

**AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN
EKONOMİK ANALİZİ:
SORUNLAR, ÇÖZÜM VE POLİTİKA ÖNERİLERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Fatma DAMİROVA

Kütahya-2022

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN
EKONOMİK ANALİZİ:
SORUNLAR, ÇÖZÜM VE POLİTİKA ÖNERİLERİ**

Danışman:
Prof. Dr. Ramazan KILIÇ

Hazırlayan:
Fatma DAMİROVA

Kütahya-2022

Kabul ve Onay**KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

İktisat Ana bilim dalında, 202085411011 öğrenci numaralı, Fatma DAMİROVA'nın hazırlamış olduğu “AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK ANALİZİ: SORUNLAR, ÇÖZÜM VE POLİTİKA ÖNERİLERİ” başlıklı yüksek lisans tez çalışması ile ilgili tez savunma sınavı jüri tarafından yapılmış ve adayın tezinin OY BİRLİĞİ ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

05/09/2022

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Prof. Dr. Ramazan KILIÇ (Danışman)		
Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK		
Doç. Dr. Süleyman Emre ÖZCAN		

Doç. Dr. Arif KOLAY

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinin Ekonomik Analizi: Sorunlar, Çözüm ve Politika Önerileri*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

05/09/2022

Fatma DAMİROVA

Özgeçmiş

2012 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Gence Humanitar Koleji Maliye Bölümünde kolej eğitime başlayıp 2014-2015 öğretim yılında kolej eğitimini tamamlamıştır. 2016 yılında Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi (UNEC) Zagatala Şubesinde lisans eğitime başlayıp 2019-2020 öğretim yılında lisans eğitimini tamamlamıştır. Akabinde 2020 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Eğitime başlamıştır.

ÖZET

AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK ANALİZİ: SORUNLAR, ÇÖZÜM VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

DAMİROVA, Fatma
Yüksek Lisans Tezi, İktisat Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ramazan KILIÇ
Eylül, 2022, 101 sayfa

Derin tarihi ve kültürel bağları olan Azerbaycan-Türkiye arasındaki ilişkiler giderek artan ve derinleşen bir yol izlemiş ve giderek gelişen bir bölgesel güç haline gelmiştir. Çalışmada Azerbaycan-Türkiye ekonomisini yansıtan 2010-2020 dönemi kapsayan veriler kullanılmış ve ekonometrik analizler yapılmıştır. İki ülke ekonomik büyümesine etki eden değişkenlerin geçerliliğini araştırmak için öncelikle kurulan modeldeki değişkenlerin Levin-Lin-Chu, Fisher ADF ve Hadri panel birim kök testleri kullanılarak durağanlık dereceleri tesbit edilmiştir. Sonrakı aşamada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin varlığı Kao Eşbütünleşme testi ve Pedroni Eşbütünleşme testi ile tespit edilmiştir. Son aşamada uzun dönemli ilişkilerin tahmini Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) ile yapılmıştır. Panel birim kök testleri ve panel eşbütünleşme tahminleri yapılmış ve ekonomik büyüme ile ihracat, finansal yatırım girişleri arasında anlamlı ve pozitif ilişkinin olduğu sonucuna varılmış, ekonomik büyüme ile finansal yatırım çıkışları ve ithalat arasında anlamlı ve negatif ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen test sonuçlarına göre ihracatı ve ithalatı artırmakla Azerbaycan'a ve Türkiye'ye yapılan yatırımları artırmak, dışa akan sermayeyi de dengelemek gerekmektedir. İki ülke ekonomik yatırımları ve ticarete dayalı ekonomik politikalarını karşılıklı şekilde desteklemeli ve ortak adımlar atılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan ve Türkiye Ekonomisi, Ekonomik Büyüme, FMOLS Modeli, Panel Veri Analizi, Petrol İhracatı

ABSTRACT**ECONOMIC ANALYSIS OF AZERBAIJAN-TURKEY RELATIONS:
PROBLEMS, SOLUTIONS AND POLICY RECOMMENDATIONS****DAMIROVA, Fatma****Master's Thesis, Department of Economics****Supervisor: Prof. Dr. Ramazan KILIÇ****September, 2022, 101 pages**

The relations between Azerbaijan and Turkey, which have deep historical and cultural ties, have followed an increasing and deepening path and have become a developing regional power. In the study, the data covering the period of 2010-2020 reflecting the Azerbaijan-Turkey economy were used and econometric analyzes were made. In order to investigate the validity of the variables affecting the economic growth of the two countries, first of all, the degrees of stationarity of the variables in the established model were determined by using the Levin-Lin-Chu, Fisher ADF and Hadri panel unit root tests. In the next stage, the existence of long-term relationships between the variables was determined by Kao Cointegration test and Pedroni Cointegration test. In the last stage, the long-term relationships were estimated using the Fully Corrected Least Squares Method (FMOLS). Panel unit root tests and panel cointegration estimations were made and it was concluded that there was a significant and positive relationship between economic growth and exports and financial investment inflows, and it was concluded that there was a significant and negative relationship between economic growth and financial investment outflows and imports. According to the test results obtained, it is necessary to increase the investments made in Azerbaijan and Turkey by increasing exports and imports, and to balance the outflow of capital. The two countries should mutually support their economic investments and trade-based economic policies and joint steps should be taken.

Keywords: Azerbaijan and Turkey Economy, Economic Growth, FMOLS Model, Panel Data Analysis, Petroleum Exports

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GÖRSELLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE TÜRKİYE İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.1. AZERBAYCAN’IN GENEL ÖZELLİKLERİ	6
1.1.1. Azerbaycan’ın Coğrafi Konumu ve İklimi	6
1.1.2. Azerbaycan’ın Doğal Kaynakları ve Çevre	8
1.1.3. Azerbaycan’ın Nüfusu ve Yönetim Şekli	10
1.2. AZERBAYCAN’IN EKONOMİK YAPISI VE POLİTİKASI	10
1.2.1. Azerbaycan’ın GSYİH	11
1.2.2. Azerbaycan’ın İhracat ve İthalatı	12
1.2.3. Azerbaycan’ın Yabancı Yatırımları	13
1.2.4. Azerbaycan’ın Üye Olduğu Uluslararası Kuruluşlar	14
1.3. TÜRKİYE’NİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	16
1.3.1. Türkiye’nin Coğrafi Konumu ve İklimi	16
1.3.2. Türkiye’nin Doğal Kaynakları ve Çevre	18
1.3.3. Türkiye’nin Nüfusu ve Yönetim Şekli	18
1.4. TÜRKİYE’NİN EKONOMİK YAPISI VE POLİTİKASI.....	19
1.4.1. Türkiye’nin GSYİH	20
1.4.2. Türkiye’nin İhracat ve İthalatı	22
1.4.3. Türkiye’nin Yabancı Yatırımları	23
1.4.4. Türkiye’nin Üye Olduğu Uluslararası Kuruluşlar	24

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE TÜRKİYE’NİN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

2.1. AZERBAYCAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ LOJİSTİK İLİŞKİLER	26
2.1.1. Azerbaycan Lojistik İlişkileri ve Lojistik İlişkilerin Tarihi Gelişimi	27
2.1.1.1. Azerbaycan Lojistik İlişkileri	27
2.1.1.2. Azerbaycan Lojistik İlişkilerin Tarihi Gelişimi	28
2.1.2. Türkiye Lojistik İlişkileri ve Lojistik İlişkilerin Tarihi Gelişimi	29

2.1.2.1. Türkiye Lojistik İlişkileri.....	29
2.1.2.2. Türkiye Lojistik İlişkilerin Tarihi Gelişimi	30
2.2. AZERBAIJAN VE TÜRKİYE ARASINDA TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	31
2.2.1. Azerbaycan Türkiye Dış Ticaret İlişkileri	33
2.2.2. Azerbaycan-Türkiye Yatırım İlişkileri.....	35
2.2.2.1. Türkiye'nin Azerbaycan'daki Yatırımları.....	35
2.2.2.2. Azerbaycan'ın Türkiye'deki Yatırımları.....	35
2.3. AZERBAIJAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER..	36
2.3.1. Azerbaycan ve Türkiye Arasında Ortak Ekonomik Projeler	37
2.3.1.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Projesi	40
2.3.1.2. Bakü-Tiflis-Erzurum Projesi	44
2.3.1.3. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı-TANAP Projesi	46
2.3.1.4. Bakü-Tiflis-Kars Projesi.....	50
2.3.2. Küreselleşmenin Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerine Etkileri.....	54
2.3.3. Dijital Dönüşüm Çağının Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerine Etkileri.....	55
2.3.4. Azerbaycan ve Türkiye Arasında Ekonomik İlişkilerin Stratejik Niteliği ve Azerbaycan-Türkiye Halklarının Ekonomik İşbirliği ile İlgili Düşünceler .	57
2.4. AZERBAIJAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER.....	58
2.4.1. Dağlık Karabağ Sorunu'nun Çözümü	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAIJAN VE TÜRKİYE EKONOMİK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ

3.1. AZERBAIJAN - TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN İNCELENDİĞİ ÇALIŞMALARA DAYALI LİTERATÜR TARAMASI.....	63
3.2. EKONOMETRİK MODEL VE VERİ SETİ.....	69
3.3. BULGULAR.....	70
3.3.1. Panel Birim Kök Testleri.....	70
3.3.2. Kao Panel Kontegrasyon Testi	73
3.3.3. Pedroni Panel Koentegrasyon Testi	75
3.3.4. Panel Eşbütünleşme Tahminleri	77

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

KAYNAKÇA.....	89
DİZİN	101

TABLolar LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1: Azerbaycan'ın GSYİH Yıllara Göre Değişimi (2010-2020).....	11
Tablo 1.2: Azerbaycan'ın Kişi Başına Düşen GSYİH (2010-2020)	12
Tablo 1.3: Azerbaycan'ın İhracat ve İthalat Değer İndeksi (2000=100) (2010-2020)..	13
Tablo 1.4: Azerbaycan'ın Yabancı Yatırımları (GSYİH Yıllık %) (2010-2020).....	13
Tablo 1.5: Türkiye'nin GSYİH Yıllara Göre Değişimi (2010-2020).....	20
Tablo 1.6: Türkiye'nin Kişi Başına Düşen GSYİH (2010-2020).....	21
Tablo 1.7: Türkiye'nin İhracat ve İthalat Değer İndeksi (2000=100) (2010-2020)	22
Tablo 1.8: Türkiye'nin Yabancı Yatırımları (GSYİH Yıllık %) (2010-2020).....	23
Tablo 2.1: Azerbaycan'ın 2010 - 2020 Yılları Arasındaki Dış Ticareti (Milyon \$).....	33
Tablo 2.2: Türkiye'nin 2010 - 2020 Yılları Arasındaki Dış Ticareti (Milyon \$).....	34
Tablo 2.3: Hazar Petrolleri Üretim ve İhracat Değerleri.....	38
Tablo 3.1: Değişkenlerin Tanımı ve Beklenen Etki Yönleri.....	70
Tablo 3.2: Levin-Lin-Chu Birim Kök Test Sonuçları	71
Tablo 3.3: Fisher ADF Birim Kök Test Sonuçları.....	712
Tablo 3.4: Hadri Birim Kök Test Sonuçları	73
Tablo 3.5: Kao Panel Koentegrasyon Test Sonuçları	75
Tablo 3.6: Pedroni Panel Koentegrasyon Test Sonuçları.....	76
Tablo 3.7: FMOLS Eşbütünleşme Tahmin Sonuçları.....	77

GÖRSELLER LİSTESİ**Sayfa**

Görsel 1.1: Azerbaycan Haritası.....	7
Görsel 1.2: Türkiye Haritası	16
Görsel 2.1: Azerbaycan'dan Diğer Ülkelere Giden Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları	39
Görsel 2.2: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Genel Geçiş Güzergahı	42
Görsel 2.3: Bakü-Tiflis-Erzurum Projesi	44
Görsel 2.4: Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattından (Şahdeniz) Türkiye'ye Gaz Akışı	45
Görsel 2.5: TANAP Doğalgaz Boru Hattı.....	47
Görsel 2.6: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı-TANAP Projesi.....	48
Görsel 2.7: TAP Projesi	49
Görsel 2.8: Bakü-Tiflis-Kars Projesi	51
Görsel 2.9: Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Hattının Kapasitesi	52
Görsel 2.10: Bakü-Tiflis-Kars Projesi Doğu-Batı Koridoru	53

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF BİRİM KÖK TESTİ	Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AK	Avrupa Konseyi
ASEAN	Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
AUPK	Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu
AZAL	Azerbaycan Hava Yolları
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BLACSEAFOR	Karadeniz Donanma İş Birliği Görev Grubu
BM	Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTC	Bakü - Tiflis - Ceyhan
BTE	Bakü - Tiflis - Erzurum
BTK	Bakü - Tiflis - Kars
CICA	Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı
D - 8	Gelişen Sekiz Ülke; Türkiye, Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya ve Pakistan
DPF	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
ECO	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EFTA	Avrupa Serbest Ticaret Birliği
EKC	Çevresel Kuznets Eğrisi
EKK	En Küçük Kareler
EPRT	İhracat
Fİİ	İç Finansal Yaptırımlar
FİO	Dışa Olunan Finansal Yatırım
G - 20	20 Grubu
GDAÜ	Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci
GDF TESTİ	Geliştirilmiş Dickey Fuller
GDP	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GGK	Güney Gaz Koridoru

GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IATA	Uluslararası Hava Taşıma Birliği
ICAO	Uluslararası Sivil Havacılık Organizasyonu
IPRT	İthalat
IPS	İm, Pesaran, Shin
İBRD	Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası
İİT	İslam İşbirliği Teşkilatı
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
İMF	Uluslararası Para Fonu
KEİÖ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
LLC	Levin-Lin-Chu
M.Ö.	Milattan Önce
Nahçıvan MR	Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü bazen de İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
PETKİM	Petkim Petrokimya Holding A.Ş.
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
PP TESTİ	Phillips-Perron
REM	Rassal Etkiler Modeli
RF	Rusya Federasyonu
SCP	Güney Kafkasya Boru Hattı Projesi
SCPX	Güney Kafkasya Gaz Boru Hattının genişletilmesi
SEM	Sabit Etkiler Modeli
SGC	Güney Gaz Koridoru'nun
SOCAR	Azerbaycan Devlet Neft Şirketi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STATOIL	Norveçli Petrol Devi
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
ŞİÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü
TACIS	Bağımsız Devletler Topluluğu ve Gürcistan'a Teknik Yardım Programı
TANAP	Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı

TAP	Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı
TCDD	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi Genel Müdürlüğü
TESİD	Türk Elektronik Sanayicileri Derneği
THY	Türkiye Hava Yolları
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNOCAL	Petrol Şirketi
USAID	Uluslararası Kalkınma Ajansı
USD	ABD Doları
YDSK	Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

TEZ METNİ

GİRİŞ

20. yüzyıl ile değişen dünyadaki güçlenen iş birliklerinden olan Azerbaycan-Türkiye ilişkileri ve ulusal işbirliği çerçevesinde yeni güç dengesinin oluşum süreci kapsamlı olarak araştırılmıştır. 21. yüzyıl ile başlayan yeni dönem Avrupa ve Asya'nın kilit noktası olan bu iki Türk devletinin yakınlaşması ve bağımsız olarak işbirliğinin oluşmasına zemin oluşmuştur. 1990 yılı ikinci defa bağımsızlık kazanması ile Azerbaycan dönemsel olarak maruz kaldığı Rusya bağımlılığından ve İran'ın işgalci hamlelerinden kurtulmuştur. Bölge zengin doğal kaynakları ve stratejik önemi ile tüm dönemlerde kendine özel ilgi alanı oluşturmuştur. Bağımsızlık kazanmasına karşı bölge güçleri Azerbaycan arazisinde karışıklık amaçlamıştır. Bu nedenle Azerbaycan'ı kendi topraklarında yaratılmış Ermeni devleti ile karşı karşıya koymuştur. Azerbaycan'ın bütünlüğü ve sürdürülebilir ekonomik büyüme kazanması için Azerbaycan hakimiyeti ve devleti esaslı ve tutarlı politikalar yürütmüştür. I. Dünya Savaşından sonraki dönemlerde Batılı güçleri, ABD ve bölgesel devletlerin Kafkasya bölgesine ve Hazar havzasına karşı ilgisi bu coğrafyanın geleceği ve şekillenmesinde belirleyici faktörlerden olmuştur. Bölgenin diğer önemli Devleti de İmparatorluktan gelmiş, dünyanın en muhteşem coğrafyasında oluşmuş Türkiye Cumhuriyeti'dir. Türkiye Cumhuriyeti Avrupa ve Asya'da yerleşen geniş arazi ile, jeopolitik önemi ve tarihi kökleri ile Türk dünyasının önemli role sahip devletidir.

Azerbaycan'ın Kafkaslar'daki Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye'nin Akdeniz'de Kıbrıs Sorunu ulusal aktörler açısından önem taşıyan bölgesel sorunlardandır. Sovyetler sonrası Batı için Türkiye'nin önemi farklılaşmış, Türkiye'de Kafkaslarda ve Orta Asya'da güç oluşturma ve bölgesel sorunların çözülmesinde önemli adımlar atmayı hedeflemiştir.

Azerbaycan Türkiye ortak ve güçlü dış politika yürütmektedir. Bu politika tarihi ve milli kökenleri ve kültürel bağları ile uluslararası aktörlere karşı oluşmaktadır. Azerbaycan ve Türkiye'ni bağlayan halkların dil, din ve çok boyutlu bağları 20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyıl ile başlayan bölgesel dengeleri değişen ortaklık ve işbirliğine yol açmıştır. Tarihsel olarak yakınlaşan Türkiye-Azerbaycan, zaman zaman gerginlikler de yaşamış ve birbirini destekleyen ortak çıkarlar doğrultusunda bir araya gelmiş ve beraber bir noktada ulaşmıştır. Bakü-Tiflisi-Ceyhan ile başlayan işbirliğinin temeleri atılmıştır. Azerbaycan Türkiye genel ülke profillerinden, genel ekonomik özelliklerinden

başlamakla iki ülke arasında oluşmuş çok boyutlu ilişkilere çeşitli yönleri ile başlıca olarak da ekonomik, siyasi, ticari ve diğer yönleri bu çalışmada araştırılmıştır.

Çalışmanın Sorusu

Azerbaycan Türkiye ekonomik ve politik yapısı incelenmekle, iki ülkenin yürüttüğü ortak ulusal projelere yer verilmiştir. Çalışmanın sorusu Azerbaycan Türkiye ekonomik ilişkilerin analizi ve iki ülke için literatürde az incelenmiş taraflarıyla ampirik çalışma uygulamak ve iki ülke sorunları üzerine önerilerde bulunmaktır.

Çalışmanın Kısıtları

Araştırmanın Azerbaycan-Türkiye Cumhuriyet'lerini kapsamı ve önemli olarak ekonomik ilişkilerin ekonometrik analizine tabi tutulması ve verilerin 2010-2020 dönemini kapsamı ile çalışmamız kısıtlanmıştır. Azerbaycan Türkiye ilişkilerinin incelenmesi tarihi dönemleri kapsasa da analizde güncel olarak verilerin bulunduğu ve iki ülke için ilişkilerinin güçlendiği ve derinleştiği dönem ele alınmıştır. Genel olarak temel ve uygulamalı araştırma yönteminin ikisi de yapılmıştır.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Uygulamalı araştırmaya nicel yöntem uygulanmakla ekonometrik analiz yapılmıştır. Literatürdeki çalışmalardan farklı olarak analizler, değişkenler, seri ve sonuçlar alınmıştır. Bu farklılaşma kullanılan birim kök testleri ve eş bütünleşme tahminleri ile sınırlılık oluşturmuştur.

Araştırmanın Problemi

Ekonomik büyümenin temelini oluşturan önemli değişkenlerin incelenmesi ve üretim hacmindeki değişmelerin teorik ve ekonometrik analizler yoluyla ekonomik, sosyal ve siyasi özellikler incelenerek ekonomik büyüme teorilerine ampirik katkı sağlamaktır. Araştırma 2010-2020 yılları arasında Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde ekonomik büyümeye etki eden değişkenlerin etkilerini belirlemek ve sonuçlara uygun olarak önerilerde bulunmaktır. Araştırma literatüründe son 10 ve 15 yıla dair çalışmalarda Azerbaycan Türkiye ilişkilerinin ekonomik boyutuna değinilmiş çalışmalarda ya 1990 yıllara kadar ya da bu yılları da kapsamakla 2017-2018 yıllarına kadarki dönemi kapsayan çalışmaların olduğu ve çalışmaların Türkiye ve diğer devletler kapsamında yapıldığı için çalışmamız özel olarak Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyet'lerini kapsamaktadır. 2001-2008 Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinde yaşanmış olduğu gerginlikler ve ekonomik

krizler sonrası iki ülke iktisadi ilişkilerin nasıl olduğunu incelemek için 2010-2020 yıllarındaki verilerden yararlanılmıştır. Kullanılan değişkenler, dönem ve yorumlanması bakımından literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmıştır. Literatürde yerli ve ulusal düzeyde çalışmalar bulunmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Azerbaycan bağımsızlığını ikinci defa kazanması ile Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde yeni dönemin başlaması ve yapılan ulusal projeler ve onların etkileri ile bölgede oluşturduğu yeni denge ve güç politikalarını genişletmek. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerindeki ekonomik verilerin incelenmesi ve analize tabi tutulması için literatürde bulunmayan noktalara değinilmiştir. İki ülkenin ekonomik büyümesini sağlamak için ülke ekonomisinde hangi ekonomik modele uygun adımların atılmasını ve siyasi olarak hangi politikaların yürütülmesinin önemli olacağını tespit etmemiz gerekmektedir.

Araştırmanın Önemi

Çalışmada 2010-2020 yılları arası Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde ekonomik büyümede bu büyümeyi etkileyen değişkenlerin nasıl bir dağılım göstermesi ve etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin incelendiği çalışmalar Bağırzade (2014), Çıkrık (2016), Beşikçi (2016), Çıtak (2016), Sakar (2018), Aydın (2018), Aslanlı (2020) Akan (2021) Türkiye’de yapılmış ve iki ülke ilişkilerinin genel çerçevesini incelemesinde fayda sağlamaktadır. Çalışmanın uygulama kısmında analiz için incelenmiş literatürdeki çalışmalardan farklı dönemlerde yakın konuları araştıran çalışmalar bulunmuş ve incelenmiş bu çalışmada ise diğer çalışmalardan farklı değişkenler ve farklı sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin genel durumunu izlemekle ve zaman tahmini ve değişkenler seçilerek her iki ülke için önemli olan ve ülkelerin refahlarının belirleyen ekonomik büyüme üzerine analiz yapılmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin incelendiği bu çalışma temel ve uygulamalı şekilde araştırılmıştır. Çalışma teorik verilerin incelenmesi ve Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin temellerini bilimsel olarak incelenmesi yapılmıştır. Uygulama kısmı Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkilerinin ekonometrik analizini kapsamıştır. Uygulama nicel araştırma yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Sayısal veriler bu iki

ülkenin ekonomisini oluşturan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, ihracat, ithalat, finansal yatırım girişleri ve finansal yatırım çıkışları'nın oluşturduğu verilerdir. Bu veriler ekonomik büyümeye etki eden veriler oldukları için derlenmiş uygun ekonomik analiz yapılarak sonuçları özetlenmiştir. Çalışmada Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkilerini yansıtan değişkenler üzerinde Panel birim kök testleri yapılmış, Kao Panel Koentegrasyon testleri ve Pedroni Panel Koentegrasyon testleri yapılmış, Panel eşbütünleşme tahminleri yapılarak sonuçlar yorumlanmış ve öneriler verilmiştir.

Tezin konusunu Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinin ekonomik analizi: Sorunlar, Çözüm ve Politika Önerileri oluşturmaktadır. Tez üç bölümden oluşmaktadır. Öncelikle giriş kısmı verilmiş ve tez hakkındaki bütün genel bilgiler giriş kısmında yer almıştır. Birinci bölümde Azerbaycan ve Türkiye ile ilgili ayrı ayrılıkta genel özellikleri, ekonomik yapısı ve politikası araştırılmıştır. Tezin ikinci bölümünde Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri araştırılmıştır. Bu bölümde Azerbaycan Türkiye arasında lojistik, ticari, ekonomik, siyasi ilişkileri yer almıştır. Üçüncü bölümde Azerbaycan Türkiye ilişkilerinin incelendiği literatür ve Azerbaycan Türkiye ilişkilerinin ekonometrik bakımdan panel veri analizine ilişkin literatür incelenmektedir. Azerbaycan Türkiye ekonomik ilişkileri üzerine panel veri analizi yapılmış, veri ve model kısmı araştırılmıştır. Daha sonra yapılan analizin bulguları araştırılmıştır. Bu bölümde yapılan testler, yorumları, sonuç ve önerileri yer almaktadır. Son olarak sonuç kısmı incelenmekle Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde sorunlar, çözüm ve politika önerileri ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM
AZERBAYCAN VE TÜRKİYE İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.1. AZERBAIJAN'IN GENEL ÖZELLİKLERİ

Azerbaycan, yüzölçümü olarak 86.600 km² alana sahiptir. Azerbaycan okuyanus ile bağlantısı olmasa da Hazar Denizi'nin varlığı ile dünyada stratejik öneme sahiptir. Avrupa ve Asya kıtalarının kesişim noktasında olan, tarihi İpek Yolu'nun üzerinde konumlanan, petrol ve doğalgaz ülkesidir. Zengin doğal çeşitliliği ve jeopolitik özellikleri ile tarihi geçmişe ve kökenlere sahip bir devlettir. Azerbaycan nüfusu 10.1 milyondur. Bu nüfus içinde birçok kültürden, dilden, dinden insan yaşamaktadır. Başkenti Bakü'dür. Azerbaycan'ın yönetim şekli demokratik cumhuriyet, resmi dili Azerbaycan dili ve nüfusun %90'dan fazlası da müslümandır.

1.1.1. Azerbaycan'ın Coğrafi Konumu ve İklimi

Azerbaycan, Avrupa ve Asya kıtalarının tam merkezinde yer alan bir petrol ülkesidir. Resmi olarak Azerbaycan Cumhuriyeti, komşuları kuzeyde Rusya Federasyonu (338 km), kuzey batıda Gürcistan (428 km), batısında Ermenistan (996 km ile 1007,1 km arasında), güneyinde İran (689 km), güney batısında Türkiye Cumhuriyeti (17 km), doğusunda da dünyanın en büyük gölü olan Hazar Denizi (713 km) ile çevrelenmiştir. Hazar Denizi 400.000 km² büyüklüğüyle dünyanın en büyük gölü olup, 1025 metre derinliğe sahiptir. Azerbaycan üç tarafı kara ile çevrili bir ülkedir. Hazar Denizi sınırları Azerbaycan (800 km), Rusya (1930 km), Kazakistan (2340 km), Türkmenistan (1200 km), İran (740 km) oluşturmaktadır. Azerbaycan toplamda 86.600 km² alana sahiptir. Bu alanın 82629 km² toprak, 3971 km² su oluşturmaktadır. Azerbaycan 39° 24', 41° 54' kuzeydeki enlem daireleri arasında, 44° 46', 50° 45' doğu boylamında, başkent Bakü şehri de 40° paralelinde bulunmaktadır.

Görsel 1.1: Azerbaycan Haritası

Kaynak: Google Haritalar, <https://tr.wikipedia.org>, 2022.

Azerbaycan'ın önemli ve stratejik şehirleri ise Bakü, Sumgayıt, Gence, Lankaran, Şuşa, Mingeçevir, Hırdalan, Şirvan, Abşeron, Şeki, Yevlah, Hankendi, Ağdam, İsmaili, Nahcivan, Berde şehirleridir. Büyük Limanlar ve Gemicilik Faaliyetlerinde en önemli proje ve yapıları da Bakü Deniz Ticaret Limanı ve Azerbaycan Devlet Hazar Deniz Gemiciliği'dir. Azerbaycan beş coğrafi bölgeden oluşmaktadır. Büyük Kafkasya, Küçük Kafkasya, Nahçıvan MR, Lenkeran (Talış Dağları) olmak üzere dört dağlık bölgesinden oluşmaktadır. Beşinci coğrafi bölge de Kür-Araz veya Orta Aran ovasıdır. Azerbaycan'da birçok iklim tipini rastlamak mümkündür. Dünyadaki onbir iklim tipinin dokuzu Azerbaycan'da görülmektedir. Azerbaycan iklimini kuzeyden gelen soğuk hava akımları, güneyden gelen sıcak tropik hava akımları ve Hazar Denizi'nin üzerinden gelen Kazakistan'ın yazı sıcak, kışın da sert, soğuk hava akımları etkilemektedir. Azerbaycan'ın iklim tipleri doğu ve orta kısmında rölyef alçak ve düzlük olduğu için kışları ılık, yazları çok sıcak, güneydoğusunda nemli subtropikal iklim, diğer bölgelerinde ise kurak ve yarıkurak iklim hakimdir.

1.1.2. Azerbaycan'ın Doğal Kaynakları ve Çevre

Azerbaycan doğal kaynaklar bakımından çok zengin ülkelerden biridir. Bu Azerbaycan'ın yerleştiği Alp Himalaya dağ kuşağının ve tavanların tektonik kırılma ve volkanik kuşağında yerleşmesinden de ileri gelmektedir. Bu doğal oluşum uzun yıllarca devam etmiş ve yeraltı zenginliğine dönüşmüştür. Toprakların %55'i tarım için yararlı arazi, %12'i orman arazisi, %2.5'i de kentsel alanlarından oluşan ve %30.5'i de diğer arazidir. Ekoloji olarak çeşitli coğrafyaya sahip Azerbaycan 4000 m yakın dağlar, deniz seviyesinin altındaki düzlükler, çöller ve subtropik alandan oluşmaktadır. Ekoloji bakımından Kafkas'da çevre kirliliğinin en fazla olduğu ülkedir. Azerbaycan'da içilmelik temiz su bulunsa da yüzey suları kirlidir. Sadece su değil hava kirliliği de yüksek düzeydedir. Hazar Denizi'nin ekolojik sorunları da Azerbaycan'ın önem verdiği durumlardandır. Bu sorunlara ek olarak petrol ve madenlerin işletilmesi sonucu oluşan atıklarında doğaya atılması da eklenebilir. Yanlış tarım politikası ile yararlı arazilerin de elverişsiz hale getirilmesi başka bir sorundur. Bütün bu sorunlar küresel dünyada tüm devletleri ilgilendirmektedir. Uluslararası işbirliği ile bu sorunlara çözüm bulmaya çalışmak faydalı olacaktır. Azerbaycan için bulunduğu bölgedeki ekoloji sorunları Kafkasya Ekoloji Merkezi ve Hazar Ekoloji Programı kapsamında bölge ülkelerinin işbirliği ile çözümlendirilmektedir. Azerbaycan için Hazar Denizi çok önemli, stratejik bir noktadır. Bölgedeki çevresel sorunların çözümlenmesi için Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra iki büyük pojeye katılarak; Hazar Ekoloji Programı ve Kafkasya Ekoloji Merkezi çalışmalarıyla bu sorunlara çözümlendirilmesi istikametinde büyük adımlar atmıştır. Genel olarak bakılırsa Azerbaycan'ın çevre sorunlarına aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- Genel Hazar Havzası'nın sınır aşan sularının korunması,
- Hazar Denizi'ne Azerbaycan sınırlarındaki yerleşkelerden akıtılan zararlı akıntılar,
- Petrol, doğal gaz ve yeraltı maden kaynaklarının çıkarılması ve işlenmesi zamanı ortaya çıkan atıkların doğaya atılması,
- Tarıma yararlı toprakların doğru şekilde kullanılmaması, devam eden savaşlar, toprağın verimliliğinin artırılması için adım atılmaması, tarımda yararlı toprakların azalmasına neden olmaktadır,
- Ormanlık alanların da tarımda olduğu gibi doğru kullanılmaması, halkın kışlık odun ihtiyacı, hayvancılık faaliyetleri gibi nedenlerden dolayı azalması,

- Hava kirliliği Azerbaycan'ın da yaşadığı ve tüm dünyanın bir birileri bağlı olarak maruz kaldığı en önemli çevre sorunlarından biridir. Bütün insanlığın sebebiyet verdiği bu çevre sorunu Azerbaycan'da da petro-kimya tesislerinden kaynaklanmakla hava kirliliğini artırmaktadır,
- Radyoaktif kirlilik de önemli çevre sorunudur. Azerbaycan da bu sorun ile karşı karşıyadır. Azerbaycan'ın en çok radyoaktif kirlilikten zarar gören bölgesi Abşeron bölgesidir.

Azerbaycan için bu çevre sorunlarının yayılmasının temelinde birinci olarak 1991 yılına kadar ki dönemde Azerbaycan'ın etkisinde olduğu sosyalist sistemi ve bu sistemde çevre koruma anlayışı ve çevresel değerlerin algılanma ve koruma şeklidir. İkinci olarak uzun yıllar süren Azerbaycan'ın maruz kaldığı savaş ve savaşın yarattığı ağır dönem ve bu dönemin yarattığı faktörlerdir. Üçüncü olarak ise bağımsızlığı sonrası oluşan kaotik dönem ve Azerbaycan'ın sistem olarak değişimi, eskilerden yenilere geçiş dönemi ve bu dönemin aşılması, çevre sorunlarının ve sürdürülebilirliğin sağlanması açısından çözüm için atılan tüm adımlar durmaktadır. Azerbaycan petrol ve doğalgazın çıkarılması aşamasında çok büyük çevresel sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Petrol ve doğalgazın yaratmış olduğu çevresel sorunlara daha sonra kapsamlı şekilde değinilecektir. Doğal kaynaklara doğalgaz, petrol, altın, civa, bakır, demir cevheri, çinko, üzlük taşı, testere taşı, arsenit, sianit, kireç taşı, çimento hammaddesi, polimetaller, tuz ve çeşitli değerli taşlar, mineral ve yeraltı sular ve diğer kaynaklar bulunmaktadır. Petrol ve doğalgaz Azerbaycan ekonomisinin temelini oluşturmaktadır. Bu temel Azerbaycan'ın bağımsızlığı ile oluşmuştur. Bağımsızlığı sonrası Azerbaycan ekonomik olarak ta bağımsızlığı ve ilerleme kaydetmek için doğal kaynakları olan petrol ve doğalgaz yataklarının bulunması ve işletilmesi politikalar üzerinde çalışmalar yaptı. Azerbaycan %70 petrol potansiyele sahip bir ülkedir ve 1941 yılında dünyada petrolün %51'ini karşılayan bir ülkedir. Azerbaycan'da 1825 yılda Deniz'de ilk Petrol kuyusu Hazar Denizi'nde kazılmıştır. İlk kurulan petrolü ise Bakü'de Balahanı bölgesinde 1837 yılında çıkarılmıştır. İlk petrol ayırıştırma fabrikası da burada tesis edilmiştir ve 1863 yılında petrolün işlenmesi için fabrika inşa edilmiştir. 10 yıl sonra ise 1873 yılında A.Tabrizov petrolün sürekli arıtma sürecini geliştiren adımları atan isimlerden olmuştur. Bu süreçten 2 yıl sonra 1875 yılında Bakü'de petrol işleme fabrikalarının sayısı artış göstermiş ve 62 fabrikaya çıkmıştır. Azerbaycan'da 1830'lu yıllardan petrolün çıkarılması başlamış 1870 yıllarına geldiğinde ise teknik yöntemlerle petrolün çıkarılması dönemine geçilmiştir.

Ayrıca Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında Bakü’de petrolün çıkarılması ve işlenmesi için fabrikaların sayısı artmıştır. Tarihsel dönem içerisinde Azerbaycan’da petrol üretimi süreci çok değişmiştir. Azerbaycan’daki tüm doğal kaynaklar hakkında genel bir inceleme yapsak da Azerbaycan’ın en önemli doğal kaynağı petrol olduğuna göre petrolün incelenmesine daha çok önem verilecektir. Diğer enerji kaynaklarına nazaran daha geniş kullanım alanlarına sahip olan petrolün incelenmesi Azerbaycan ekonomisindeki yeri, rolü ve Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde petrolün önemi hakkında daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

1.1.3. Azerbaycan’ın Nüfusu ve Yönetim Şekli

Azerbaycan Cumhuriyeti yönetim biçimi cumhuriyet olan, Anayasaya dayalı hukuk sisteminin olduğu, Cumhurbaşkanı tarafından yönetilen devlettir. Kanunların kabulü Milli Meclis tarafından kabul edilir, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanında olup, yargı yetkisi de Mahkemelere verilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Anayasasına göre egemenliğin kaynağı halktır ve Anayasa halkın özgürlüğünü sağlayan ve düzenleyen bir araçtır. Azerbaycan nüfusu 2021 yılına göre 10.22 milyon’dur. Bu nüfusun %54.1’i şehirde, %45.9’u köylerde yaşamaktadır. Toplam nüfusun %50.09’nu çalışabilir nüfus oluşturmaktadır. Azerbaycan’da etnik azınlıkların temsilcileri de yaşamaktadır. Toplam nüfusun %90.6’sını Azeriler, %2.2’sini Lezginler, %1.8’ni Ruslar, %1.5’ni Ermeniler oluşturmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin resmi dili Azerbaycan dili’dir.

1.2. AZERBAIJAN’IN EKONOMİK YAPISI VE POLİTİKASI

Azerbaycan ekonomisi serbest piyasaya dayalı ekonomidir. Azerbaycan ekonomisi petrole bağlı olarak büyümektedir. Azerbaycan’ın Petrol taşımacılığında Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa Boru Hattı projeleri ve doğalgaz taşımacılığında Güney Gaz Koridoru’nun (SGC) önemli ekonomik projelerdendir. Petrole bağlı olarak ekonomi geliştiği için 2014’e kadar ekonomik büyümesi iyi olan Azerbaycan 2014 yılından bu yana küresel petrol fiyatlarının düşmesi ve değişmesi ile ekonomik olarak dalgalanmalar yaşamaktadır. Bu ekonomik dalgalanmaların diğer nedenlerinden biri de 2015 yılındaki büyük enflasyonun olmasıdır. Azerbaycan hükümeti ekonomik verimsizlik ve ülke dahilindeki yolsuzluklarla mücadele için reformlar yapmıştır. Azerbaycan ekonomisinin ilerlememesinin önemli iki nedeni vardır. Bunlar ilki enerjiye bağlı olan bir ekonomi olması , ikinci ise Ermenistan ile Azerbaycan’ın 30

yıl devam eden savaşı olmuştur. Azerbaycan doğalgaz üretimini önem vererek petrol dışı ekonomik çeşitliliğinin arttırılması aynı zamanda lojistik olarak da Bakü Havaalanı'nın ve Hazar Deniz'indeki Alat Limanı'nın bölgesel önemi uzun vadede Azerbaycan ekonomik istikrarını sağlayabilecektir. Ulusal projelerden biri de 2017 yılında hizmette olan Bakü'den Türkiye'ye ulaşım sağlayacak Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesidir. Ekonomide petrol ve doğalgaz konularına sonraki bölümde kapsamlı şekilde değinilecektir. Azerbaycan ekonomisi petrol ve doğalgaz beraberinde tarım ve hayvancılığa da dayanmaktadır. Ülkede üretim ve refah düzeyini yükseltmek ve ekonomik büyümeni sağlamak için doğal kaynakların tüketimi ile beraber hizmet sektörünün de ilerletilmesi önemli hususlardandır. Aşağıdaki bölümlerde yıllara göre Azerbaycan'ın temel ekonomik göstergeleri verilmiştir.

1.2.1. Azerbaycan'ın GSYİH

Azerbaycan ekonomisinin gelişimi Gayri Safi Yurtiçi Hasıla verileri ile araştırılmıştır.

Tablo 1.1: Azerbaycan'ın GSYİH Yıllara Göre Değişimi (2010-2020)

Yıllar	GSYİH (Cari ABD Doları)	GSYİH Büyümesi (Yıllık %)
2010	5,29E+10	5.05
2011	6,6E+10	0.10
2012	6,97E+10	2.17
2013	7,42E+10	5.81
2014	7,52E+10	2.75
2015	5,31E+10	1.09
2016	3,79E+10	-3.10
2017	4,09E+10	0.20
2018	4,71E+10	1.50
2019	4,82E+10	2.50
2020	4,26E+10	-4.30

Kaynak: The World Bank, <https://datacatalog.worldbank.org>, 2022.

Tablo 1.1'de Dünya Bankası'nın güncel verilerinden oluşan 2010-2020 yılları arasında Azerbaycan'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasıla göstergeleri ve yıllar itibariyle değişimi gösterilmiştir. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan ekonomisinin artan bir trende sahip olduğunu görebiliriz, bu ilerleme 2015-16 yıllarındaki dünyadaki ekonomik dalgalanma nedeniyle azaldığı ve 2020 yılında ise daha negatif bir ekonomik büyüme gerçekleştiği sonucuna varılabilir. Tablo 1.1'de Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'nın büyümesinin yıllık verilerine baktığımız zaman 2010 yılında %5.05 olan büyümenin 2011 yılında %0.10'a indiğini sonraki yıllarda da dalgalanmalı şekilde yükselmeler ve düşmelerin olduğunu 2020 yılında ise % -4.30 negatif büyümenin görüldüğü ve 2020 yılı için ekonomik

küçülme olduğunu görmekteyiz. Azerbaycan 11 yıllık dönemde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla göstergelerine göre ekonomik büyümenin ve istihdamın oluşmadığını dünya ekonomik konjüktörüne bağlı olduğunu görmekteyiz. Tablo 1.2’de ise Dünya Bankası’nın verileri kullanılarak 2010-2020 yıllarında Azerbaycan’ın Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla verileri gösterilmiştir.

Tablo 1.2: Azerbaycan’ın Kişi Başına Düşen GSYİH (2010-2020)

Yıllar	Kişi Başına Düşen GSYİH (Cari ABD Doları)	Kişi Başına Düşen GSYİH Büyümesi (Yıllık %)
2010	5843.53	3.81
2011	7189.69	- 1.20
2012	7496.29	0.82
2013	7875.76	4.45
2014	7891.31	1.48
2015	5500.31	-0.10
2016	3880.74	-4.18
2017	4147.09	-0.78
2018	4739.84	0.62
2019	4805.75	1.64
2020	4221.41	-4.95

Kaynak: The World Bank, <https://datacatalog.worldbank.org>, 2022.

Verileri incelediğimiz zaman 2010 yılından 2014 yılına kadar artışta olan kbgsyih gözlenlenmiştir. 2015 yılından sonra Azerbaycan’ın kişi başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’sı azalmakta ve 2016 yılında dönemin en az geliri 3 bin 881\$ ile göze çarpmaktadır. 2020 yılında 4 bin 222\$ olduğunu görmekteyiz. Rakamlara göre 2010 dan 2014 yıla kadar insanların refahı yükselmekte iken 2015 yılında dünyadaki ekonomik krizlerden dolayı bütün dünyada olduğu gibi Azerbaycan’da da ekonomik küçülme görülmekte ve 2020 yılında bu düşüş devam etmektedir.

Oransal olarak bakıldığında 2010-2020 yılları için Azerbaycan’ın Kişi Başına Düşen GSYİH büyümesi (yıllık %) verilerinde negaif artış ya da çok küçük bir pozitif artış gözlenebilir.

1.2.2. Azerbaycan’ın İhracat ve İthalatı

Azerbaycan’ın dış ticaretinin belirleyici unsuru enerjidir. Azerbaycan’ın ihracatını %90 petrol ve doğalgaz, ithalatının da %90 mamul maddeler oluşturmaktadır. Azerbaycan’ın en büyük ihracatçıları Türkiye, Rusya, İtalya, Çin, ABD pazarları oluşturmaktadır. Azerbaycan’ın ihracatında en yüksek payı ham petrol, petrol ürünleri, doğalgaz, meyveler ve sebzeler, elektrik enerjisi alanları oluşturmaktadır.

Tablo 1.3: Azerbaycan'ın İhracat ve İthalat Değer İndeksi (2000=100) (2010-2020)

Yıllar	İhracat Değer İndeksi	İthalat Değer İndeksi
2010	594,80	351,41
2011	572,14	481,02
2012	533,05	502,31
2013	536,40	513,52
2014	518,33	464,64
2015	523,39	505,47
2016	499,97	482,73
2017	474,94	484,13
2018	485,94	599,83
2019	526,03	715,33
2020	500,61	551,58

Kaynak: The World Bank, <https://datacatalog.worldbank.org>, 2022.

Azerbaycan'ın ihracatı 2010 yılında 594.80 olmuştur. İlerleyen 11 yıl içerisinde ihracat değer indeksi azalarak 2020 yılında 500.61 olmuştur. Azerbaycan'ın ithal ettiği ürünler otomobil, teknolojik cihazlar, tanklar, helikopter, uçaklardır. İthalatta en büyük pay ise Rusya'ya %25.4 ve Türkiye'ye %17.8 sahiptir.

Azerbaycan'ın Belarus, Moldova, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan ile serbest ticaret Anlaşması olup anlaşmada belirtilen tütün, alkol ve bir sıra ürünler gümrük işlemlerinde hiçbir vergi alınmadan ülkelere dış ticaret yapılabilmektedir.

1.2.3. Azerbaycan'ın Yabancı Yatırımları

Azerbaycan'ın en büyük yatırımcısı Türkiye'dir. En büyük yatırımları enerji sektörüendir.

Tablo 1.4: Azerbaycan'ın Yabancı Yatırımları (GSYİH Yıllık %) (2010-2020)

Yıllar	Finansal Yatırım Girişleri	Finansal Yatırım Çıkışları
2010	6,34	5,71
2011	6,80	5,39
2012	7,60	6,43
2013	3,53	1,99
2014	5,89	2,64
2015	7,63	6,05
2016	11,88	6,80
2017	7,02	6,28
2018	2,98	3,74
2019	3,12	5,05
2020	1,19	1,94

Kaynak: The World Bank, <https://datacatalog.worldbank.org>, 2022.

Azerbaycan'ın yabancı yatırımlar (GSYİH Yıllık %)'ın Dünya Bankası'nın verileri ile analizi verilmiştir. Tablo 1.4'te gördüğümüz üzere 2010-2020 yıllarında Azerbaycan'ın finansal yatırım girişleri en yüksek faiz göstergesi 2016 yılında %11.88 olmuştur. En düşük yatırım göstergesi 2020 yılında %1.19 olmuştur. Bu da ekonomik kriz döneminde yatırım çekmeyi başarabilsek bile 2020 yılıyla Covid-19 pandemi nedeniyle yatırımların azaldığının, dünya ekonomilerinin içe kapandıklarının göstergesidir.

Azerbaycan'dan Türkiye'ye olan önemli yatırımları toptan ve perakende ticaret, inşaat, gayrimenkul, ulaştırma, haberleşme, imalat, otel ve lokantalar, sosyal ve kişisel hizmetler, tarım, avcılık, sağlık, madencilik ve taş ocakçılığı, gaz, su, elektrik ve diğer yatırım sektörlerine olmuştur.

Azerbaycan'ın finansal yatırım çıkışları da 2010-2020 yıllarında azalan düzeyde ilerlemiştir. 2010 yılında Azerbaycan'ın finansal yatırım çıkışları %5.71, 2020 yılında %1.94 kadar gerçekleşmiş ve %4 azalmıştır. Azerbaycan'ın finansal yatırım çıkışları en düşük verileri 2013 (%1.99) ve 2020 (%1.94) yılları için olmuştur.

1.2.4. Azerbaycan'ın Üye Olduğu Uluslararası Kuruluşlar

Azerbaycan'ın dış politikasının belirlenmesinde coğrafi, politik, ekonomik ve potansiyeli temel oluşturmakla tarihsel olarak farklı uygarlıklar, kültür ve dinlerin bulunduğu iletişim, ulaşım ve enerji koridorlarının kesişim bölgesinde olan Avrasya'nın Doğunu Batıya, Kuzeyi Güneye birleştiren bir ülkesi olarak büyük prestije sahiptir. Enerji hususunda komşu ülkelerle beraber Avrupa devletleriyle de uluslararası işbirliğine sahiptir. Bu hususlar doğrultusunda Azerbaycan küresel siyasi sahnede kendine konum kazanmakla bölgede önemli projeleri yürütmektedir. Azerbaycan'ın işbirliği ve karşılıklı desteğe dayalı olan dış politikası dünyadaki genel refahı ve barışı desteklemektedir. Azerbaycan İİT, AK, BM Güvenlik Konseyi'nin üyesi, Uluslararası örgütlerde üyedir. AB ilede iş birliğine sahiptir. Azerbaycan uluslararası barış ve güvenliğin, tüm dünyada terörle mücadele alanında büyük bir rol üstlenmektedir. Avrupa ve Avrupa Atlantik yapılara entegrasyon ulusal işbirliğinden Azerbaycan'da Avrupa ve Avrupa Atlantik toplumun değerlerini paylaşmakla hem de Atlantik güvenlik işbirliği programını desteklemekle, Bireysel Ortaklık Eylem Planının Azerbaycan'ın NATO ile işbirliğinin arttırılmasının göstermektedir. Uluslararası örgütlerle Azerbaycan bölgede komşu devletler ile güçlü işbirliği oluşturmaktadır. Bölge sorunlarının tartışılması ve

çözümlemesinde bu iş birlikleri Azerbaycan-İran-Türkiye, Azerbaycan-Rusya-İran, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye, Azerbaycan-Türkiye-Türkmenistan 3 taraflı anlaşmaları oluşturmaktadır. Müslüman ülkelerin oluşturduğu İslam İşbirliği Teşkilatı'nın da katılımcı üyesidir. Azerbaycan'ın yürütmüş olduğu dış politikaya Azerbaycan'ın stratejik konumu, zengin kaynakları, Azerbaycan'ın bağımsızlıktan sonraki dönemde güvenlik ve bölgede sorumluluğu, küresel süreçler ve Azerbaycan'ın yaşamış olduğu Ermenistan probleminin önemli etkisi olmuştur. Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununda meselenin çözümlendirilmesi için AGİT'in üyesi olan Minsk Grubuyla aktif işbirliğine sahiptir. Azerbaycan'ın enerji ve ulaşım koridorunu oluşturması küresel işbirliği için en büyük fırsatlardır. Bakü-Subsa, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz boru hattı, Bakü-Nabucco Doğalgaz boru hattı, Güney Kafkasya gaz boru hattı, Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru projesi, Baki Tiflis Kars demiryolu projesi Azerbaycan için önemli aynı zamanda dış politikasına yön veren başlıca unsurlardandır. Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik kültürel alandaki entegrasyonu Azerbaycan'ın büyük uluslararası örgütleri olan AGİT, NATO, BM, İMF, DTÖ, AB, İKÖ, BDT, AK ile önemli etkileşimleri sağlamaktadır. Azerbaycan'ın sürdürülebilir ekonomik büyüme, ekonomik gelişim, ticaretin serbestleştirilmesi, bölgelerde ticarete destek, ekonomik liberalleşme, su ve enerji sistemleri, ülkelerde sanayinin gelişimi, devlet yapısının reformu, petrol ve petrol ürünlerinin verimli kullanımı, dünyada barışı, savunmada ise, bölgesel ve etnik çatışmalarla mücadele edilmesi alanlarında ECO, İMF, İBRD, DTÖ, BM, NATO uluslararası örgütlerle üyeliği olup, küresel bazda ortak faaliyetleri mevcuttur. Ermenistan ile Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi, sosyal-ekonomik kalkınma, gıda kontrolü, ticaret ve ulaşırma, enerji, çevre, bilim ve teknoloji, göç ve cinsiyet eşitliği meselelerin çözümlendirilmesi için bölgesel uluslararası örgütlere üye olmaktadır. Azerbaycan'ın AGİT, KEİÖ, BDT, Türk Dili konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, AK, AB uluslararası örgütlerle ortak faaliyet göstermektedir. Azerbaycan'ın uluslararası örgütler ile çeşitli biçimde işbirlikleri mevcuttur. BM sisteminin, BDT, Gümrük Birliği, USAID, TACIS, Dünya Bankası ve diğer uluslararası teşkilatlar Azerbaycan'da aktif halde faaliyet göstermekle kamu hukuku alanında ortak faaliyetler yürütme, hükümetin iyileştirilmesi için teknik yardım ve benzeri işbirlikleri mevcuttur. Uluslararası örgütlerin Azerbaycan'da faaliyeti ve Azerbaycan'ın uluslararası örgütlerle ortak faaliyetleri açısından Dağlık Karabağ sorunu, petrol ve gazın fiyatlarındaki keskin değişimler ve uluslararası örgütlerin araçlarından olan STK'ların imkanlarının aşağı olması faaliyetlerde sorunlar ortaya çıkarmaktadır.

1.3. TÜRKİYE’NİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Yüzölçümü 783.562 km² olan üç tarafı denizlerle çevrili, okyanusa erişimi olan, Avrupayı ve Asyaya birleştiren Orta Asya’da Türklerin tarihi ikametgahı olmuş en büyük Türk devletidir. Dört mevsimin görüldüğü, zengin doğal güzellikleri ve jeopolitik özellikleri ile tarihi İmparator kökenlerine sahip bir ülkedir. Nüfusu 85 milyon olan Türkiye’nin başkenti Ankara şehridir ve Avrupa’da yerleşen İstanbul şehri gibi büyük metropole sahiptir. Türkiye nüfusunun %90 müslüman ve Türk olan 99 yıllık Cumhuriyet kökenlerine sahip ülkedir.

1.3.1. Türkiye’nin Coğrafi Konumu ve İklimi

Medeniyetler beşiği olan Akdeniz Havzasında yer alan Türkiye Cumhuriyeti coğrafi, jeopolitik, siyasi, ekonomik, teknolojik ve kültürel yapısına göre dünyada ve İslam aleminde en büyük güç olmaktadır. Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının tam ortasında yer alan Türkiye Akdeniz’i Karadeniz’e bağlayan, Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu’yu birleştiren bir köprü olarak, kıtaların karşılaştığı nokta olarak dünyada kilit noktası rolünü oynamaktadır. Üç tarafı denizlerle kaplı olan Türk dünyasının en büyük cumhuriyeti Türkiye Cumhuriyeti’dir. Türkiye Cumhuriyeti Asya ve Avrupa kıtalarının ikisinde de yer almaktadır. Yer aldığı konuma göre güçlü Avrupa devletleri ile uzak Asya devletleri ve Afrika devletleri arasındaki Modern İpek Yolu’nun güzergahında yerleşmektedir. Kuzeyden 36°-42° paraleli, doğudan da 26°-45° meridyenleri üzerinde yerleşir.

Görsel 1.2: Türkiye Haritası

Kaynak: Google Haritalar, www.turkiyeharitasi.gen.tr, 2022.

Yer aldığı bölgesel duruma göre iklimi de çok değişken olan Türkiye Cumhuriyeti hem Karadeniz hem de Akdeniz iklimini yaşamaktadır. Bunun yanında karasal iklim de yaşanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti 783.562 km² alana sahiptir. Bu arazinin 769.632 km² toprak, 13.960 km²'da su arazisi oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin toplam sınırı 2816 kilometreden oluşmaktadır. 8 ülke ile sınırı mevcuttur. Ermenistan ile sınırı 311 km, Gürcistan sınırı 273 km, Azerbaycan ile sınırı 17 km, Bulgaristan sınırı 223 km, Yunanistan sınırı 192 km, İran'la sınırı 534 km, Irak sınırı 367 km ve Suriye sınırı 899 kilometreden oluşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti çok geniş bir alanda yayılmış farklı bölgesel tiplere sahip bir coğrafik bölgedir. Bu yüzden de Türkiye'deki iklim Doğu ve Batı da aynı değildir, çok farklı iklim görülmektedir. Bölgesel olarak incelediğimizde Türkiye'de bölgelerde yükseklik farkı ve dağların kıyıya göre uzanış şekli farklı olduğu için bölgelerde iklim iç kısımlarında farklı, denize yakın kısımlarında ise daha farklılık göstermektedir. Böyle ki, ülkenin iç kesimlerinde, doğuya doğru sıcaklık farkı da keskin şekilde değişmektedir. Türkiye'ye 4 taraftan farklı hava akımları gelmektedir. Güneybatı tarafından Azor Dinamik Yüksek Basınç Merkezi hava akımları Atlas Okyanusu üzerinden Türkiye'ye dahil olmaktadır ve bu yüzden de bu hava akımları Türkiye'de kış aylarında genellikle serin yağmurlu ve az rüzgarlı durgun hava koşullarını sağlamaktadır. Bahar aylarında ise bu hava akımları kuzeyden esen rüzgarlara etki etmektedir. Kuzeydoğu tarafından Sibirya Termik Yüksek Basınç Merkezi hava akımları Anadolu'yu kuzeydoğu ve doğudan etkilemekle kış aylarında fazla kar yağışın olmaması fakat havanın çok soğuk olmasını etkilemektedir. Kuzeybatı yönünden İzlanda Dinamik Alçak Basınç Merkezi hava akımları Türkiye'ye dahil olmakla İzlanda, Adriyatik denizi ve Cenova Körfezi üzerinden gelen hava akımları Türkiye'de genellikle Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde havanın yağmurlu olmasına neden olmakla, sonbahar ve kış aylarında da Karadeniz kıyılarında yağmurların bol olmasına etki etmektedir. Güneydoğu tarafından Basra Termik Alçak Basınç Merkezi hava akımları Türkiye'de yaz mevsimlerinde aşırı ısınmanın olmasına yol açmakla, Güney ve Güneydoğu bölgelerinde hava sıcaklığının 40 dereceden yukarı olmasına neden olmaktadır. Bu sıcak hava akımları bahar aylarında Türkiye'de sağanak yağmurları oluşturmaktadır. Bu çok farklı hava akımları Türkiye'nin üç tarafından su ile çevrili bir cennete dönüşmesine neden olmaktadır. Karasallık etkilerine göre pek farklı sıcaklık değişmektedir. Böylelikle Temmuz ayında Türkiye'nin her yerinde sıcaklık 30°C' yi aşmakta olduğu halde kış aylarında bu ortalama sıcaklık 20°C'ye inmektedir.

1.3.2. Türkiye'nin Doğal Kaynakları ve Çevre

Türkiye Cumhuriyeti'nde doğal kaynak olarak petrol bulunmasa da birçok doğal kaynaklar vardır. Bu kaynaklar genel olarak su kaynaklarını, toprak kaynaklarını, madenler ve enerji kaynaklarını içermektedir. Türkiye Cumhuriyeti çok verimli topraklara sahiptir bu toprakların %49.7 tarım arazisi, %26.7 ekilebilir arazi, %4 kalıcı mahsuller, %19 daim mera, %14.9 orman arazisi ve diğer kalan arazide %35.4 oluşturmaktadır. Doğal kaynaklardan biri de su kaynaklarıdır. Türkiye'nin yüzölçümünün yaklaşık %11 sudan oluştuğu için Türkiye su kaynakları açısından çok zengin bir ülkedir. 26 Havza'dan oluşan su kaynakları mevcuttur. Bu kaynaklara Göller, Akarsular, Yeraltı su kaynakları dahildir. Su kaynakları içme ve kullanım suların elde edilmesine, tarımsal bölgelerin sulatılmasına, doğal yolla hidroelektrik enerjisinin elde edilmesine, termal turizm ve jeotermal enerji üretimini karşılamaktadır. Doğal kaynakların en önemlisi de madenlerdir ki bunlar ülke ekonomisinin kalkınmasında en önemli yere sahiptirler. Madenlerde kömür, demir cevheri, bakır, cıva, altın, krom, kurşun, çinko, feldspat, antimon, barit, selestit, zımpara, kalker, bor mineralleri, mermer, perlit, pirit, pomza, kil ve son yıllar Akdeniz'de gaz rezervinin de olduğu açıklanmıştır. Enerji kaynaklarından taş kömür ve petrol ithal edilmektedir. Doğal enerji kaynaklarından güneş, rüzgar, su enerjisi ve diğer doğal kaynaklar mevcuttur. Türkiye'de kentselleşmenin artmasıyla kentsel alanlardaki hava kirliliği orman arazilerin bozulması ve diğer nedenler çevresel sorunlar yaratmaktadır. Boğazlarda gemi trafiğinin artması petrol sızıntılarına ve biyolojik çeşitliliğin azalmasına neden olmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti birçok ulusal iklim değişikliği anlaşmalarına dahildir. Bu da onu göstermektedir ki Türkiye dahilde ve tüm dünyadaki çevre ve çevresel sorunlara duyarlıdır. Bu anlaşmalar havanın kirlenmesi, iklim değişikliği, Kyoto Protokolü, nesli tükenmekte olan türlerin korunması, Nükleer Testlerin Yasaklanması, Ozon Tabakasının Korunması ve birçok ulusal anlaşmaları imzalamıştır.

1.3.3. Türkiye'nin Nüfusu ve Yönetim Şekli

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihi 1923'tür. Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkımından sonra onun kalıntıları üzerinde "Türklerin Babası" ünvanını almış Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan bir devlettir. Türkiye'nin tarihi eskilere dayanmaktadır ve yeni demokrasi devletin yaralanmasında da bütün eski dönemdeki istikrarsızlıklar, dönemdeki askeri darbeler hepsi etki etmiştir. Bu devrimler

sonrası Türkiye Cumhuriyeti daha büyük ve daha güçlü bir demokrasi Devleti'ne dönüşmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu, Rum tarafından ele geçirilmemesi için askeri müdahale ettiği ve cumhuriyet kurduğu bir Cumhuriyet de var, bu da "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti"dir. Türkiye tüm komşu ülkeler için uzun yıllar stratejik olarak önemli bir ülke olmuştur. Bu sadece sınır dışında değil bununla beraber sınır içerisinde de ABD'nin de terör örgütü olarak belirlediği Kürdistan İşçi Partisi tarafından yıllarboyu Türkiye'de devrimler yaratılmış ve isyanların oluşmasına neden olmuştur. 2015 ve 2016 yılları Türkiye'nin büyük şehirlerinde Ankara, İstanbul ve Türkiye'nin Kürtlerin daha çok bulunduğu bölgelerinde PKK tarafından saldırılar olmuştur. Bu saldırılardan en şiddetlisi 2016 yılın Temmuz'un 15'inde Türkiye Silahlı Kuvvetleri unsurlarının yaptığı darbe girişimi olmuştur. Vatandaşların direnişi darbeyi olumsuz kılma bile darbeye karşı sokaklara çıkmış vatandaşlardan 240'dan fazla kişi öldü ve 2 binden fazla kişi yaralanmıştır. Darbe girişiminde bağı olduğu iddia edilen 130000 fazla güvenlik görevlisi, hakim, akademisyen, memur, gazeteci, askeri alanda çalışan personel, darbenin arkasında olan yetkili tüm kişiler tutuklandı veya görevden alındı. Hükümet 2018 yılına kadar olağanüstü durum ilan etmiştir. 2017 seçimlerinde Türkiye'de Anayasa değişiklikleri onaylandı ve parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş referandumu kabul edilmiştir. Referandumun kabulü ve değişiklikler 2018 yıl Haziran ayında tam olarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye tarihi süreçleri ve stratejik yerleşimine göre dünyanın bütün ülkelerinden farklı bir ülkedir. Boğazlarla çevrili stratejik konuma sahip Türkiye'nin %97 Asya'da %3'i ise Avrupa'da yerleşmektedir. Türkiye'nin Asya'da yerleşen kısmı Anadolu Avrupa'da yerleşen kısmı ise Türk Trakyası olarak adlandırılmaktadır. Türkiye'nin toplam nüfusu 82.4 milyondur. Türkiye Cumhuriyeti nüfus dağılımına göre de çok farklı bir coğrafyadır. Özellikle Batıda Ege Denizi kıyısı ve Güneydoğu'da Dicle ve Fırat Nehri boyunca sistemli olarak yerleşim bölgeleri yer almaktadır. Türkiye'nin bütün nüfusunun %20 İstanbul'da yerleşiyor ve Türkiye'nin en büyük kentsel yerleşim alanı da Ankara'dır. Diğer yerleşim merkezleri dağınık bir şekil oluşturmaktadır.

1.4. TÜRKİYE'NİN EKONOMİK YAPISI VE POLİTİKASI

Türkiye ekonomisi önceleri geleneksel olarak tarıma dayalı bir ekonomiye sahibi iken hal hazırda ise serbest piyasa ekonomisi, artmakta olan hizmet sektörü ve sanayi sektörü ile istihdamı sağlamaktadır. 2019 Covid pandemi dönemi ile siyasi

istikrarsızlıklar finansal piyasalardaki değişim, Türkiye ekonomisine de baskı sağlamaktadır. Hükümetin yürüttüğü politikalar, harcamaların düzenlenmesi ve kredi kesintilerinin azaltılması için yapılan reformlar devlet sektörlerinde hızlı özel sektörlerde ise daha yavaş işlemektedir. Türkiye ithalatı büyük ölçüde petrol ve doğalgaza bağlıdır. Bu sebeple Türkiye enerji kaynaklarını genişletmek için ulusal projelere üye olmaktadır. Enerji konusunda Türkiye'nin en büyük ortağı Azerbaycan'dır. Azerbaycan'ın Hazar petrol ve gazının Türkiye vasıtasıyla Avrupa'ya taşınması hem lojistik açıdan hem de Türkiye'nin gaz kaynaklarının çeşitlendirilmesi açısından çok önemli adımlardandır. Türkiye Azerbaycan ilişkileri sadece ekonomik yönden değil bütün yönlerde derinleşmekte ve gelişmektedir. Türkiye'nin 2001 krizi sonrası IMF programını uygulayarak 2010-2011 yıllara kadar ekonomik olarak büyüme kaydetmiş ve krizi fırsata dönüştürebilmiştir. Dış yatırımların çoğalması finansal büyüme ile birlikte ekonomide kalıcı dengesizliği ortaya çıkarmakta ve dış borcunun artmasına neden olmaktadır. Türk ekonomisinin önemli problemlerinden biri işsizlik diğeri de Türk Lirası'nın dolar karşısında değer kaybetmesidir. Türkiye Cumhuriyeti 2017 yılından sonra artan enflasyon dalgası yaşamaktadır.

1.4.1. Türkiye'nin GSYİH

Ulusal olarak Türkiye'nin ekonomisini incelediğimizde ve ülkenin yaşam maliyetlerini ve enflasyon oranlarını da göz önünde bulundurmakla yıllara göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla verileri incelenmektedir. Türkiye'nin ekonomik ölçütü ve yaşam standartlarının belirlenmesi için Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın kullanımı bu göstergenin sıkça olarak yenilenmesinin ve ulusal güven ölçütü oluşturduğu için kullanılmaktadır.

Tablo 1.5: Türkiye'nin GSYİH Yıllara Göre Değişimi (2010-2020)

Yıllar	GSYİH (Cari ABD Doları)	GSYİH Büyümesi (Yıllık %)
2010	7,77E+11	8,43
2011	8,39E+11	11,20
2012	8,81E+11	4,79
2013	9,58E+11	8,49
2014	9,39E+11	4,94
2015	8,64E+11	6,08
2016	8,7E+11	3,32
2017	8,59E+11	7,50
2018	7,78E+11	2,98
2019	7,61E+11	0,89
2020	7,2E+11	1,79

Kaynak: The World Bank, <https://datacatalog.worldbank.org>, 2022.

Tablo 1.5'te Türkiye için Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın 2010-2020 yılları arasındaki seyri gösterilmiştir. Tabloda kullanılan veriler Dünya Bankası'nın güncel verileridir. Yıllara göre incelediğimiz zaman artan bir çizginin ekonomik krizlerden etkilendiği görülmektedir. 2015-2016 yıllardaki ekonomik gerginlik ve devalüasyon ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'nda da kendini göstermektedir. Tablodan da gördüğümüz gibi 2010 yılı nispeten 2014 yılı kadar ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası artmış 2015 yıldan itibaren ise 2014 yılına göre daha aşağı düşmüştür, 2016 yılında ise Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2017 yılına kadar artmış 2017 yılından 2020 yılına kadar ise azalma göstermiştir.

Toplam gelirin artışı ülke ekonomisinin ve ülkede iktisadi faaliyetlerin boyutlarının artışı gösterse de ülkede yaşayan insanların refah ve yaşam standartlarının daha yüksek olduğu anlamına gelmez, böylelikle diyebiliriz ki, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın artışı ülkede üretim ve gelirin artışı göstermektedir ve tabloda da gördüğümüz gibi Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın azalış göstermesi de ülke ekonomisinin ve ülkedeki iktisadi faaliyet boyutlarının azalmasına bağlı olsa da ülkede yaşayan insanların refah, kalkınma ölçütlerini tam olarak yansıtmamaktadır. İktisadi olarak 2010-2020 yılları arasında Türkiye ekonomisi gelişme göstermiş ve bu büyümenin 2015 dünya krizinden sonra bir geri dönüşüm gibi iktisadi küçülme şeklinde geri döndüğü beklentilere bakılırsa Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın beklentiden daha aşağı olması Türkiye için negatif bir değer oluşturmakla Türkiye'nin dış borcunu da göz önünde bulundurursak 10 yıl içinde Türkiye'nin iktisadi olarak beklentinin daha gerisinde kaldığını göstermektedir.

Tablo 1.6: Türkiye'nin Kişi Başına Düşen GSYİH (2010-2020)

Yıllar	Kişi Başına Düşen GSYİH (Cari ABD Doları)	Kişi Başına Düşen GSYİH Büyümesi (Yıllık %)
2010	10742,77	6,92
2011	11420,56	9,51
2012	11795,63	3,09
2013	12614,78	6,66
2014	12157,99	3,17
2015	11006,28	4,33
2016	10894,60	1,64
2017	10589,67	5,79
2018	9454,35	1,45
2019	9121,52	-0,43
2020	8536,43	0,70

Kaynak: The World Bank, <https://datacatalog.worldbank.org>, 2022.

Dünya Bankası'nın verilerine göre Türkiye'de Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2010 yılda 10 bin 743\$, 2014 yılına kadar bu rakam her yıl artmış 2014

yılında 12 bin 160\$, 15 yıldan sonra 2020 yılına kadar Kişi Başına Düşen GSYİH'da azalma olmuş ve 2020 yılında 8 bin 538\$ olmuştur. Türkiye ekonomisinin önce hedeflerinden biri de yüksek gelir düzeyine ulaşmaktır.

Türkiye ekonomisinde Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla büyüme verilerine baktığımız zaman 2010-2020 yılları için azalan seyir oluşturmuştur. Tablo 6'da gördüğümüz gibi 2010 yılında %6.92, 2011 yılında % 9,50 bir sonraki yıllarda ise azalan seyir göstermekle 2019 yılında % -0.43 negatif değere inmiştir. 2020 yılı için bu gösterge %0.70 olmuştur. Tablodan da gördüğümüz gibi global kriz dönemlerinde istihdam oranları zayıflamıştır. Emek verimliliğinde Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla büyümesine katkı yaptığını göz önünde bulundurursak 2019 yılında emek verimliliğinin negatife inmesiyle istihdam oranının da düştüğünü vatandaşların borçlanarak geçindiğini ekonominin küçülmeye gittiğini söyleyebiliriz.

1.4.2. Türkiye'nin İhracat ve İthalatı

Türkiye ihracatının en büyük kısmı imalat sanayiye dayanmaktadır. İhracatta imalat sektörüyle beraber tarım, madencilik ve yakıtlar, otomotiv, tekstil, hazır giyim, beyaz eşya, tarım ve gıda sektörü büyük getiri vermektedir. Türkiye'nin ithalatında en büyük paya doğal gaz, elektronik aletler ve imalat sanayi sahiptir. İmalat sanayisinde tekstil, otomotiv sektörü daha ön plana çıkmaktadır. İhracat pazar payına göre Türkiye'nin en büyük ihracatçısı %9,6 Almanya'dır. Türkiye'nin en büyük ithalatçısı %9,9 Rusya'dır. Aşağıda Dünya Bankasından alınmış 2010-2020 yılları için olan ithalat ve ihracat verileri araştırılmıştır.

Tablo 1.7: Türkiye'nin İhracat ve İthalat Değer İndeksi (2000=100) (2010-2020)

Yıllar	İhracat Değer İndeksi	İthalat Değer İndeksi
2010	263,38	200,67
2011	279,94	226,72
2012	325,25	228,61
2013	323,47	247,13
2014	358,86	253,10
2015	368,46	259,58
2016	382,40	268,40
2017	414,17	295,11
2018	434,07	267,82
2019	462,98	254,03
2020	440,53	282,73

Kaynak: The World Bank, <https://datacatalog.worldbank.org>, 2022.

Türkiye'nin ihracat değer indeksi'ne gördüğümüz kadar artan seyir oluşmaktadır. 2010 yıl ihracat değer indeksi 263.38, 2020 yılında 440.53 olmuştur. Türkiye'nin ithalat değer indeksi'de incelersek artan seyir görebiliriz. 2010 yılında Türkiye ithalat değer indeksi 200.67, 2020 yılında 282.73 olmuştur. İhracat ve ithalat değer indekslerinin artışı, türkiyenin dış ticaret değerinin de arttığını göstermektedir.

1.4.3. Türkiye'nin Yabancı Yatırımları

Türkiye son dönemlerde daha çok yabancı sermaye arayışındadır.

Tablo 1.8: Türkiye'nin Yabancı Yatırımları (GSYİH Yıllık %) (2010-2020)

Yıllar	Finansal Yatırım Girişleri	Finansal Yatırım Çıkışları
2010	1,17	0,19
2011	1,93	0,28
2012	1,56	0,47
2013	1,42	0,38
2014	1,42	0,75
2015	2,23	0,59
2016	1,59	0,36
2017	1,29	0,31
2018	1,65	0,46
2019	1,22	0,39
2020	1,06	0,45

Kaynak: The World Bank, <https://datacatalog.worldbank.org>, 2022.

Dünya Bankası'nın 2010-2020 yılları için Türkiye'nin finansal yatırım girişlerini incelersek, 2010 yılında %1.17, 2011 yılında %1.93, 2020 yılında %1.29 olduğunu görebiliriz. Yatırımların artması gelir düzeyinin de artmasına neden olmakta, bununla da ülke ekonomisinin büyümesinde katkı sağlamaktadır. Tablo 1.8'ten de gördüğümüz gibi Türkiye 2011 yılında yüksek hacimde yabancı yatırım sağlayabilmiştir. Sonraki dönemlerdeki değişimler dünya ekonomisindeki dalgalanmalarla paralel gitmektedir.

Türkiye'nin genel uluslararası yatırımları 4.8 milyar dolar oluşturmaktadır. Türkiye'nin en çok yatırım yaptığı ülkelerden biri de Azerbaycan'dır. Azerbaycan'da yapmış olduğu yatırımların önemli kısmını inşaat, sanayi ürünleri, gıda, sigorta faaliyetleri, finansal faaliyetler, iletişim sektörlerinde oluşturmaktadır.

Tablo 1.8'te Türkiye'nin finansal yatırım çıkışlarının 2010-2020 yılları için göstergeleriverilmektedir. 2010 yılında %0.19 hacminde olan yabancı yatırımlar, 2014 yılında %0.75, 2020 yılında %0.45 olmuştur.

1.4.4. Türkiye'nin Üye Olduğu Uluslararası Kuruluşlar

Zengin enerji kaynakları olmasa da coğrafi konumu ve doğal güzelliklerine göre Türkiye dünyada kendine özgün yere sahiptir. Bölgesel ve uluslararası işbirliği ve üstlendiği rolü Türkiye ekonomisinin geleceği için avantajlı bir durum oluşturmaktadır. Türkiye'nin ithal ettiği en önemli ürün doğalgaz ve petrol olduğu için Türkiye'nin uluslararası örgütlerle stratejik ve taktik olarak doğru şekilde dış politika yürütmesi gerekmektedir. Öncelikle kendi iç dinamiklerini düzenlemekle istikrarlı ülke profili oluşturulmalıdır. Türkiye'nin en önemli hususlardan biri olan enerji gereksinimini yürüttüğü işbirliklerini artırmakla ve doğru şekilde enerji politikası yürütmekle kendi emniyetini sağlamalıdır. Ülkelerin siyasi politikalarında enerji önemli husus oluşturmaktadır. Bölgede güçlenmek için Avrasya ülkeleri ile yürütmüş olduğu işbirliğini farklı konularda ve farklı çerçevelerde daha geniş çaplı yürütülmelidir. Türkiye'nin enerji, siyasi, ekonomik, askeri, ve birçok hususta işbirliği yaptığı uluslararası örgütler AGİT, BM ve BM Güvenlik Konseyi, Avrupa Konseyi, BLACSEAFOR, D-8, Dünya Ticaret Örgütü, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, G-20, İslam Konferansı, Karadeniz İşbirliği Teşkilatı, NATO, OECD, AB, ŞİÖ, AİD, GDAÜ, ASEAN, CICA aktörleri ile beraber faaliyet göstermekte ve üyesi olmaktadır. Bölgesel olarak incelediğimiz zaman ise Türkiye'nin bölgesel olarak İslam İşbirliği Teşkilatı, Körfez İşbirliği Konseyi, Gelişen Sekiz Ülke, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Arap Ligi ve diğer Ortadoğu'da olan bölgesel örgütlerle işbirliği oluşturmakta ve aktif faaliyet göstermektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan, Nabucco, Güney Avrupa Enerji Hattı Projesi Türkiye'nin dış politikasını etkilemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM
AZERBAYCAN VE TÜRKİYE’NİN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

2.1. AZERBAYCAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ LOJİSTİK İLİŞKİLER

Azerbaycan ve Türkiye coğrafi konumu ve jeopolitik özelliklerine göre Avrupa ve Asya kıtalarını birleştiren bölge olmakla ve Doğu ve Batı dünyasının önemli yollarının güzergahı olduğu için dünya ulaşım yollarının üzerinde olmakla çok önemli lojistik koridor oluşturmaktadır. Dış ticaret ve lojistik ilişkileri paralel şekilde ilerlemektedir. Türkiye Azerbaycan ilişkileri Karadeniz'in Türkiye'nin iç denizi olması ve büyük İpek Yolun'dan gelen kervanların Hazar bölgesinden, Azerbaycan toprakları üzerinden geçerek Türkiye ve oradan da Avrupa'ya gitmesiyle başlamıştır. Bu güzergah Azerbaycan Türkiye ilişkilerine yeni bir boyut katmıştır. Tarihin sahnesinde yaşanan gerginlikler 18. yüzyıl Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine de her boyutta etki etmiştir. Tarihi ve kültürel yakınlıkları ve iki devletin jeopolitik önemi Doğu-Batı, Avrupa-Asya arasında yaratmış olduğu lojistik koridoru, iki ülke için stratejik bir yapı oluşturmuştur. Türkiye Azerbaycan ilişkileri bölgede hedeflenmiş stratejik güç oluşturmakla Hazar ve Orta Doğu kaynaklarının pazarlanması ve güçlü enerji koridoru olma yolunda ilerlemektedir. Türkiye'nin enerji sektöründeki en büyük projeleri:

- Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı,
- Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı,
- Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı,
- Rusya Federasyonu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Karadeniz altından doğal gaz boru hattı inşası projesi (Türk Akımı),
- Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi,
- Türkiye-Bulgaristan Doğal Gaz Enterkonneksiyonu Projesi,
- Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Enterkonneksiyonu, (T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Verileri, 2016).
- 2015 yılında Türkiye'deki boru hatlarının uzunluğu 12964 km olmuştur (Çıkrık, 2016).

Azerbaycan'ın Türkiye ile ve bölgede hayata geçirdiği ulusal düzeyli boru hatları ve taşımacılık projeleri:

- Bakü-Grozni-Tikhoretsk-Novorossiysk,
- Bakü-Tiflis-Supsa Petrol Boru Hattı,
- Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı,
- Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı,

- Baki-Batum Boru Hattı,
- Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı,
- Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP),
- Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı (TAP),
- Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi.

Bölgede Türkiye ile Azerbaycan'ın birlikte yer aldığı birçok proje vardır. Azerbaycan Türkiye Lojistik ilişkilerinde havayolu taşımacılığında THY (Türkiye Hava Yolları) ve AZAL (Azerbaycan Hava Yolları) önemli paya sahip şirketlerdir. Azerbaycan Türkiye denizyolu taşımacılığında en önemli projesi “Don-Volga Kanal Projesi”dir (Çıkrık, 2016, s. 105). Azerbaycan Türkiye taşımacılığında en önemli limanlar “Karadeniz-Batum-Poti” ve “Mersin Limanı”dır (Çıkrık, 2016, s. 106-107).

2.1.1. Azerbaycan Lojistik İlişkileri ve Lojistik İlişkilerin Tarihi Gelişimi

2.1.1.1. Azerbaycan Lojistik İlişkileri

Azerbaycan coğrafi konum ve lojistik önem bakımından önemli bir bölgedir. Azerbaycan lojistiği dış ticarete paralel geliştiği için bu sektör küreselleşen dünyada ve devlet ekonomisinde artan pazar payına sahiptir. Azerbaycan'ın en fazla dış ticaret yaptığı ülkeler Türkiye, Rusya, İtalya, Almanya, İsrail, Ukrayna, ABD, Çin'dir. Dünya devletleri arasındaki ekonomik bütünleşme dış ticaret ve ulaşım kanallarının yoğunluğunu araştırmakla, dış ticaret ve ulaşım kapsamını genişletmiş yeni küresel nedenler de ortaya koymuştur. Azerbaycan'da ulusal ekonomik düzene ayak uydurmaktadır. Azerbaycan bulunduğu coğrafi ve politik ortamı da Kafkasya'nın güneydoğusunda yerleşmesi, Hazar Denizi ve sınır komşuları Rusya, Gürcistan, Ermenistan, Türkiye ve İran'ın bulunması komşuları ve tüm dünya için tarih boyu stratejik kilit noktası rolünü oluşturmuştur. Azerbaycan dış ticareti ve lojistiği genişletmek ve bu sektörü güçlendirmek için büyük ulusal projeler yapmıştır. TRACECA (Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru; Transport Koridor Europe Caucasus Asia) projesine katılması, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu projesi, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı projesi, Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı projesi, Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı projesi ve Azerbaycan'ın en büyük “Asrın Mukavelesi” Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi'dir. Bu projeler boru hattı taşımacılığında ve demiryolu taşımacılığında önemli paya sahip projelerdir. Azerbaycan lojistik sektörünün alt yapısı ve diğer sektörleri birleştirme

özellikleri bu sektörün ekonomik gelişimdeki önemini göstermektedir. Azerbaycan ekonomisini etkileyen en önemli sektörler lojistik ve dış ticaret sektörüdür. Yürütülen siyasette de genel dış ticaret ve lojistik sektörünün payını arttırmasına yönelmiştir.

2.1.1.2. Azerbaycan Lojistik İlişkilerin Tarihi Gelişimi

Lojistik sektörü, dış ticaret sektörü ile paralel geliştiği için, lojistiğin tarihi gelişimini dış ticaretin tarihi ile beraber ele alınacaktır. Azerbaycan dış ticaretini tarihi olarak Büyük İskender döneminden başlamakla Büyük İpek Yolu'ndan Petrol yataklarının bulunmasına, Sovyetler Birliği dönemine, bağımsızlık dönemine ve hazır ki dönem dış ticaret ilişkileri olarak sınıflandırabiliriz. Büyük İskender'in lojistik planlaması ve savaş alanına ulaşımı karayolu ile beraber avantajlı maliyete sahip deniz yolunun da kullandığı vurgulanmaktadır. Bazı kaynaklara göre ulaşım için kullanılan güzergahlardan biri de Hazar Denizi Sahilleri yani Azerbaycan toprakları da olmuştur. Bu dönem M.Ö.336-M.Ö.323 yıllarını kapsamaktadır (Alızada, 2019). Büyük İpekyolu dönemi 2. yüzyıl ve 16. yüzyıl kapsamaktadır. Japonya ve Çin'den başlamakla, Suriye ve Mısır'a kadar uzanan bir yol, Pakistan'dan Karakum sahrasına, Amuderya'dan Hazar Denizi kıyılarına, Kafkasya'dan da Güney Anadolu ve Mezopotamya'ya kadar olan Batı ile Doğu arasında ticari, kültürel ve milli değerlerin taşındığı ve bölüşüldüğü büyük etkinliğe sahip bir proje olmuştur. Azerbaycan bu projenin üzerindeki tek deniz limanlı güzergahtır. Bir diğer önemli dönem Petrol yataklarının bulunmasıdır. Petrol yataklarının bulunması 9. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Dönemin Arap tarihçisi coğrafyacı ve gezgini Ahmet El Balaruri'nin vurguladığı gibi o dönemde Apşeron'da petrol yataklarının bulunması ve ilerleyen dönemlerde Arap yazarlarının Bakü petrolü hakkında çeşitli bilgileri mevcuttur (Alızada, 2019). Petrol endüstrisinin gelişimi ve sanayide kullanımı ile Azerbaycan Avrupa ve Batı dünyasının potensial ihracatçısı ve önemli taşımacısı konumuna gelmiştir. Petrol üzerinden yürütülen büyük projelerle yalnız jeopolitik değil ekonomik bakımdan da Azerbaycan'ın ekonomisinin sürdürülebilirliği ve önemi artmıştır. Sovyetler Birliği dönemi Azerbaycan tarihi için çok önemli olmuş ve Azerbaycan'ın ticari, lojistik, ekonomik, kültürel, sosyal, siyasi bakımdan en çok etkilendiği değişim ve dönüşüme maruz kaldığı bir dönem olmuştur. 71 yılı kapsayan dönemde (1920-1991) sosyalist yapının siyasetini ve ekonomisini kapsayan bir idarecilik mevcut olmuştur. Bu dönemin en pozitif yönü ülkelerin dış ticaret ilişkilerinde ve gümrük ilişkilerindeki gelişmeler olmuştur. 1922 yılındaki Bakü fuarı Sovyetler Rusya'sı için

Azerbaycan'ın önemini ve Azerbaycan'ın da bu dönemde sağladığı çıkarlarını göstermektedir. Doğu ve Batı'nı birleştiren ticaret yolları ve deniz limanına sahip olması ile Azerbaycan Sovyet Birliği ülkeleri içerisinde kendine önemli yer edinmiş ve petrol kaynaklarının bulunması ile dış ticaretini ve taşımacılıkta Avrupa ve tüm Sovyet Birliği ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bağımsızlık döneminin başlaması ve Sovyet Birliği'nin dağılmasıyla Azerbaycan ekonomik olarak da gelişmekle kendi devlet politikalarını uygulamaya başlamıştır. Böylelikle 1991 yılından başlamakla ticari ve lojistik ilişkilerini petrol unsuru ile birleştirmekle ekonomisine hız kazandırmış oldu. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, TANAP, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı projelerle ticari olarak yeni yollar açmış ve Hazar Denizi zenginliklerinin ihracatı ile ülke ekonomisini geçiş döneminden geliştirmekte olan ekonomi düzeyine kaldırmıştır. Hazırki dönemde dış ticarete yürüttüğü projeler ile Azerbaycan hem Türk dünyasında kendine yer edinmiş ve güçlü devlete dönüşmekle tarihi Dağlık Karabağ sorununu çözüme ulaştırmış hem de Kafkasdaki stratejik önemi ile yeni anlaşmalar, projelerle dış ticaret ve lojistik olarak geliştirmekte ve güçlenmektedir. Avrupa ve Asya kıtalarının merkezinde yer almakla, Karadeniz ve Hazar coğrafyasının, Batı ve Doğu, Güney ve Kuzey arasındaki ulaşım kanallarının üzerinde olmakla büyük lojistik önem arz etmektedir. Hazır ki dünya genelindeki Rusya-Ukrayna krizi Hazar havzasının ve Azerbaycan'ın güvenilir nakliyatçı ve taşımacı konumuna getirmiş oldu.

2.1.2. Türkiye Lojistik İlişkileri ve Lojistik İlişkilerin Tarihi Gelişimi

2.1.2.1. Türkiye Lojistik İlişkileri

Türkiye'nin coğrafi olarak iki kıtaya yayılması, Avrupa ve Asya arasında köprü rolüne sahip olması, okyanusa çıkışının olması ve iki büyük Cebelitarık ve Çanakkale kanallarının olması ile önemli ticaret koridorunu ve elverişli ulaştırma ve taşımacılık yollarını birleştirmektedir. Türkiye'nin ticari yapısı 1980 yılından dışarı açılmış ve ihracat ve ithalatın serbest yürüttüğü güçlü sanayileşme politikasına sahip bir ülkeye dönüşmüştür. Dış ticarete dayalı ekonomisi olan Türkiye'de 100 binden daha fazla dış ticaret firması bulunmaktadır (Akan, 2021). Türkiye'de dış ticaret ve lojistik sektörünün gelişimi Türkiye'nin hava, kara, deniz yolu ve demiryollarının genişliği ve ulaştırma özelliklerine bağlı olarak gelişmektedir. Taşımacılık yönünde en çok tercih edilen 1950'li yıllarına kadar demiryolları olmuştur. 1950 yıllarından sonra karayolları taşımacılıkta büyük paya sahip olmuş ve hazır da dünyada yaşanan değişimler ve gelişmeler nedeniyle

havayolu taşımacılığının ve denizyolu taşımacılığının önemi ve payı artmıştır. Boru taşımacılığı da ihracat ve ithalat önemine göre büyük paya sahiptir. Türkiye’de hava taşımacılığı için Uluslararası Hava Taşıma Birliği (IATA) ve Uluslararası Sivil Havacılık Organizasyonu (ICAO) mevcuttur. Boru hattı taşımacılığında Batman-Dört Yol Petrol Hattı, Irak-Türkiye Petrol Hattı, Ceyhan-Kırıkkale Hattı, Şelmo-Batman Hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, TANAP, Türkiye-İran Doğalgaz Boru Hattı projelerde yer almaktadır. Türkiye’nin transit ülke konumu ekonomik gelişmesi, dış ticaret ve lojistik önemini arttırmaktadır. Türkiye’nin karma taşımacılığında da birçok projeleri mevcuttur. Kars Tiflis Projesi, Marmara Projesi, Mersin Konteyner Liman Projesi, Çandarlı ve Filyos Liman Projeleri (Akan, 2021). Türkiye’nin lojistik önemi, sahip olduğu coğrafi özellikler başta olmakla gelişmiş ve kesintisiz ulaşımı, sahip olduğu nüfus özellikleri, çoklu taşımacılık güzergahları ve olanaklarının olması ve komşu ülkelerle ve uluslararası büyük projelere yatırımının olmasıdır. Türkiye’nin gelişmiş ve gelişmekte olan lojistik altyapısı ve karma lojistik payı küresel ortamda dış ticaret ve lojistik alanındaki rekabet gücü bu sektörün Türkiye için önemini göstermektedir.

2.1.2.2. Türkiye Lojistik İlişkilerin Tarihi Gelişimi

Türkiye’nin dış ticaretini ve lojistiğini tarih olarak 1980 yılına kadarki dönem ve 1980 yılından sonraki dönem olarak ikiye ayırabiliriz. 1980 yılından önceki dönemde Türkiye kapalı politika yürütmüştür. 1980 yılından sonra ise açık dış ticaret ve liberal ekonomik politikalar yürütmüştür. II. Dünya Savaşı’nın Türkiye dış ticaretine büyük etkisi olmuştur. Bu dönemde dış ticaret hacmindeki değişiklikler Türkiye’nin ekonomik, siyasi ve askeri alanda da kendini göstermiştir. 1940 yılında dış ticaret hacmindeki azalmalar, 1960-1970 yıllarında dünyada petrole göre dalgalanmalar ve petrol şokları 1980 yılına kadar ülke ekonomisinde dalgalanmalar yaratmış ve 1980 dış ticaret politikasının serbestleştirilmesi ile Türkiye ekonomisinin gelişmesine neden olmuştur. 2000 yıllarındaki dünyada yaşanan krizler Türkiye ekonomisinde tekrar dalgalanmalara sebep olmuştur (Akan, 2021). Türkiye ekonomisinde dış ticaret açığının en aza indiği yıl 2019 yılı olarak görebiliriz. 2019 yılında Türkiye’de ithalat ihracata göre daha aşağı paya sahip olmuştur. Türkiye dış ticaretini geliştirmek ve lojistik imkanlarından yararlanmak için birçok ulusal anlaşmalar yapmıştır. Gümrük Birliğine Katılım, EFTA-Türkiye Anlaşması ve birçok ulusal anlaşma ve projelere dahil olmuştur. TRACECA (Avrupa

Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru; Transport Koridor Europe Caucasus Asia) projesine katılması, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu projesi, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı projesi, Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı projesi, Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı projesi ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı projesi'dir.

2.2. AZERBAYCAN VE TÜRKİYE ARASINDA TİCARİ İLİŞKİLERİ

Azerbaycan Türkiye ilişkileri tarih boyu farklı dönemlerde, farklı şekilde ve farklı boyutta olsa da iki devlet arasında halkların kültürel, sosyal ve yakınlığı hiçbir zaman kopmamış ve iki devleti birbirine yakınlaştıran güçlü temeller oluşturmuştur. Azerbaycan'ın ilk Cumhuriyet döneminde 1918 yılı 15 Eylül'de Nuri Paşa'nın liderlik ettiği Kafkas İslam Ordusu Bakünü kurtarmıştır (Rahimov, 2021). Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Antlaşması da Osmanlı Devleti ile 4 Haziran 1918'de Gürcistan'ın başkenti Batum'da imzalanmıştır. Bu anlaşma iki ülke arasında siyasi, hukuki, askeri ve ticari ilişkiler kurulması hususuna dayanmıştır (A.g.e.). Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nda Azerbaycan Türkler'inden oluşan birlik Osmanlı Devleti'ne yardım için gönderilmiştir (Eyvazov, 2019). Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ticari ilişkiler sadece para ve ekonomik istikrarı dayanmamaktadır. Derin manevi köklere sahip bu ilişkiler halkların milli köklerine ve birliğine dayanmaktadır (Hüseynov, 2007). Azerbaycan ikinci defa bağımsızlık kazanmasından sonra Mutallibov başkanlığı döneminde 1992 Ocak ayının 14'ü Türkiye ile ilk anlaşma imzalanmıştır. Dostluk ve işbirliğine dayanan bu anlaşma iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde önemli role sahiptir (Eyvazov, 2019). Azerbaycan'ın 1992-1993 yıllarındaki siyasi gerginliği Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinde de iniş ve çıkışlarla görülmektedir. Bu dönem Azerbaycan'da hakimiyette olan Ebulfaz Elçibey Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek için Türkiye başbakanı Özal'la görüşmeler yapmıştır. Siyasi, ekonomik ve eğitim alanlarındaki ilişkiler ile beraber petrol alanında da gizli anlaşma yapılmıştır (Beşikçi, 2016). Bu dönemde Türkiye hakimiyetinde de Özal ve Demirel arasındaki görüş farklılıkları Azerbaycan ilişkilerinde Türkiye'nin Azerbaycan'daki olaylara destek sağlamak yerine uluslararası örgütler yardımıyla taraf çıkması ve biraz da Ermenistan yönlü ilişkileri güçlenmiştir (A.g.e.). Gelişen durumlardan yararlanan Rusya Ermenistan'ın eli ile Hocalı Soykırımı' nı yapmış, Dağlık Karabağ ve etrafındaki 7 bölgeyi Birinci Karabağ Savaşı ile Azerbaycan'ın elinden almış ve bununla da kalmayarak Azerbaycan'da hakimiyeti devrilmiştir. Elçibey'in hakimiyetten gidişi ve halkın ısrarı ile Haydar Aliyev'in

hakimiyete geliŖi Azerbaycan devletine ve Türkiye-Azerbaycan iliŖkilerine yeni boyut kazandırmıŖtır. Dönemde imzalanmıŖ Türkiye Azerbaycan arasındaki Ceyhan Petrol anlaŖması süreçleri durdurulmuŖtur. Bu dönemde Türkiye de Bakü-Ceyhan AnlaŖmasının dıŖında kalmıŖtır. Haydar Aliyev dönemi ile Azerbaycan dıŖ ticaretinde ve iliŖkilerinde petrole dayalı yeni bir döneme girmiŖtir. “Aliyev’in Ŗubat 1994’teki Türkiye ziyaretinde, bir gün içerisinde, deęiŖik alanlarda ileri derecede iŖbirlięini amaçlayan 17 ayrı anlaŖma imzalandı” (Sancak, 2017, s. 67). Sonraki dönemlerde Azerbaycan Türkiye iliŖkilerinde askeri yönde de iliŖkiler glenmiŖ “10 Haziran 1996’da Ankara’da ‘Askeri Eğitim, Teknik ve Bilimsel IŖbirlięi AnlaŖması’” imzalanmıŖtır. Bu anlaŖmanın ardından sonraki yıllarda askeri alanda iŖbirlięine yönelik anlaŖmalar adeta birbirini takip etti ve Türkiye Azerbaycan’a hem askeri araç-gereç hem de eğitim hizmeti verdi” (A.g.e.). Elçibey’in Azerbaycan Hakimiyet döneminde Elçibey’in Trklğe büyük önem vermesine rağmen Türkiye-Azerbaycan iliŖkilerinde gerginlik ve mesafe olmuŖtur. Haydar Aliyev hakimiyeti ile Azerbaycan Türkiye iliŖkileri yakınlama ve geliŖme göstermeye baŖlamıŖtır. Bunu Haydar Aliyev’in hakimiyetinin birinci yılındaki grŖmeleri ve bu dönemdeki BaŖbakan Süleyman Demirel’e yakın Ŗahsi iliŖkilerinin olmasının etkileri olmuŖtur. Azerbaycan Haydar Aliyev dönemi ile diğer komŖu ülkelerle ve Batı ile iliŖkilerini glendirmiŖtir. Temelleri Haydar Aliyev döneminde atılmıŖ olan “Bakü-Tiflis-Ceyhan”, “Bakü-Tiflis-Erzurum”, “Bakü-Tiflis-Kars” projeleri hazırda da devam etmekte ve bu anlaŖmalar iki ülke için dıŖ ticaret, lojistik ve devletler arası jeopolitik ve siyasi iliŖkiler bakımından çok önemli rol oynamaktadır (BeŖiki, 2016). Kafkasya’da ve Anadolu’da bölgenin enerji güvenliği ve ihracatı konusunda Azerbaycan-Türkiye iliŖkilerinde “ortak enerji stratejisi ve siyaseti geliŖtirmeleri gereklidir. İki ülkenin askeri ve diplomatik açıdan stratejik ortaklık kurması özellikle Karabağ sorununun üzümünde yakın diplomasi uygulayıp uluslararası kanalları karar alma adına kullanmaları Kafkasya bölgesinin güvenliği ve istikrarı için de Ŗarttır” (BeŖiki, 2016, s. 249). “Bu nedenle Türkiye-Azerbaycan iliŖkilerinin dostluk, kardeŖlik ve bir millet-iki devlet söylemlerinden stratejik ortaklık düzeyine çıkartılması, iliŖkilerin kurumsallaŖtırılması yani söylemden reel politik düzeyine geçirilmesi gereklidir” (A.g.e.). “Azerbaycan-Türkiye arasında ekonomik iŖbirlięi alanında gerekleŖtirilen BTC ve BTE projeleridir. Güney Kafkasya gibi dar bir coğrafi alanda Azerbaycan ile Türkiye arasında doğrudan bir kara bağlantısının olmaması, güvenlik ve geniŖ jeopolitik iŖbirlięinde Gürcistan’ı bölgede kilit ülke konumuna getirmektedir” (Eyvazov, 2019, s.12). Bu projelerin devamı olarak Tanap Projesi baŖlatılmıŖtır. İki ülkenin coğrafi

komşuluğu ve kültürel yakınlığı dış ticaret ilişkilerinde avantaj sağlamakla Türkiye-Azerbaycan çok boyutlu ilişkilerini güçlendirmektedir. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde dış ticaret ilişkilerini öğrenmek için Türkiye'nin Azerbaycan'a ve Azerbaycan'ın Türkiye'ye olan yatırımları, ithalat ve ihracatı ayrıntılı şekilde araştırılmıştır. Azerbaycan ekonomisinde hammaddeye dayalı ve ihracat yönlü dış ticaret, Türkiye ekonomisinde ise imalat sanayisinin ağırlıklı olduğu dışadönük dış ticaret ilişkileri mevcuttur. Türkiye Azerbaycan'ın en çok yatırım yaptığı ülkedir. Türkiye'nin de Azerbaycan'da petrol, doğalgaz, bankacılık, sigorta, tekstil, inşaat ve birçok yatırımları mevcuttur. İki ülke arasındaki yatırımlar dış ticaret hacminin genişlemesine neden olmaktadır (Çıkrık, 2016).

2.2.1. Azerbaycan Türkiye Dış Ticaret İlişkileri

Azerbaycan'ın en önemli ticaret ortağı olan Türkiye ile dış ticaret göstercileri, ithalatı, ihracatı ve dış ticaret hacmi ve dengesi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2.1: Azerbaycan'ın 2010 - 2020 Yılları Arasındaki Dış Ticareti (Milyon \$)

Yıllar	Yıllara göre dış ticaret, 2010-2020 (genel ticaret sistemi)				Önceki yıllara nisbeten gerçek fiyatlarla, yüzde olarak		
	(Değer: Bin ABD \$)						
	Dış ticaret hacmi	IPRT	EPRT	Dış ticaret dengesi	Dış ticaret hacmi	IPRT	EPRT
2010	27 960,8	6 600,6	21 360,2	14 759,6	120,0	105,0	125,3
2011	36 326,9	9 756,0	26 570,9	16 814,9	103,9	145,3	88,7
2012	33 560,9	9 652,9	23 908,0	14 255,1	89,3	96,9	86,2
2013	34 687,9	10 712,5	23 975,4	13 262,9	106,3	109,1	105,1
2014	31 016,3	9 187,7	21 828,6	12 640,9	94,1	85,4	98,0
2015	21 945,8	9 216,7	12 729,1	3 512,4	104,3	99,5	106,3
2016	21 946,7	8 489,1	13 457,6	4 968,5	112,9	89,6	129,7
2017	24 103,3	8 783,3	15 320,0	6 536,7	85,2	83,8	86,1
2018	30 955,0	11 465,9	19 489,1	8 023,2	96,1	100,2	93,8
2019	33 302,7	13 667,5	19 635,2	5 967,7	96,8	93,5	98,8
2020	24 464,6	10 732,0	13 732,6	3 000,6	72,7	64,0	78,8

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Kurumu: <https://www.stat.gov.az>, 2022.

Tablo 2.1'de 2010-2020 yılları arasındaki dış ticaret değerlerini göstermektedir. Azerbaycan İstatistik Kurumunun 2010-2020 yılları için verilerinden dış ticaret ilişkilerinin 2013 yılına kadar artan düzeyde olduğunu, 2014 yılı itibari ile azalma eğilimlerinde olduğu görülmektedir. 2010 yılında Azerbaycan dış ticaret hacmi 27960,8 iken, 2020 yılında 24464,6 olduğunu görebiliriz. İthalat ve ihracat verilerini de ayrı ayrı değerlendirdiğimizde Azerbaycan'ın dış ticaret ilişkilerinin dalgalanmalı dönemden geçtiğini ve 2020 yılı itibariyle stabil olduğu dönemi yaşanmakta olduğu görülmektedir. İhracata dayalı Azerbaycan ekonomisinin verilerini tablodan görebiliriz. Azerbaycan

ekonomisi dışa dönük ve daha çok hammadde ihracına dayalı ekonomiye sahiptir. Türkiye Azerbaycan ekonomik ve dış ticaret ilişkileri birbirini tamamlayıcı özelliklere sahiptir. Türkiye'nin ekonomik yapısı dışa dönük ve ağırlıkla imalat sanayisine dayanmaktadır.

Tablo 2.2: Türkiye'nin 2010 - 2020 Yılları Arasındaki Dış Ticareti (Milyon \$)

Yıllara göre dış ticaret, 2010-2020 (genel ticaret sistemi)							
(Değer: Bin ABD \$)							
	EPRT		IPRT		Dış ticaret dengesi	Dış ticaret hacmi	İhracatın ithalatı karşılama oranı
Yıllar	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	(%)
2010	113883219,18	11,5	185544331,85	31,7	-71661112,67	299427551,04	61,4
2011	134906868,83	18,5	240841676,27	29,8	-105934807,44	375748545,1	56,0
2012	152461736,56	13,0	236545140,91	-1,8	-84083404,35	389006877,47	64,5
2013	151802637,09	-0,4	251661250,11	6,4	-99858613,02	403463887,2	60,3
2014	157610157,69	3,8	242177117,07	-3,8	-84566959,38	399787274,76	65,1
2015	143838871,43	-8,7	207234358,62	-14,4	-63395487,19	351073230,04	69,4
2016	142529583,81	-0,9	198618235,05	-4,2	-56088651,24	341147818,86	71,8
2017	156992940,41	10,1	233799651,23	17,7	-76806710,82	390792591,65	67,1
2018	167920613,46	7,0	223047094,48	-4,6	-55126481,03	390967707,94	75,3
2019	171464944,59	2,1	202704319,53	-9,1	-31239374,94	374169264,13	84,6
2020	169637755,31	-6,2	219516806,84	4,4	-49879051,53	389154562,15	77,3

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu: <https://www.tuik.gov.tr>, 2022.

Tablo 2.2'den da gördüğümüz gibi Türkiye'nin dış ticaret hacmi artan bir düzeyde ilerlemektedir. Tablo 2.2'de Türkiye İstatistik Kurumunun 2010-2020 yılları için olan güncel verileri kullanılmıştır. 2010 yılında Türkiye dış ticaret hacmi 299427551,04 iken, 2020 yılında 389154562,15 olmuştur. Göstergeleri incelediğimizde ihracat ve ithalat da artışın olduğunu görebiliriz. Türkiye ekonomisi Covid-19 pandemisi ve küresel dalgalanmalara maruz kalsa da istikrarlı ve artan ekonomik yapı sürekliliğini kazanmıştır. Azerbaycan Türkiye dış ticaret göstergelerini incelersek ihracatına göre bir çok ülkeden geride kaldığı görülmektedir. Bu durum her iki ülke ekonomisi için ciddi kayıp oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın dış ticaretinde Türkiye ikinci yerdedir. İthalat ve ihracat da ikinci yerde durmaktadır. Azerbaycan'ın en çok dış ticareti petrol üzerinde olduğu için birinci yerde Azerbaycan'ın en çok petrol ihraç eden ülke İtalya gelmektedir.

2.2.2. Azerbaycan-Türkiye Yatırım İlişkileri

2.2.2.1. Türkiye'nin Azerbaycan'daki Yatırımları

İki ülke arasında olan ikili anlaşmalar ekonomik ve ticari beraberlik her iki ülke çıkarlarına dayanmaktadır. Azerbaycan-Türkiye dostluğa dayalı ekonomileri ile beraber iki ülkenin birbirine birçok sektörlerde yatırımları mevcuttur. Türkiye'nin Azerbaycan'da yatırımları en çok petrol sektöründedir. Yatırım payına göre de Türkiye Azerbaycan'ın en büyük yatırımcısı konumundadır. Türkiye petrol ve doğalgazla beraber tekstil, gıda, inşaat, imalat, sigorta, bankacılık, turizm, kimya sanayi, tarım ve bilgi, teknoloji sektörlerinde de yatırım yapmaktadır. Bu yatırımların uygulanması için sosyal, güvenlik, lojistik, gömrük ve malların serbest dolaşımı gibi bir sıra anlaşmalar ve yeniliklerin yapılması gerekmektedir. Doğal kaynaklara yatırımlarda en çok petrol ve doğalgaz yani enerji sektörüne olan yatırımlardır. “Tarım alanında Türkiye-Azerbaycan işbirliği” mevcut olup tarım ürünlerinden, bisküviler, şekerli ve çikolatalı mamüller, makarna ve birçok tarım ürünü ihracı edilmektedir (TÜİK, 2022). Türkiye'nin Azerbaycan'da yatırım yaptığı büyük inşaat projeleri de mevcuttur. Ulaşım, Komünikasyon, Eğitim, Turizm, Bankacılık, Perakende sektörü en çok yatırım yapılan sektörlerdendir. Pandemiden sonraki normalleşme döneminde Türkiye'nin Azerbaycan'a yatırımları devam etmektedir. En önemli yatırımları ulaşım sektörüne yapılmıştır. Türkiye'nin ulaşım sektöründe Azerbaycan'da en büyük projesi Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesine yatırımdır. Türkiye'nin Azerbaycan ile yapmış olduğu yüksek düzeyde işbirliği ve yatırımları 2023 yılına kadar dış ticaret hacminin 15 milyar dolar olacağı ön görülmektedir. 2020 yılı verilerine göre 3 bin 400 Türkiye şirketinin Azerbaycan'da 6,6 milyar dolar yatırım yaptığı belirtilmiştir (Milliyet, 2020).

2.2.2.2. Azerbaycan'ın Türkiye'deki Yatırımları

Türkiye'nin ulusal yatırımcılarından biri de Azerbaycan'dır. Türkiye'ye en büyük yatırımı SOCAR (State Oil Company of Azerbaijan Republic) Azerbaycan Devlet petrol şirketine aittir. Bu yatırımlar en çok enerji sektöründe bulunmaktadır. 2020 yılı verilerine göre 2 bin 467 Azerbaycan şirketi Türkiye'ye 6,9 milyar dolar yatırım yapmıştır (Milliyet, 2020). Azerbaycan'ın Türkiye'de yatırım yaptığı en önemli şirketler ve projeler SOCAR, PETKIM, STAR rafineri ve TANAP projesi dahilinde planlanmış yatırımlardır.

2.3. AZERBAYCAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ve Azerbaycan'ın çok boyutlu ve derin ilişkileri vardır. En önemli yönü de ikili ekonomik ilişkilerdir. Karşılıklı yatırımlar, ticaret, enerji sektöründe ve enerji dışı sektörde imzalanan ekonomik anlaşmalar ikili ilişkilerin önemini göstermektedir. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde ekonomik faktörlerin yanında siyasi ve askeri yönde de işbirliği yapılmaktadır. Bu çok boyutlu ilişkilerin temel fikri de “bir millet-iki devlet” söylemini doğurmuştur. Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde iki devlet arasında dostluk ilişkileri mevcuttur. Bu ilişkilerin en önemli adımları Azerbaycan'ın Sovyetler'den ayrılıp bağımsızlık ilan etmesi ile oluşmuştur. İki ülke arasında sosyal, ekonomik ve siyasi olarak ilişkiler devam etse de belli dönemlerde Türkiye, Ermenistan yakınlaşması ve imzalanan protokoller Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde gerginlik yaratmıştır. İki ülke arasında güven olsa da bu gibi durumlar taraflarda tereddütler yaratmıştır (Aslanlı, 2018). Sosyal-kültürel bakımdan çok yakın ilişkileri olan iki devlet, coğrafi konum bakımdan yakınlığı, iki ülke ilişkilerin dostluk ve karşılıklı çıkarlara dayalı ekonomik işbirliğine sahiptir. Azerbaycan petrolünden elde edilmiş gelirin daha zayıf ilerlemekte olan tarım sektörüne yönlendirilmesi ile geliştirilmesi ve iki ülke arasında bu yönde atılan adımlar büyük ilerleyiş kaydetmektedir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler dönemsel olarak yaşanan gerginlik ve dalgalanmalara maruz kalsa da ortak çıkarlara yönelik çok güçlü temellere dayalı şekilde politikalar geliştirilmektedir (Cesur, 2016). Azerbaycan Türkiye arasındaki artarak devam eden işbirliği petrol ve doğalgaz kaynaklarının işlenmesi ve kaynakların dünya piyasalarına ulaşımında işbirliğine dayanmaktadır. Azerbaycan bağımsızlık kazanana kadar farklı hakimiyet yapısına ve ekonomik sisteme sahip olmuş ve Türkiye Azerbaycan ilişkileri de farklı boyutlarda ve farklı düzeyde gelişmiştir. Bağımsızlık sonrası dönemde ciddi ikili ilişkiler kurulmuş ve yaratmış oldukları işbirliği ile ulusal düzeyde özgün strateji ortaya sürebilmiştir. Azerbaycan-Türkiye enerji dışı sektörlerde de büyük yatırımlar yaparak iki ülke ilişkilerini derinleştirmiş ve geliştirmiştir. Yürüttüğü Avrasya politikası ile Bakü merkezli Güney Kafkasya stratejisi, ekonomik ve siyasi olarak Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini derinleştirmiştir (Cesur, 2016). Bölgenin istikrarını sağlamak için iki ülke arasında “Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması”, “Kara Ulaştırma Anlaşması”, “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması”, “Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması”, “Uzun Vadeli Ekonomik İşbirliği Anlaşması”, “Karma Ekonomik Komisyon Protokolleri” ve “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Kuruluş Anlaşması” belgeleri imzalanmıştır (Atay, vd., 2014,

s. 6). Azerbaycan ve Türkiye'nin enerji sektöründe yürüttüğü işbirliği ve kurduğu ilişkiler yalnız iki ülke ilişkilerinde değil bölgenin güvenliği konusunda oluşturulmuş güçtür (Çıtak, 2016). Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde “Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı, Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı gibi bölgesel ekonomik projeler” iki ülke ilişkilerinin derinleşmesi ve genişlemesi ile “bölgesel ve küresel ekonomik refaha katkı” yapmaktadır (Hobikoğlu, 2015, s. 5).

2.3.1. Azerbaycan ve Türkiye Arasında Ortak Ekonomik Projeler

20. yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra Hazar ve Karadeniz bölgeleri arasında işbirliği için büyük fırsatlar yakalamıştır. Ortak tarihe ve geçmişe sahip Azerbaycan-Türkiye ilişkileri Güney Kafkasya'nın doğal kaynak zenginliği, Anadolu'nun Avrasyaya açılan kapısı olması, küresel ve bölgesel jeopolitik ve jeostratejik önemi bakımından çok boyutlu yönlerde sahiptir. Azerbaycan-Türkiye ticari ve ekonomik ilişkileri her iki tarafın çıkarlarına bölge ülkeleri ve hakların çıkar ve refahına büyük katkı sağlamaktadır. Azerbaycan-Türkiye ilişkileri Güney Kafkasya'nın güvenliğini sağlamak açısından da önemli role sahiptir. İki ülkenin yakın ilişkileri ve ortaklıkları Türk Dünyası çıkarlarına da olumlu etki etmektedir. Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde Azerbaycan tarafı hammadde Türkiye tarafı mamül ihracatına yoğunluk vermiştir. 2000'li yıllardan sonra Azerbaycan-Türkiye arasında ithalat, ihracat ve yatırım hacimleri büyümüş ve stratejik ortak konumuna gelinmiştir. İki ülke arasındaki ortaklık uluslararası ve bölgesel ekonomik ve politik önem arz etmekle, Azerbaycan Türkiye çıkarları ile beraber, bölgenin güvenliği ve jeopolitik ve jeoekonomik bakımdan güçlenmesini sağlamaktadır. Azerbaycan jeopolitik yerleşimi Rusya, İran gibi çıkar ilişkili sınır komşuları, Ermenistan gibi bölgesel tehdit unsuru ve Gürcistan, Türkiye gibi ortağı olması, Türkiye Azerbaycan ekonomik işbirliğinin ve iki devlet arasındaki derinleşen ilişkilerin Kafkasya Bölgesi'nin dengesinde oluşturmuş, çok büyük değişimini ve yerini göstermektedir. Bu ilişkiler Türkiye'nin de bölgesel politığında, Doğu ve Batı ilişkilerinde ve dünyanın ekonomik ve siyasi dengesinde güç oluşturma ve Türk Dünyası merkezli yeni düzen kurmaya yönelik mekanizmasını tetiklemektedir. Azerbaycan-Türkiye esaslı enerji sektörüne dayalı ve bütün sektörleri kapsayan çok boyutlu ilişkiler oluşturmaktadır. Yaşam temelini ve ülkelerin kalkınması ve ekonomik gelişimini kapsayan enerji sektörü devletlerin enerji güvenliği ve ulusal güvenliklerini

oluşturmaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan ile ortak yürüttüğü bölgesel aktör olan Gürcistan'ın da dahil olduğu üçlü ulusal projeler Türkiye-Azerbaycan enerji sektöründeki en büyük ekonomik projeleridir. Hazar Havzası, Orta Doğu ve Rusya dünya petrolünün %75, doğalgazın %72 bölgede bulundurmaktadır (İlter, Kınık, 2016). Azerbaycan'ın Hazar Havzasında dünyadaki petrolün %4, doğalgazın %5 bulundurmaktadır. Azerbaycan doğalgaz ve petrolün araştırılması, çıkarılması görevini üstlenmekle, Türkiye'de taşınması ve pazarlanması aşamalarında ortak işbirliği yapmakla, iki ülke çıkarlarını da karşılamakla önemli ulusal projeler gündeme getirmiş ve hayata geçirmiştir. Asrın Anlaşması olan Bakü-Tiflis-Ceyhan'la (BTC) başlanan projeler devamında Bakü-Tiflis-Erzurum, TANAP projeleri hazırlanmış ve son dönemde de 25 Şubat 2020 yılında Iğdır-Nahçıvan Doğalgaz Boru Hattı projesi planlanmıştır. Enerji dışında Türkiye-Azerbaycan ortak ekonomik projelerinden büyük taşımacılık önemine sahip Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu projesini hayata geçirmiştir. Kafkasya bölgesinde kurulan bu büyük projeler ve enerji koridoru bölgedeki çeşitli sorunların yeniden ele alınarak çözümlenmesi için bölgedeki ülkeler arasında ilişkilerin canlandırılmasında ve bölge güvenliğinin güçlendirilmesi bağlamında önem arz etmektedir. Bölgede ülkeler arasında yaranan ekonomik işbirliği bölgede savaş ve çatışmaları önlemekte faydalı olsa da, enerji ortaklığı ve derinleşen Türkiye Azerbaycan ilişkileri bölgede yeni güvenlik sorunları da oluşturmaktadır (Çıtak, 2016). Hazar Bölgesin'de üretilen petrolün üretim ve ihracat değerleri tabloda verilmiştir.

Tablo 2.3: Hazar Petrolleri Üretim ve İhracat Değerleri

	2001 yılı	2010 yılı	2020 yılı
Üretim	70 milyon ton	138-194 milyon ton	241-308 milyon ton
İhracat	30 milyon ton	75-117 milyon ton	146-180 milyon ton

Kaynak: Ekin, 2007, s. 62-63

“2001 yılı itibarı ile petrol üretiminin %42’sini, doğal gaz üretiminin ise %9’unu ihracata ayıran Hazar Bölgesi için söz konusu veriler, 2010 yılında sırasıyla %60 ve %40'lara ulaşacaktır” (Çıtak, 2016). 2020 yılı itibari ile de 2 defa daha artış görülmektedir.

“Uluslararası Enerji Ajansı'nın iyimser senaryosuna göre, Hazar Bölgesi toplam ham petrol üretimi, 2010'da 194 milyon ton ve 2020'de 308 milyon ton düzeyine çıkacaktır” (Pala, 2002, s. 235). Yapılan bölgesel araştırmalara göre, “üretim artışına paralel olarak, bölgenin ham petrol ihracatının da hızla artarak, 2010 yılında 117 milyon ton ve 2020 yılında ise 180 milyon ton civarına ulaşması beklenmektedir” (A.g.e.).

Görsel 2.1: Azerbaycan'dan Diğer Ülkelere Giden Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları

Kaynak: Google Haritalar, <https://tr.wikipedia.org>, 2022.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki enerji ilişkileri Azerbaycan devlet petrol şirketi SOCAR'ın özelleştirme kapsamında Türkiye'nin en büyük petrokimya kuruluşu Petkim'i satın almıştır. Azerbaycan Türkiye'de petrol üzerinde en büyük yatırımları Petkim'e ve inşa olunan Star rafinerisi, elektrik santralleri ve limanlara yapılmıştır. Bu kapsamda görülen tüm işler Azerbaycan Türkiye ekonomik ilişkilerine pozitif yön vermiştir (Süleymanov, Hasanov, 2013). Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev döneminde petrol ve doğalgazdan elde edilmiş gelirlerin toplanması ve adaletli dağılımı için 29 Şubat 1999 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu (DPF) kurulmuştur (Süleymanov, Hasanov, 2013). 27 Eylül 2004 yılında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından imzalanmış karara göre, DPF'nin gelirlerinin petrol dışı sektörlerin gelişimine ve ülkenin savunma sanayisinin güçlendirilmesine ayrılması kararlaştırılmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrasında güçlenen ekonomisinin petrole dayalı olması ve dışarıdan olunan yatırımların %80' de petrol sektörüne olması, 1998 Rusya krizinde görüldüğü gibi Azerbaycan'ın da petrol sektörü üzerine durulması ve bu sektörün tek yönlü gelişmesi "Hollanda Sendromu" ile yüzleşmesine neden olmuştur (Süleymanov, Hasanov, 2013). Birçok dünya devletlerinin de özleşmiş olduğu bu sendrom Azerbaycan'da da sosyal ekonomik sorunlara ve ülke ekonomisinde dalgalanmalara neden olmuştur. Azerbaycan'ın yürüttüğü ekonomik reformlar, ticarete, vergi, gümrük sistemlerinde ve enerji dışı sektörlerle yabancı yatırımları çekmek ve uluslararası finans kuruluşları ile işbirliği yaratmak politikaları Hollanda Sendromundan

kurtulmayı sağlayacak politikalardan olmuştur. Enerji sektörü dışında taşımacılık, tekstil, inşaat, sigorta, bankacılık, turizm, eğitim, teknoloji ve birçok sektörlerde işbirliği ve ortak projeler yürütmek iki ülke ilişkilerini derinleştirmiş ve stratejik ortaklığa dönüştürmüştür. Enerji sektörü dışında Azerbaycan bölgede Türkiye ile beraber ulusal düzeyde Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi için çok büyük yatırım yapmıştır.

2.3.1.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Projesi

Hazar bölgesi zengin hidrokarbon kaynaklarından dolayı 1980 yıllarından İngiliz yatırımcıları tarafından kayda değer görülmekte ve BP şirketi ile beraber SSCB bölgede yatırım yapmaya fırsat kollamaktaydı. Azerbaycan'da Elçibey'in hakimiyeti döneminde BP ve Norveçli Statoil şirketleri ortak olarak petrol ve doğalgaz kaynaklarının çıkarılması üzerine Çıraklı ve Şah Deniz yataklarının işlenmesi için 7-8 Eylül 1992 yılında ilk antlaşma imzalamıştır (Aydın, 2018). 1993 yılında Elçibey ve Süleyman Demirel devlet başkanları tarafından Bakü Ceyhan projesinin ilk anlaşması imzalanmıştır (Ekin, 2007). Azerbaycan Hakimiyet değişimi bu süreci uzatmış ve Haydar Aliyev dönemi ile Azeri, Çırak ve Güneşli petrol yataklarının işlenmesi ve ihracı için Gürcistan'ı da dahil etmekle 20 Eylül 1994 yılında Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel arasında Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı projesi imzalamıştır. Projenin temelleri 18 Eylül 2002 yılında atılmıştır. Azerbaycan petrolünü dünya pazarlarına ulaştıran bu proje Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan arazisinden geçen 1768 kilometrelik hattı oluşturmaktadır. Türkiye'nin TPAO ve Azerbaycan'ın SOCAR şirketinin ortak olduğu 3-4 milyar dolar üzerinde maliyetli bu proje, 8 ülkenin 11 şirketinin payının bulunduğu ve yıllık 50 milyar ton günlük 1 milyon varil petrol kapasitesi ile dünya petrolünün yüzde 1,3 arzını gerçekleştirmektedir (Bağırzade, 2014, s. 7). BTC boru hattının "Azerbaycan'da 443 km, Gürcistan'da 249 km, Türkiye'de 1076 km" uzunluğuna sahiptir (Ener, Ahmedov, 2007, s. 125). Azerbaycan Rusya'dan bağımsız olarak petrolünün dünya pazarlarına çıkartılması Türkiye Akdeniz yoluyla mümkün olmuştur. Türkiye'nin bu projeye dahil olması bölgede enerji güvenliği ve Avrasya enerji koridorunun temeli olmuştur. BTC Azerbaycan Türkiye ilişkilerinin derinleşmesi, Kafkasya ve Türk Dünyası devletleri için önemli ilişkiler kurmakta temel oluşturmuştur. Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynakları Türkiye'nin jeopolitik konumuyla birleşerek bölgede Gürcistan'ın da ortak olduğu 2006 yılı itibari ile faaliyet gösteren BTC hattı projesinin gerçekleştirmiştir (Şimşek, Akyüz, Güngör, 2018). BTC siyasi boyutları ekonomik boyutlarından büyük

olmuştur. BTC'nin Ceyhan bölgesinde terminalin kurulması bu projenin stratejik önemini bir daha vurgulamaktadır. Bununla beraber politik ve bölgesel önemi de göz önündedir. BTC'nin kabulü ve faaliyete başlaması bölge ülkeleri Rusya ve Türkiye arasında rekabet ve politikaları arttırmış, ABD, bölge ülkeleri ve petrol şirketlerini de bu eksene dahil etmiştir. Rusya Bakü-Grozni-Novorossisk ve Bakü-Tiflis-Batum hatlarından ibaret projesini Türkiye'de Bakü-Tiflis-Ceyhan projesini öne sürerek politikalar yürütmüştür. Bu rekabet düzeyinde 1 Temmuz 1994'te Türkiye 59 maddeli "Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük" yürürlüğe sürmüştür (Ekin, 2007, s. 77). Türkiye'nin BTC için yürüttüğü politikalar ekseninde" 29 Ekim 1998'de Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Gürcistan devlet başkanları Ankara'da bir deklarasyon imzalamışlardır" (Ekin, 2007, s. 78). Doğu-Batı koridorunun gerçekleşmesi, BTC hattının hayata geçirilmesinin önemli olduğu kaydedilmiştir. BTC boru hattı ile ilgili diğer önemli adım da ABD'nin de katıldığı 18-19 Kasım 1999'da İstanbul'da gerçekleşen AGIT zirvesinde imzalanmış deklarasyon olmuştur (A.g.e.). "BTC Anonim Şirketi" ve "BTC Yatırım" şirketleri kurulmuş ve 2006 yılı itibarıyla BTC faaliyete başlamıştır. Kafkasya Bölgesi'nin bu önemli projesi, Kazakistan petrolünü ve Türkmenistan doğalgazının BTC hattı ve paralel olarak Bakü-Tiflis-Erzurum hattı ile taşınmasını sağlamak için çaba göstermiştir. 40 yıllık olarak bağlanan BTC projesi ortakların isteğiyle iki defa 10 yıllığına uzatılabilir. BTC "çerçevesinde BP, UNOCAL, LUKOIL, SOCAR ve TPAO gibi büyük şirketlerden oluşan Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (AUPK), bölgedeki petrol yataklarını işletmeye başlamıştır. Bölge, işlenebilir nitelikte 5.2 milyar varil petrol ve 70 milyar m³ doğalgaz rezervine sahiptir" (Akpınar, 2005, s. 241). "Bu büyük projenin gerçekleştirilmesi için BTC CO (hattın inşasıyla ilgilenmektedir) ve BTC Investmet (hattın finansmanı ile ilgilenmektedir) adında iki ayrı konsorsiyum oluşturulmuştur. Konsorsiyumun büyük ortakları arasında BP (% 30), SOCAR (% 25), UNOCAL (% 8.9), STATOIL (% 8.7) ve TPAO (% 6.5) gibi büyük petrol şirketleri bulunmaktadır (Boru Hatları,(2022, 16 Haziran))" (Akpınar, 2005, s. 241-242).

Görsel 2.2: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Genel Geçiş güzergahı

Kaynak: Erkin, 2007, s. 82.

BTC güzergahları incelendiğinde boru hattının 2800 m kadar yüksek noktadan geçmesi, Türkiye arazisinde 800 yerde, genel olarak da 1600 noktada demiryolu ve karayoluyla kesiştiği, 600 Türkiye arazisinde 1500 noktada ise genel olarak akarsularla kesiştiği ve genel olarak ta 450 yerleşke bulunmuş ve bunların 300’ü Türkiye arazisinde yerleşmiştir (Akpınar, 2005). BTC projesinin güzergahını incelediğimizde hattın terminallerinde Sengeçal’de 127200 m³ kapasitesine sahip olan, Ceyhan’de 150800 m³ kapasteye sahip tankerler inşa edilmiştir. “Hattın inşasında toplam 10 bin kadar personel (5 bini Türkiye’de) görev yapmaktadır. Hattın Türkiye bölümündeki faaliyetleri, BOTAŞ tarafından yürütülmektedir” (Akpınar, 2005, s. 243). BTC projesi ile bölgedeki bütün dikkatler Azerbaycan ve Türkiye üzerine yönelmiştir. Bölgede Rusya ve İran’ın bu projelerden uzak kalması bölgesel tehdit oluştursa da bu durumu BTC paralel yeni projeler geliştirerek ve bölge ülkeleri de dahil etmekle riskleri ortadan kaldırmak ve Doğu-Batı Enerji Koridorunu güçlendirmek mümkün olacaktır. “Bu proje ile iki kardeş ülke uluslararası arena karşısında uluslararası öneme sahip ilk işbirliği sınavını vermiştir” (Aydın, 2018, s. 49). Azerbaycan Türkiye ortak projesi BTC ile ulusal pazarlara ulaşım ve derinleşen işbirliğinin temellerini oluşturmuştur. 2007 yılında Azerbaycan Türkiye arasında imzalanan anlaşma iki büyük ulusal projede enerji ve taşımacılık alanlarında, iki ülke arasında gelişen işbirliğinin yansımasıdır. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı ve Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu projesi bölgede üçlü Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan işbirliğinin devamı olmaktadır. 2007-2010 yıllarında Kazak ve

Türkmen petrolünün de BTC hattı ile taşınması bölgede yer alan enerji koridorunun önemini ve bölgedeki dengenin değişimini açık olarak göstermiştir (Aydın, 2018). 2012’de Türkiye Azerbaycan arasında Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP) ve 2013 yılında Trans Adriyatik Boru Hattı Projesi (TAP) antlaşmaları imzalanmıştır (A.g.e.). “Güney Kafkasya Boru Hattı Projesi (SCP) ve TAP’ni birleşerek Güney Doğalgaz Koridorunu oluşturmaktadır” (Aydın, 2018, s. 50). Ard arda imzalanan bütün bu projeler Azerbaycan ve Türkiye’yi ABD ve İsrail gibi güçlü devletlerle yakınlaştırmaktadır. Kafkasya bölgesinde Ermenistan’ın yalnız kalması Rusya bağımlılığının arttırırken, ülke dahilindeki ekonomik çözüme ve halkın bağımsız ve refaha yönelik çıkışları artmakla ülke dahili kaosu artırmaktadır. Rusya ve İran’ın yürüttüğü politikalar bölgede Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine ve işbirliğine karşı olsa da güçlenen Azerbaycan-Türkiye ilişkileri bölgesel Dağlık Karabağ gibi sorunların çözümlenmesinde söz hakkı oluşturmaktadır. İsrail’le olan ilişkilerde Türkiye’nin Kıbrıs sorununda çözümü için önemli role sahiptir. ABD’nin ve Batı’lı güçlerin Türkiye Azerbaycan ilişkilerine olumlu yaklaşması ve bölgedeki üç taraflı işbirliğinden yana olması hem bölgesel sorunların çözümlenmesinde hem de bölge devletlerinin ekonomik çıkar sağlamasında olumlu etki etmektedir. BTC projesi ile başlanan Türkiye Azerbaycan ulusal ekonomik ilişkileri “kazan-kazan” prensiplerine uygun olarak yürütülmektedir. Her iki ülke çıkarlarını karşılayan bu proje iki ülke ilişkilerine yeni boyut kazandırmakla ülkeler arasındaki yatırımları da artırmıştır. “TPAO Şahdeniz Doğalgaz Projesi’nde %19, Alov Petrol-Doğalgaz Arama Projesi’nde %10 katılım payına sahip olurken, Azerbaycan son yıllarda Türkiye’nin enerji sektöründeki yatırımlarını artırmıştır” (Aydın, 2018, s. 51). BTC projesi ile enerji sektöründe Azerbaycan önemli yatırımlar yapmıştır. Azerbaycan’ın Türkiyedeki önemli yatırımı “Petkim Holding’in %51 hissesini 2008 yılında satın alan SOCAR’ın, İzmir Aliaga’da bulunan Star Rafinerisi’ne yapmış olduğu 5,7 milyar ABD Doları tutarındaki yatırımın yanı sıra TANAP projesinin de dahil olduğu toplam 18 milyar ABD Doları hacminde yatırım portföyü” (Aydın, 2018, s. 51) olmuştur. BTC ile yeni bir boyut kazanan Türkiye Azerbaycan ilişkileri “herhangi bir ülkeye karşı tehdit oluşturmayan, bölgede istikrar, kalıcı barış ve işbirliğinden yana politikalar izleyen Türkiye-Azerbaycan ilişkileri kendine has bir seyirde gelişmektedir. Türk İslam dünyasında bu iki devletin birbiri için var olması bile başlı başına büyük bir değerdir” (Aydın, 2018, s. 57). “Son olarak, BTC tarihte ilk defa Hazar Denizi ile Akdeniz arasında doğrudan bağlantı sağlama özelliği ile eşsiz bir stratejik proje sayılabilir” (Mutlu, Saydam, Atay, Ünver, 2014, s. 12). BTC projesinin mikro düzeyde değil de

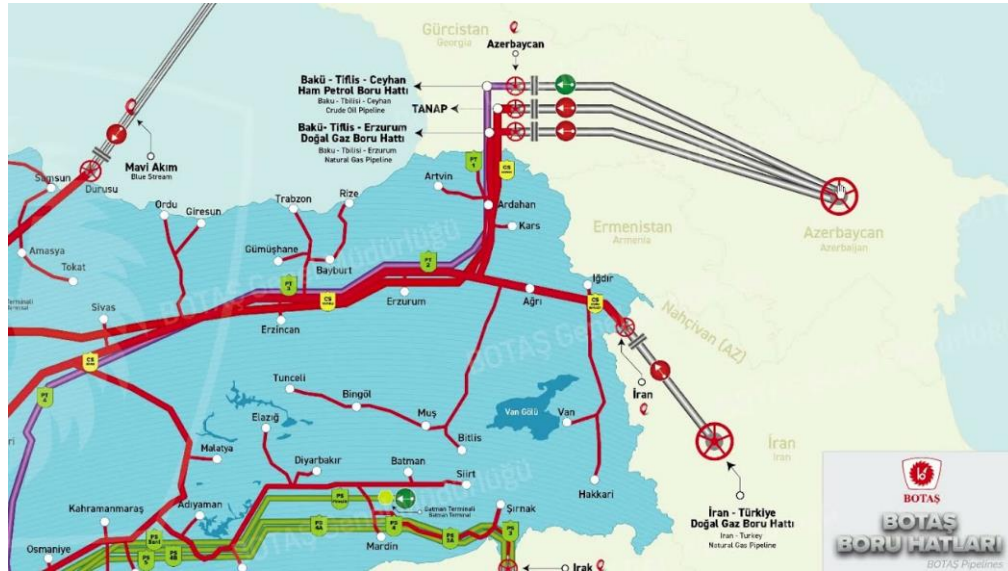
makro düzeyde ekonomilere etki ettiğini açık şekilde görebiliriz. Makro etkilerde mikro etkileri normalleştirir.

2.3.1.2. Bakü-Tiflis-Erzurum Projesi

1994 yılı “Asrın Mukavelesi” ile Bakü petrolü BTC projesi ile ulusal pazarlara çıkarılmıştır. 90 yılların ortalarında Azerbaycan bağımsızlığı ile üç petrol ve bir doğalgaz projesinin yaratılmasını öngörmüştür. BTC’nin imzalanması ile aynı güzergah üstünden Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ile Şahdeniz gaz yatağındaki gazın çıkarılarak ulusal pazarlara ulaştırılması için yeni projenin hazırlanması gündeme gelmiştir. SSCB döneminde bulunan Şahdeniz yatağı 1992 yılında ulusal şirketlerle ortaklı işlenmesi konusu için görüşmeler başlamıştır. 4 Haziran 1996 yılında Haydar Aliyev Şah deniz yatağının işlenmesi sözleşmesini imzalamış ve 17 Ekim 1996 yılında da sözleşme tasdik olunmuştur (Bakı-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı, 2022).

Bakü-Tiflis-Erzurum anlaşmasının zeminini 1994 yılında Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanmış Dostluk ve Çokyönlü İşbirliğinin geliştirilmesine ilişkin anlaşma ile petrolün taşınması ile yanısıra doğalgazın da taşınması için ilk görüşmeler yapılmıştır (Eravcı, 2019). Şahdeniz yatağında tahmin edilen doğalgaz miktarı 1 trilyon 200 bin metreküp civarında olmuştur (Bakü-Tiflis-Erzurum projesi, 2022, Bakı-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı, 2022).

Görsel 2.3: Bakü-Tiflis-Erzurum Projesi

Kaynak: Google Haritalar, <https://www.botas.gov.tr>, 2022.

30 yıllık imzalanan BTE sözleşmesinin değeri 4 milyar ABD doları olarak hesaplanmıştır. BTC petrol boru hattına ek olarak yapılması planlanan BTE doğalgaz boru hattı Türkiye BOTAŞ ve Azerbaycan SOCAR şirketleri arasında “6,6 milyar m³ doğalgaz ithalatına yönelik” 12 Mart 2001 yılında Ankara’da Türkiye Azerbaycan hükümetleri arasında anlaşma imzalanmıştır (Eravcı, 2019; Bakü-Tiflis-Erzurum projesi, 2022). 29 Eylül 2001’de Gürcistan ve Azerbaycan arasında transit taşıma ve satış konularını kapsayan anlaşma imzalanmıştır (Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı, 2022). 2006 yılında tamamlanan ve 2007 yılında faaliyete başlayan BTE 690 kilometre uzunluğunda olmakla, ilk ihracı da günlük 2,3 milyon m³ doğalgaz nakliyatıyla Türkiye ve Gürcistan’a satmıştır (Myrzabekova, Zhaxyglova, 2016). “Kars ili Posof ilçesindeki Türkiye-Gürcistan sınırından başlayan yaklaşık 113 km uzunluğunda ve 42 çapındaki Azerbaycan-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Faz-I kısmı 30.12.2006 tarihinde tamamlanmış, ayrıca proje kapsamında Ardahan iline gaz arzı sağlanmıştır” (Enerji Sektöründe Tamamlanan Projeler, 2022). Azerbaycan-Türkiye doğal gaz boru hattı Projesi Faz-I kısmı kapsamındaki 42” çapındaki hattın bitim noktasından başlayan, Erzurum-Horasan yönünde uzanan yaklaşık 113 km uzunluğunda ve 42” çapındaki Azerbaycan-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Faz-II kısmı 09.03.2007 tarihinde tamamlanmıştır (A.g.e.).

Görsel 2.4: Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattından (Şahdeniz) Türkiye’ye Gaz Akışı

Kaynak: www.denizhaber.com.tr, 2022.

Azerbaycan gazının Avrupa'ya taşınmasına 2007 yılının sonlarında Türkiye üzerinden Azerbaycan gazının Yunanistan'a verilmesi için Azerbaycan ve Yunanistan arasındaki işbirliği olumlu etki etmiştir. Bu proje Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini derinleştirmiş ve Türkiye'nin Kafkasya'da önemini artırmakla, Azerbaycan içinde ulusal düzeyde güç kazandırmıştır. Her iki ülkenin çıkarlarını da kapsayan bu proje bölgesel işbirliğini teşvik etmiş ve artırmıştır. BTE enerji işbirliğine 2004 yılında NABUCCO projesinin ortaya çıkması, 2010 yılında Kazakistan ve Türkmenistan'ın da doğalgazının BTE doğalgaz hattına birleştirilmesi bölgede Trans Hazar işbirliğini güçlendirmiştir. BTC'de başlayan BTE'de kapsayan Trans Hazar işbirliği devamı olarak öngörülen projeler bölgede devamlı barışı getirmekle bölge ülkeleri ve Türk cumhuriyetleri arasında köprü yaratmak ve bu ülkelerin ekonomilerine, iç ve dış ticaretlerine, politikalarına pozitif etki etmektedir. Türkiye Azerbaycan ilişkileri bağlamında da kurulan ortaklık ve işbirlikleri iki ülkenin ekonomisini kalkındırmakla bölgede yeni küresel güç oluşturmaktadır. Azerbaycan Türkiye arasında işbirliği ve yürütülen projeler her iki devlet için çok boyutlu ve uzun dönemli bir yol haritası oluşturmaktadır.

2.3.1.3. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı-TANAP Projesi

Azerbaycan'ın BTC ve BTE boru hatları ile Avrupa'ya enerji ihracına başlamasıyla yeni anlaşmalarında önünü açmış oldu. Ukrayna krizi dönemlerinde Rusya Federasyonu'nun (RF) Avrupa'ya enerji sağlanması konusunda yaşanan sorunlar Hazar Havzasının RF'ye alternatif olarak rolünü arttırmıştır. Artmakta olan enerji ihtiyacı ve RF'nin Avrupa'ya ihraç olunan doğalgazın güvenilir bulmaması, AB'nin Azerbaycan gazının Türkiye üzerinden ihracı fırsatları artırmıştır. Bu da Azerbaycan ve Türkiye'nin enerji alanındaki yatırımlarını artırmıştır. Türkiye'nin BOTAŞ ve TPAO şirketlerinin ve Azerbaycan'ın SOCAR şirketinin, Azerbaycan payı yüzde 80 Türkiye'nin payı ise yüzde 20'dir. Yeni bir proje için 2012 yılında konsorsiyum kurulmuştur (Süleymanov, Hasanov, 2013). 2011 yılında Güney Gaz Koridorunda Trans Anadolu Boru Hattının oluşturulması fikri, 2011 yıllarının sonunda Türkiye Azerbaycan arasında yeni projenin konuşulması ve 2012'de Mutabakatın imzalanması ile, İngiltere, ABD, AB, Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ve Nabucco konsorsiyumları tarafından da desteklenmesi TANAP projesine giden süreci oluşturmuştur (Aras, Süleymanov, Hasanov, 2012). "Büyük Nabucco projesi yerini Nabucco Batı ve TANAP'a bırakmış'tır (Aras, Süleymanov, Hasanov, 2012, s. 8).

Görsel 2.5: TANAP Doğalgaz Boru Hattı

Kaynak: BOTAŞ, <https://www.botas.gov.tr>, 2022.

“TANAP boru hattının Türkiye’deki giriş noktası Ardahan’ın Posof ilçesidir. Türkiye toprakları üzerinden uzun bir mesafe kat ederek Yunanistan sınırında bulunan Edirne’nin İpsala ilçesindeki TAP boru hattıyla birleşmektedir” (Merdan, 2021, s. 465). TANAP projesi 1850 km uzunluğuna sahiptir (A.g.e.). Azerbaycan TANAP projesi ile Türkiye ve Gürcistan’ın enerji talebini sağlamakla, bu ülkeler üzerinden Avrupa pazarlarına ulaşmaktadır. TANAP projesinin anlaşması “Azerbaycan ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri arasında 26 Haziran 2012’de İstanbul’da imzalanmıştır. 2015’te, Kars’ta gerçekleştirilen temel atma törenine Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Cumhurbaşkanı’nın yanı sıra birçok devlet bakanı ile AB’den yetkililer de katılmıştır. TANAP projesi 12 Haziran 2018 tarihinde tamamlanarak hizmete açıldı (Merdan, 2021, s. 465). Trans Anadolu Doğalgaz Boru hattı (TANAP), 12 Haziran 2018’de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Sırbistan Devlet Başkanı Aleksandar Vucic, Ukrayna Devlet Başkanı Petro Poroşenko ve KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı’nın katılımları ile Eskişehir gerçekleşen bir törende açılmıştır” (Dilaver, 2018).

Görsel 2.6: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı-TANAP Projesi

Kaynak: Google Haritalar, <https://www.botas.gov.tr>, 2022.

TANAP projesine ortak olan şirketlerin payları BP %12, SOCAR %58, BOTAŞ %30 olarak belirlenmiştir (Merdan, 2021). 2012 İstanbul’da imzalanmış TANAP anlaşması Şahdeniz 2 yatağındaki doğalgazın Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan ve Avrupa’ya ulaştırılmasını sağlamaktadır. Türkiye’deki 2 çıkış noktası Eskişehir ve Trakya’dır (Mutlu, Saydam, Atay ve Ünver, 2014). Türkiye bu işbirliğinde hem alıcı hem de transit taşımacı konumunda yer almaktadır. “2020’de yıllık 16 milyar metreküpe ulaşacak olan kapasitenin 2023’de 23 milyar metreküpe, 2026’da ise 31 milyar metreküp seviyesine çıkarılması hedeflenmektedir” (Mutlu, Saydam, Atay, Ünver, 2014, s. 15). “İlk aşamada iletilecek yıllık 16 milyar metreküp doğalgazın 6 milyar metreküpü Türkiye’ye, 10 milyar metreküpü ise Trans Adriatik boru hattı (TAP) aracılığıyla Yunanistan üzerinden Güney Avrupa ülkelerine satılacaktır” (A.g.e.). Bu anlaşmanın sonucunda Azerbaycan ve Türkiye ekonomik çıkar sağlamakla beraber, bölgede istihdam ve barışı oluşturmaktadır. Akdeniz, Karadeniz ve Hazar Havzası devletleri arasında ilişkileri olumlu yönde etkilemektedir. TANAP projesi yalnız Türkiye-Azerbaycan enerji işbirliğini değil, Türkiye Rusya enerji işbirliği de oluşturmakla bölgede bir başa Türkiye’nin de ortak olduğu Avrupa enerji koridorunun önemli ayağıdır. Bölgesel Güney Gaz Koridoru (GGK) üç ayağı bulunmaktadır. Yukarıda gösterdiğimiz gibi bir ayağını TANAP oluşturmaktadır. İkinci ayağı “aynı projenin Azerbaycan ayağı Güney Kafkasya Boru hattına (SCPX) bağlanmıştır. TANAP’ın da devreye girmesi ile

birlikte ise geriye projenin son ayağı olan Trans Adriyatik Boru Hattının (TAP) tamamlanması kalmıştır” (Dilaver, 2018).

Görsel 2.7: TAP Projesi

Kaynak: Google Haritalar, <https://www.projedefirsat.com>, 2022.

“SCPX aracılığıyla, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) boru hatları TANAP’a bağlanmıştır” (A.g.e.). TANAP’ın altyapısını oluşturan Şahdeniz II yatağı BP ve SOCAR’ın 2018 anlaşması ile Şahdeniz I’de kendisine entegre etmekle tek sistemde kontrol edilecektir (Erdil, 2013). 2018 BTC’nin TANAP’a bağlanması 2020’de TAP projesinin tamamlanarak faaliyete başlaması ile 2020 yılında Şahdeniz gazının GGK projesi ile Avrupa’ya verilmesi hedeflenmiştir. “Azerbaycan’ın Şahdeniz sahasından gelecek doğal gazın 6 milyar m³/ yıl tutarındaki bölümünün Türkiye’ye, 10 milyar m³/ yıl tutarındaki bölümünün ise Avrupa’ya taşınması planlanmıştır” (Enerji Sektöründe Tamamlanan Projeler, 2022). “Taşıma kapasitesi aşamalı olarak 2023 yılına kadar 23 milyar m³’e, 2026 yılına kadar da 31 milyar m³’e çıkarılması hedeflenmektedir (TANAP, 2016)” (İlter ve Kınık, 2016, s. 191). Bölgedeki Dağlık Karabağ sorununun TANAP projesi bakımından çözülmesi önemli arz etmekte, TANAP’ın Azerbaycan arazisindeki hatları Ermenistan’ın tehdidinde maruz kalmıştır (Eravcı, 2019). Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum projelerini birleştiren GGK’nın en uzun bölümü olan TANAP projesinin yeni bir adımı da 15 Aralık 2020 yılında imzalanan Iğdır-Nahçıvan Doğalgaz Hattı antlaşması olmuştur. 2020 yılı itibari ile TAP projesinin de faaliyete

başlamasını bakan Dönmez yaptığı açıklamada belirtmiştir. BOTAŞ ve SOCAR şirketlerinin ortaklığı ile imzalanmış Türkiye-Nahçıvan Boru Hattı, Iğdır Doğalgaz Boru Hattının devamı olarak inşa edilecektir. Iğdır'dan başlayan boru hattı Nahçıvan Sederek bölgesine kadar 85 km uzunluğuna sahip olacaktır. Iğdır Dilucu ölçüm istasyonunun kurulması da planlanmıştır. (Dönmez, 2020). Bölgede öne çıkmış olan Ukrayna Krizi bir daha TANAP projesinin Avrupa'ya götürülen gazın güvenli güzergah oluşturduğunu göstermiştir. Bu projenin en önemli taraflarından biri de Azerbaycan'ın kendi gazının kendi başına Avrupa'ya ulaştırılabilmesidir. TANAP projesi Türkiye Azerbaycan ortaklığının tarihsel olarak gelişen ve büyüyen adımlarındandır.

2.3.1.4. Bakü-Tiflis-Kars Projesi

Orta Asya ve Hazar bölgesinde bulunan enerji kaynakları ve bu yönde imzalanmış projeler ABD, AB, Japonya, Çin gibi ülkeleri Doğu-Batı arasında yeni ulaştırma projesini yaratmaya teşvik etmiştir. AB'nin Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (Transport Corridor Europe Caucasus Asia-TRACECA) çerçevesinde Bakü-Tiflis-Gümrü-Kars projesinin hazırlanması hedeflense de Hazar Bölgesi'nde Dağlık Karabağ Sorunu projenin tarafları arasında fikir ayrılıkları oluşturmuştur (Emanet, 2021). BTK projesi ilk olarak Ankara'da 1993 yılında Türkiye ve Gürcistan arasında görüşülse de proje Ermenistan'ın ABD baskısıyla olumsuz sonuçlandırılmıştır (Üzümcü ve Topal, 2017). Bakü-Tiflis-Kars (BTK) projesi çeşitli nedenlerden dolayı uzun zaman uygulamaya geçmemiştir. BTK projesinde ilk adımı Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye arasında 2004 yılında atılmıştır. Görüşte 73 km uzunluğunda Türkiye-Gürcistan arasında yeni demiryolunun inşası ve Gürcistan içinde 29 km yeni demiryolunun inşası ve 183 km demiryolunun tamiri kararlaştırılmıştır (A.g.e.). 2005 yılında Avrupa Komisyonu finans sağlayamayacağını belirtti, Çin ve Kazakistan BTK projesini desteklemiştir. 2005 yılında başlamış müzakereler 2007 yılında Tiflis'te Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ulaştırma bakanlarının ortaklığı ile anlaşma imzalamıştır. Bu dönem Gürcistan'ın yaşadığı ekonomik sıkıntılara göre projenin gerçekleştirilmesi için Azerbaycan Gürcistan'a iki defa 25 yıllık vadelerle ve düşük faiz oranı ile kredi vermiştir. 2006 yılında Çin Halk Cumhuriyeti ve Kazakistan'ın da ortaklığı ile üçlü ve beşli anlaşmalar yapılmıştır (Emanet, 2021). 2007 yılında BTK projesinin anlaşması imzalanmıştır. Projenin ilk temeli 2007'de Gürcistan'da atılmış ve 2008 yılında da Türkiye hattının temeli üç ülkenin devlet başkanlarının ortaklığı ile Kars'ta atılmıştır (A.g.e.). 2013 yılında BTK Türkiye

hattında ilk raylar döşenmiştir. 2014'te Azerbaycan Gürcistan arasında projenin bütçesine dair görüşler yapılmıştır. BTK'nın Türkiye kısmı 2014'te tamamlanması ve 2015'te tam hazır olması beklense de projenin tamamlanması 2017'ye kadar sürmüştür (Üzümcü, Topal, 2017).

Görsel 2.8: Bakü-Tiflis-Kars Projesi

Kaynak: TRACECA, Azerbaycan, 2017.

“Asya ile Avrupa arasında orta koridorun en önemli bileşeni olan BTK demiryolu (TCDD, 2021) toplam 838 kilometre olup 503 kilometresi Azerbaycan, 259 kilometresi Gürcistan ve 76 kilometresi Türkiye toprakları üzerinde yer almaktadır” (Emanet, 2021, s. 350). Azerbaycandan Türkiye’ye kadar uzanan bu demiryolu hattı Azerbaycan ve Gürcistan arasında 3040 mm çift ve tek hattan oluşmaktadır. Gürcistan ve Türkiye arasında 1435 mm uzunlukta ve tek hattan oluşmaktadır. “Hat boyunca 2070 metresi Gürcistan, 2.080 metresi Türkiye sınırında olmak üzere toplam 4.350 m (200 m sınır hattı) uzunluğunda 1 tünel, 16 köprü, 67 tren istasyonu (45’i Azerbaycan’da, 18’i Gürcistan’da, 4’ü Türkiye’de) bulunmaktadır” (Emanet, 2021, s. 350). Üç ülkenin taşımacılıkdaki bu büyük projesi ile dünyanın gözü bu bölgeye çevrilmiştir. “Hattın açılışı Kars’ın kurtuluşunun yıldönümünde, 30 Ekim 2017 tarihinde, Bakü’ye yaklaşık 90 kilometre mesafedeki Alat Limanı’nda Türkiye ve Azerbaycan Cumhurbaşkanları ile Kazakistan, Özbekistan ve Gürcistan Başbakanlarının katılımıyla düzenlenen törenle gerçekleştirilmiştir” (Emanet, 2021, s. 350). BTK güzergahı Bakü’den Tiflis arası tek hatlı demiryolu Tiflis-Marabda-Ahıkelek birleşmekle, çift hatlı demiryolu ile Ahıkelek’i Kars’a birleştirmektedir. “BTK demiryolu hattı 1 milyon yolcu ve 6,5 milyon ton yük

taşıma kapasitesine sahiptir ve 2034 yılı sonunda 3 milyon yolcu ve 17 milyon ton yük taşıma kapasitesine ulaşması planlanmıştır” (Emanet, 2021, s. 350).

Görsel 2.9: Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Hattının Kapasitesi

Kaynak: Google Haritalar, <https://www.cnnturk.com>, 2022.

BTK projesi Büyük İpek Yolu’nun güzergahı üzerinde yerleşmekle Avrupa’dan Çin’e kadar kara yoluyla seyahati mümkün kılmaktadır. “BTK demiryolu hattı; batısında Türkiye üzerinden Marmaray ile Avrupa’ya kesintisiz bir demiryolu ulaşımı sağlamaktadır. Bakü-Alat Limanından Hazar Denizi geçişi ile iki ayrı hat olarak; Güneyden Türkmenbaşı Limanı ile Türkmenistan’a, Kuzeyden Aktau Limanı ile Kazakistan’a bağlanmaktadır” (Emanet, 2021, s. 350). BTK projesi ile 2019 yılı itibariyle Çin’den yola çıkmış konteynerler Türkiye’ye ulaşmış, Türkiye’den de Avrupa’ya gönderilmiştir. BTK demiryolu hattı ile taşınan yüklerin hedefi ve süresi üzerinde çalışmalar yapılmakla ve hızlı ve büyük ulaşımları hayata geçirme kapasitesine sahiptir. İlk tren 2017 yılı 3 kasım tarihinde “4.700 km’lik seferi toplam 170 saate” Kazakistan’dan yola çıkmış ve Kars’a varmıştır (Emanet, 2021, s. 350-351).

Görsel 2.10: Bakü-Tiflis-Kars Projesi Doğu-Batı Koridoru

Kaynak: Google Haritalar: <https://www.star.com.tr/ekonomi/baku-tiflis-kars-demiryolu-hattinin-kapasitesi-artirildi-haber-1539344/>, 2022.

BTK projesi Doğu-Batı Koridoru’nun İran hattının alternatifi olmakla beraber, Orta Asya’nın Hazar üzerinden Akdeniz’e ve Avrupa’ya bağlanan “Demiryolu-Denizyolu Kombine Taşımacılığı” hayata geçiren projesidir (Atay, vd. 2014). BTK projesi büyük coğrafyada ekonomilere ve ticaret hacmine pozitif etki etmektedir. BTK taşımacılıkta diğer taşımacılığa alternatif olarak maliyet, hız ve konfor bakımından tercih edilebilir. Bu proje hizmet sektörünün ve turizmin gelişiminde pozitif etki gösterecektir. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Cumhuriyetler’i arasında iletişimi ve çok boyutlu ilişkilerde katkı sağlamakla, ticaret hacminin artmasında olumlu sonuçlara sebep olacaktır (Emanet, 2017). BTK projesi Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye’nin dış ticaret hacmini artırmakla kalmayacak, Pekin’den Londra’ya kadar planlanan projenin hayata geçirilmesi ile mikro düzeyde bölgesel refah ve kalkınmayı sağlamak, makro düzeyde ise küresel ekonomiye ve ticarete sağlayacak güçlü etkisi vardır. Yürütülen bu projeler her biri birbiriyle ilişkili olup yalnız ekonomik düzeyde değil, politik düzeyde de küresel eksende büyük değişikliklere ve dönüşüme neden olmaktadır. Bölgede Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna Ermenistan, Rusya ekseninde yürütülen politikalar yaratılmış bu ulusal projelerin etkisi, ABD ve AB çıkarları ile örtüştüğü bu çıkarlara dayalı işbirliği bölgedeki bütün dengeye hem pozitif hem de negatif etki etmektedir. Azerbaycan Türkiye ilişkilerine bu güç dengesi olumlu etki etmektedir. Gelecek perspektifi olan ve planlanan Kars-Iğdır-Nahçıvan demiryolu hattı Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin geliştiğini

göstermektedir. Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Adil Karaismailoğlu'nun 2021 yılı açıklamasıyla, 2017 yılında tamamlanan Kars Lojistik Merkezi ile, 2020 yılında başlatılan çalışmalarla Sivas'ta Yüksek Hızlı Tren Hattı ile bütünleşen Kars Lojistik Merkezi Kars-Tiflis-Bakü (BTK) demiryoluna büyük önem kazandıracaktır. Kanal İstanbul Projesi ve Karabağ'ın yeniden inşası projeleri ile beraber Iğdır-Nahçıvan tren hattının inşası Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun stratejik önemini kat kat artıracaktır (Karaismailoğlu, 2021).

2.3.2. Küreselleşmenin Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerine Etkileri

1980 yıllarından başlayarak küreselleşme süreci dünya ve devlet yapılanması aşamasında ülkeler için ekonomi, siyaset, toplum, kültür ve her bir sektörde Batı merkezli yeni dünya düzeninin yaratılması söz konusu olmuştur. 15. yüzyılın sonlarından başlamakla, Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan Otuz Yıl Savaşları Avrupa'daki devletler ve devletler arası sistemi kilitlemiş ve 1648 yılı Westphalia Anlaşması ile imparatorluğa dayalı egemenlik sisteminden "Ulus Devletler"e dayalı yeni düzenin oluşması, İkinci Dünya Savaşı'nı da içine alarak modern dünya sisteminin alt yapısını oluşturmuştur (Şen, 2008). Uluslararası hukukun temel ilkeleri oluşturulmuş, 1815 Viyana Kongresi ve 1919 Paris Barış Konferansı sonrasında küresel modern dünya sistemi uygulamaya geçmiştir. 19.yüzyıl'dan Ulus devletlerinin egemenliğine tanık olmaktayız. 20. yüzyılda devletler arası güç dengeleri, devletlerin uluslararası rolleri ve milliyetçilik iddiaları ön plana çıkmıştır. Yeni düzende küresel kamuoyu, uluslararası toplum, küresel vatandaşlık, "tek bir kapitalist (serbest) küresel piyasa", evrensel barış için ulusal ve uluslararası kuruluşlar, ekonomik, toplumsal ve siyasi çıkarlara dayalı ilişkiler, küreselleşme sürecini andırmaktadır (A.g.e.). Dünya ekonomisinin bütünleşme dönemi olarak da ele alabileceğimiz küreselleşme döneminde, Türkiye siyasi ve ideolojik düşünsel yapılar ve gruplar bağlamında, Azerbaycan içinde bağımsızlık, tarihsel dönüşüm yaşaması aşamalarında önemli rol oynamıştır. Azerbaycan ve Türkiye'nin coğrafi ve kültürel yakınlığı ekonomik bütünleşmede her iki ülke için küresel konumlarını güçlendirmiştir. Enerji sektöründe iki ülke için önemli Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum, TANAP, TAP projeleri Türkiye ve Azerbaycan'ın küresel rekabet gücünü artırmakla, ekonomik çıkar ve dostluk ilişkilerini güçlendirmektedir. 20. yüzyılda Hazar Bölgesi'nin stratejik önemi ve Bakü petrolü Azerbaycanı Doğu-Batı enerji koridorunda önemli yere getirmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti 1991 yılı itibari ile bağımsızlık kazanması ve

iktisadi dönüşüm sürecine dahil olmuştur. Serbest piyasa ekonomisine geçiş ve reformlar ile enerji kaynaklarının kullanımı ve ulusal ilişkiler bağlamında önemli ilerleyiş kaydetmiştir. Ülke ekonomisi petrole bağlı olmakla büyük ilerleme kaydetse de, Hollanda Hastalığı'na yakalanmış ve 2015 yılı itibariyle ülkede ekonomik dalgalanmalara sebep olmuştur (Baghirova, 2015). Petrol dışı sektörlerin gelişimi ve petrolden elde edilen gelirin ekonomik olarak doğru değerlendirilmesi ve yatırımı bu sorunun çözümlendirilmesinde atılan önemli adım olmuştur. Küresel ekonomik ahlak, yasa ve kuralların uygulanması ekonomik olarak gerekmektedir. Ülke ekonomisinin kalkınması ve sürdürülebilirliği aynı zamanda ulusal işbirliği ve bölgesel ilişkileri de önem arz etmektedir. Anadolu ve Trakya Bölgesi'ni kapsayan, Karadeniz ülkeleri arasında stratejik konuma sahip, Ortadoğu ve Avrupa Petrol ticaretinin önemli kilit noktası olan Türkiye, küresel yapı bağlamında çift yapıya sahip olmakla birlikte Azerbaycanla olan ilişkileri, yürüttüğü ekonomik ve politik stratejisi ile bölgesel güç oluşturmaktadır. 21. yüzyıl ile yeni büyüme modeli uygulayan Türkiye İslam Konferansı Teşkilatı kurucusu olmak, küreselleşmenin yan etkilerini ortadan kaldırmak, coğrafi, ekonomik ve jeopolitik güç kazanmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile yoğun ticaret ilişkilerine sahiptir. Ulusal işbirliği ve bölgesel ilişkiler ekonomik ilişkileri genişleterek ticaret hacmini arttırmıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Türkiye'nin küreselleşme vizyonu yönünde çok boyutlu hedeflere sahip olsa da istenen sonuçlara ulaşamamıştır. Bölgesel sorunların çözümlendirilmesinde Türkiye'nin yürüttüğü politikalar ile küresel olarak Dünya ile bütünleşme sürecini ve gelişimini göstermektedir. Türkiye'nin Azerbaycan ile yürüttüğü petrole dayalı ulusal projeler, petrol dışı sektörlerdeki yatırımları ve farklı sektörlerdeki işbirliği iki ülke çıkarlarına dayalı ortaklıkları, yeni Dünya düzeninde ortak güç olma yolunda atılan önemli adımlardandır (Baghirova, 2015).

2.3.3. Dijital Dönüşüm Çağının Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerine Etkileri

20.Yüzyılın ortalarından itibaren dijitalleşme ve dönüşüm Dünya ekonomilerine önemli derecede etki etmiştir. Bilgi ve teknolojilerinin hızla çoğalması ve tüm sektörlerin dijital teknoloji üzerinden yürütülmeye başlaması ile ekonominin bütün alanları, toplumsal ve küresel değerleri de kapsamakla yeni dünya düzeni kurulmaktadır. 1980'in sonu 1990 yıllarından başlamakla yürütülen çalışmalar, 2000 yılı itibariyle dünyayı kapsayan e-dönüşüm, kamu ve özel sektörlerde, sağlıkta, ticarete, hukukta, eğitimde, hayatın tüm alanlarında dijital dönüşüm yaratmıştır. Türkiye'de "Sanayi'de dijitalleşme"

olarak On Birinci Kalkınma Planı'nda (2019-2023)" yer almıştır (Hamut, 2021, s. 601). İlk olarak da 2018 yılında "Bilim Sanayi Teknoloji Bakanlığı tarafından Dijital Türkiye'nin Yol Haritası (2018)" dijitalleşme kapsamında rapor hazırlanmıştır (A.g.e.). Türkiye'de ilk Dijital Platform 2011 yılında kurulmuştur. Dijital Avrupa'nın üyesi olarak Türkiye ile AB ülkeleri arasında bilgi, teknoloji ve iletişime dair gelişmeler paylaşılmıştır (TESİD. Türk Elektronik Sanayicileri Derneği, 2021). Dijitalleşme toplum ve ekonominin her alanda değişim ve dönüşümü olmakta, Covid-19 salgını ile beraber toplumun iletişimde, etkileşimde ve tüm alanlarda kendine yer edilmiştir. Dijitalleşme ile başlayan bu değişimde Dünya Devletleri arasında iletişimde dönüşümlere maruz kalmıştır. Azerbaycan'da "2019 yılından itibaren Endüstri 4.0 teknolojileri uygulanmaya başlanmıştır (Abbasov ve Tolay, 2021). Azerbaycan İkinci Karabağ Zaferi sonunda Türkiye ile ticari, yatırım ve lojistik ilişkilerinde yeni döneme girmiştir. Ekonomik ilişkilerinde yeni boyut olan dijitalleşme ve e-ticaret alanında 2 Nisan 2021 yılında e-Ticaret antlaşması imzalanmıştır (Rehimov, 2021). İmzalanan antlaşma ile Azerbaycan Türkiye arasındaki ilişkiler yeni teknolojik imkanlar ve fırsatlarla, son gelişmeleri de kapsamakta Dijital ticaret ve Dijital ortaklık yönünde geliştirilecektir. Dijitalleşme için "İnternet, Blokzincir, Robotik ve Bulut bilişim, Yapay zeka vb.'4. Sanayi Devrimi' teknolojilerinin uygulama olanakları araştırılmıştır" (Platin, 2021). "Gümrük ve sınır düzenleme süreçleri basitleştirilecek, ulusal tek pencerelerin karşılıklı çalışabilirliğini sağlamaya yönelik çalışmalar yapılacak, e-ticaret standartları geliştirilecek, yeni pazarlama modelleri, gümrük vergileri ve harçların dijital ödemeleri, e-fatura ve ticaretin finansmanının dijitalleşmesi, dijital lojistik ve tedarik zinciri yönetimi gibi konularda fırsatlar araştırılacak" (Platin, 2021). 2020 yılı pandemiye göre Azerbaycan-Türkiye ticaret hacmi azalmış olsa da pandemi döneminde küresel ekonominin değişimi yeni fırsatlar oluşturmuştur. 14 Eylül 2021 yılında Azerbaycan-Türkiye arasında "Azerbaycan-Türkiye Dijital Dönüşüm Çalışma Grubu Yol Haritası"nın bir toplantısı yapılmıştır. İçeriği "kişisel verilerin korunması, siber güvenlik, 'Devlet Bulutu', 'Dijital Dönüşüm Konseptini' içermektedir" (sonnoktahaber, 2022). Küreselleşme tehditlerinin karşısının alınması için ve pandemi gibi dünya devletlerini içine kapamaya zorlayan riskler karşısında ülkeler hem devlette, hem özel sektörde, hem de bireysel olarak vatandaşların dijital dönüşüme uygunlaşması ve yeni yol haritasını kullanımında dijital dirence sahip olmaları gerekmektedir.

2.3.4. Azerbaycan ve Türkiye Arasında Ekonomik İlişkilerin Stratejik Niteliği ve Azerbaycan-Türkiye Halklarının Ekonomik İşbirliği ile İlgili Düşünceler

Dünya’da ortaya çıkan tüm gerginlikler, değişmeler ve gelişmelere rağmen Azerbaycan-Türkiye ilişkileri derinleşmekte ve gelişmektedir. 2011 yılından başlayarak “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) toplantıları düzenlenmektedir (Sakar, 2018). “25 Şubat 2020 yılı Türkiye Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 8 toplantısının da 13 Anlaşma ve 1 ortak bildiri imzala”mıştır (Aslanlı, 2020). Azerbaycan Türkiye arasında ekonomik işbirliğinin stratejik niteliği olarak “Askeri Mali İşbirliği Anlaşması”, ‘Tercihli Ticaret Anlaşması’, ‘Güvenlik İşbirliği Anlaşması Ek Protokolü’ ve ‘Vize Muafiyeti Anlaşması” ekonomik anlaşmalar yapılmıştır (A.g.e.). İki devlet arasındaki tarihi yakınlık toplumsal ve kültürel özellikler ve gelişmekte ve derinleşmekte olan ilişkiler iki ülke ilişkilerinin stratejik niteliğini derinleştirmiştir. Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri arasında çok boyutlu bölgesel ve uluslararası kuruluşlarda yakın işbirliği ve dayanışma mevcuttur. Azerbaycan Türkiye arasında özellikle “Ermeni Soykırımı” ve “Dağlık Karabağ sorunu” ile ilgili her iki tarafın da ortak dayanışmasını oluşturan bir sorun vardır. Bu da iki devlet arasındaki ilişkilerin çok boyutluluğunu göstermektedir. 2009 yılı “bayrak krizi” iki ülke arasında ilişki düzeyinin yüksek olmasına rağmen iki halkın dış kışkırtmalardan etkileyebileceğini açıkça ortaya koymuştur. Bu iki devlet arasındaki ilişkiler Türk İslam dünyası içinde büyük bir değerdir (Aydın, 2018). 2009 yılında yaşanan bayrak krizi Türkiye Ermenistan maçında Azerbaycan bayraklarına getirilen yasak ile başlamış sonrasında Bakü’de Türk şehitliğindeki Türkiye ve Azerbaycan bayraklarının indirilmesi ve direklerin sökülerek yerlerinin betonlaması ile devam etse de sonunda iki ülke arasında anlaşmayla Türk ve Azerbaycan bayrakları Türk şehitliğinde dalgalanmıştır. Türkiye’nin dönem dönem Ermeni yönlü yürüttüğü siyaset ve böyle yaşanan krizler zaman zaman Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde gerginliğe neden olsa da ortak noktaya varılmıştır. Bu iki halkın kültürel ve toplumsal düşünceleri ve birbirlerini desteklemesine bağlıdır. Azerbaycan Türkiye ilişkilerinin gerginleşme sebeplerinden biri de Gürcistan olayları olmuştur. Bölgedeki gerginlikler iki ülke ilişkilerinin yeni döneme girmesi ve sağlamlaştırılması ile kendini göstermiştir. 2008-2009 yılları Azerbaycan-Türkiye ilişkilerindeki gerginlik 2010 yılı Türkiye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulması ve 2011 yılından yapılan toplantılar ve iki ülke liderlerinin görüşleri, iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmiştir (Aslanlı ve Kurban, 2016). Azerbaycan Türkiye ikili ilişkilerinin

geliştirilmesinde sivil toplum kuruluşlarının rolü de göz ardı edilemez. “STK’ların ikili ilişkilerde oynadığı rolün her geçen gün arttığı da gözlenmektedir. STK’ların özellikle hassas konularda (Karabağ sorunu, KKTC, PKK terörü) ve önemli süreçlerde (protokoller, Mavi Marmara saldırısı vs.) sağlam bir köprü işlevi gördükleri ve ciddi bir potansiyele sahip oldukları tespit edilmiştir” (Aslanlı ve Kurban, 2016, s. 42).

Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde iki ülke halkları arasında etnik kökenlere, kültürel faktörlere ve toplumsal düşünce tarzının yakınlığı iki ülkenin “bir millet iki devlet” kavramı çerçevesindeki kardeşlik ilişkilerinin yansıtmaktadır. İki halk arasındaki yakınlığı tarih sahnesinde de iki halkın en zor günlerinde birbirine destek durması ve savaş dönemlerinde, Çanakkale Savaşında Azerbaycan gönüllü birliklerin Türkiye’ye destek olduğu görülmektedir. Dağlık Karabağ sorununda da Türkiye devleti ve Türk halkının savaşın başından sonuna kadar Azerbaycan halkına destek olduğunu görebiliriz. 2021 yılı Türkiye’de orman yangınları yaşandığında da Azerbaycan gönüllü birlikleri Türk halkına yardım ve destekte bulunmuştur. İki ülke halkının ekonomik işbirliği doğrultusunda da düşünceleri pozitif yönde olur. Ekonomik, ticari ve vize yönünde bağlanmış anlaşmalar ekonomik işbirliğinin stratejik niteliğini göstermekle iki halkın ekonomik işbirliği yönündeki fikirlerinin olumlu yönde etkilemektedir. Yapılmış olan Vize Anlaşması ile iki ülke halkı rahatlıkla, ister Azerbaycan’da isterse de Türkiye’de hiçbir kısıtlama ve özel izin olmadan iş kurabilir, gayrimenkul sahibi olabilir, yaşayabilir, seyahat edebilir ve serbest dolaşabilir.

2.4. AZERBAYCAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

İki ülke arasındaki siyasi ilişkiler her iki halkın kültürel yakınlığı ve ortak ekonomik çıkarlarına dayanmaktadır. 1991 yılı 30 Ağustos Azerbaycan bağımsızlığını ikinci defa ilan etti ve 9 Kasım 1991 yılı Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilk tanıyan devlet Türkiye Cumhuriyeti olmuştur (Sakar, 2018). Azerbaycan ikinci defa bağımsızlık kazandıktan sonra 1918 yılında kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Osmanlı Devleti ile yürüttüğü stratejik ortaklık Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin devamı olarak gelişmiştir. Azerbaycan bağımsızlık sonrası 1992 yılında ilk stratejik anlaşmasını Türkiye ile bağlanmıştır. 1992 yılı Ebülfez Elçibey’in dönemi Azerbaycan için Doğu ile Batı arasında enerji koridoru yapacak işbirliğinin temelleri oluşmuştur. Bu temellerin en güçlü ve önemli hissesi de Türkiye Cumhuriyeti ile olan anlaşmaları olmuştur. Azerbaycan için 91-92-93 yıllarında Karabağ bölgesinde ve Karabağ etrafı 7 bölgede yaşanan karışıklık

ve savaş, savaş sonrası bölgede yaralanmış olanlar, karışık durumlar Azerbaycan Cumhuriyeti için her yönüyle çok büyük bir darbe olmuştur. I. Karabağ ve II. Karabağ savaşları ve 8 Kasım 2020 Azerbaycan Cumhuriyeti'nin galibiyeti ile sonlanmıştır. 1991 yılından 2020 yılına kadar bu zor dönemlerde, ilk aşamadan son aşamaya kimi Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler sadece olarak politik yönde değil siyasi, ekonomik, kültürel, dostluk yönünde her türlü ilerleyiş kaydetmiştir. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler ticari, bilim, teknoloji, sanayi, enerji, savunma, bankacılık, vize uygulamaları, turizm, sağık, tarım, altyapı, ulaştırma, kalkınma, eğıtim, iletişim, kültür, çevre gibi ve birçok diğerk alanları kapsamaktadır (Aydın, 2018). Dönem dönem gelişen ve daha derinleşen iki ülke arasındaki ilişkiler her iki devlet hakimiyetinin de desteklendiğı ve iki ülkenin Cumhurbaşkanları'nın yakın ilişkileri ile paralel olmuştur. Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel arasındaki yakın ilişkileri sonraki dönemde de İlham Aliyev ve Recep Tayyip Erdoğan arasındaki yakın ilişkiler, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkileri derinleştirmiştir. İki ülke arasında taşımacılık ve enerji sektörlerindeki ortak çıkarlar ve politikalar Azerbaycan Türkiye stratejik ortaklığı ilerleterek stratejik müttefikliye ulaştırmıştır. Enerji sayesinde Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi ile başlayan ortaklık 2021 yılı Şuşa Beyannamesi ile gelecekte de devam edecek müttefikliği sarsılmaz temellerini oluşturmuştur. Siyasi ilişkilerde esas yeri ortak çıkarlar almaktadır. İki kardeş ülkenin de ortak çıkarları doğrultusunda taşımacılık ve enerji sayesinde oluşturduğu “Ortak Koridor” ile Batı ve Doğı arasında Avrupa Asya kesişiminde ve en önemlisi de bölgede güçlü bir birlik oluşturulmuştur. Enerji sayesindeki Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum projeleri taşımacılıkta da Bakü-Tiflis-Kars projesi bu ortaklığı güçlendiren projeler olmuştur. Azerbaycan ve Türkiye'nin ikili siyasi ilişkileri ile yanı sıra komşu Gürcistan, Rusya, İran'la da oluşturmuş bölgesel ilişkiler bölgesel güvenliğe ve ortak çıkarlara dayanmaktadır. Bölgedeki gerginliklerin çözümünde Türkiye'nin Azerbaycan'dan yana olmakla bölgesel Dağılık Karabağ sorunu olmakla bir çok sorunun çözömlenmesinde önemli role sahip olmuştur. Her iki devletin yürüttüğü bağımsız dış politika Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinin siyasi yönü ile her iki ülkenin çıkarlarına yönelik ortaklıkların ve projelerin devamlılığı ile kendini göstermektedir. İğdır-Nahçıvan Doğalgaz Boru Hattı Projesi ve Zengezur Koridorunun yapımı da son dönem Türkiye Azerbaycan siyasi ilişkilerinin gelişmekte ve derinleşmekte olan yönünü göstermektedir (Veliev, 2022). İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerde Türk Dünyası Birliğı'nin kurulması ve yürütmüş olduğı politikalar ortak Türk akınlarının gelişimi ve stratejik önemi hafife alınmayacak role sahiptir.

2.4.1. Dağlık Karabağ Sorunu'nun Çözümü

Kafkasya Avrupa ve Asya'nın sınırı ve Batı ile Doğu arasında politik öneme sahip bir bölgedir. Bu önemi daha çok arttıran Kafkasya'da petrol ve doğalgaza sahip olan Hazar Bölgesi'nin bulunmasıdır. Hazar bölgesi enerji kaynakları ve taşımacılık açısından kilit nokta konumundadır. Güney Kafkasya bölgesindeki ülkelerin tarih boyu yürüttükleri politikalar ve çıkar ilişkileri bu bölgede gerginliği her zaman tetiklemiştir. Karabağ Sorunu tarih sahnesinde uzun arka plana sahip bir bölge sorunu olmakla Güney Kafkasya ülkelerinin diplomatik ilişkilerinde ve bölgenin güvenliğinde önemli yer edinmektedir. Tarihin son dönemlerine bakacak olursak Sovyet Birliği'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanması ile bölgede çatışmalar, katliamlar ve işgal yaşanmış ve Azerbaycan Dağlık Karabağ ve etrafındaki yedi bölgeyi kaybetmiştir. 1991 yılı Azerbaycan bağımsızlığını ilk tanıyan devlet Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Güney Kafkasya'nın güvenliğini bozan Dağlık Karabağ Sorunu ulusal hukuk ve ulusal teşkilatlar çerçevesinde çözümlenmeye bırakılsa da BM Güvenlik Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGIT) Minsk Grubu Ermenistan'ın işgalci siyasetini kabul etse de barış görüşmelerinde ortak bir noktaya varamamışlardır. Dağlık Karabağ sorununun çatışmasız çözümlenmesi için Azerbaycan 2020 yılına kadar devamlı politikalar ve çözüm önerileri yürütmüştür.

Otuz yıllık Dağlık Karabağ Sorunu döneminde bölge ülkeleri de çıkarları kapsamında farklı politik yaklaşımlar göstermiş ve sorunun çözümlenmesi için de değişik stratejiler yürütmüştür. 2008 yılı bölgede Rusya Gürcistan Savaşı, 2013 yılı Rusya Ukrayna Savaşı ve Dağlık Karabağ bölgesinde 2014-2016-2018-2019 ve 2020 yılı itibariyle zaman zaman Ermenistan'ın ateşkesi bozarak Azerbaycan'a karşı savaş açması bölgedeki siyasi gerginliği ve Dağlık Karabağ Sorununda savaşı çözümlenmesinin olmamasını ve Rusya'nın bu sorunun çözümlenmesinde önemli unsur olmasını açık şekilde göstermiştir. Bölgenin stratejik gücü olan Rusya Dağlık Karabağ sorununun çözümlenmesinde önemli kilit nokta olmakla Azerbaycan ve Ermenistan ile aynı masada oturmuştur. Rusya yürüttüğü politika ile Güney Kafkasya'nın iradesini kendi elinde saklamak ve Ermenistan'ı kontrol etmekle Hazar Bölgesi'nin idaresini tam ele geçirmek istese de ABD ve Batı'nın bölgedeki çıkarları ile ters düşmüştür. 1991 yılı itibari ile Azerbaycan'ın yürüttüğü kazan-kazan politikası ve komşularla iyileştirmekte olan ilişkileri bölgede Rusya'nın oyununu bozmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilanı ile, ülke siyasetini Petrol ihracı üzerine kurmakla, bölgede enerji

ihracı ve taşımacılıkta ulusal mekanda yer edinmiş ve Karabağ sorununun çözümlenmesi için ulusal ve bölgesel ilişkilerini iyileştirmiştir. Ekonomik, siyasi ve askeri boyutlarda Türkiye'nin Azerbaycan'a destek olması büyük avantaj sağlamıştır. Bölgede Azerbaycan'ın enerji ihracı ve taşımacılığında Rusya, İran, Gürcistan ve Türkiye ile yürüttüğü projeler komşu devletlerin Azerbaycan'a karşı politikalarını değiştirmiş ve ABD, Batı çıkarlarını da Hazar bölgesine yönetmiştir. Bölgesel aktörlerin yürüttüğü politika ve tutumları bölgedeki sorunların çatışmaya dönüşebileceğini göstermiştir. Dağlık Karabağ sorunu ciddi boyutlara sahiptir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin olmaması ve halklar arasındaki etnik, kültürel sorunlar Dağlık Karabağ sorununun çözümlenmesi için karşıda duran ciddi engellerdir. Son dönemde Türkiye'nin bölgedeki sorunların çözümlenmesinde oynadığı etnik rol ve politikaları önemli etki etmiştir. Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan ile 3 taraflı ve Azerbaycan-Türkiye ile iki taraflı ilişkileri 2019 yılı itibariyle tüm alanları kapsamakta ve güçlenmektedir (Hasanoğlu, Memmedov, Maharramov, 2020). 27 Eylül 2020 tarihi Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde ve bölgenin geleceği açısından son derece önemli olmuştur. Güney Kafkasya'nın Dağlık Karabağ sorunu itilafı tarafın ateşkesi bozması ve sivillere nişan alan çatışmalar ile İkinci Karabağ Savaşı'nı başlatmış oldu. Azerbaycan'ın taarruza geçmesi ile bölgedeki dengenin yeniden oluşturulması için yeni sürece başlangıç vermiştir. 10 Kasım 2020 tarihi Ermenistan'ın yenilgiyi kabul etmesi ve Rusya'nın da bu durumu onaylaması ile Şuşa Antlaşması imzalanmıştır. Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan'ın yürütmüş olduğu politikalara uygun şekilde çözümlenmesi için Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan bir masaya oturmuştur. Bu sorunun çözümlenmesi Kafkasya bölgesi ve Türk dünyası için yeni döneme öncülük etmiştir. Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde oluşan yeni jeopolitik ve jeoekonomik durum iki ülkenin çıkarları ve bölgedeki devletlerin ve halkların refahı adına büyük fayda sağlayacaktır. Karmaşıklık ve ekonomik çöküşte olan Ermenistan'da kaybettiği savaştan kazançlı çıkabilir. Sürecin doğru değerlendirilmesi ve Türkiye Azerbaycan ile ilişkilerini normalleştirilmesi, Gürcistan örneği gibi bölgesel işbirlikleri oluşturması yoluyla olumlu ve kalkınmaya yönelik adımlar atabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AZERBAYCAN VE TÜRKİYE EKONOMİK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE PANEL
VERİ ANALİZİ

3.1. AZERBAIJAN - TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN İNCELENDİĞİ ÇALIŞMALARA DAYALI LİTERATÜR TARAMASI

Azerbaycan Türkiye arasındaki ilişkilerin tüm boyutlarıyla incelenmesi konusunda birçok çalışmalar yapılmıştır. Yapılmış olan bu çalışmalar ekonomik ve finansal anlamda konuyu ele almıştır. Azerbaycan Türkiye arasındaki ilişkiler geniş literatürde araştırılmıştır. Sovyetler Birliği çöküşünün sonrası Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti. Bu dönemden sonra Azerbaycan Türkiye ilişkileri güçlenmiştir. Azerbaycan Türkiye ilişkilerinin incelendiği çalışmalarda 1990'lı yıllardan sonra yapılmıştır. Azerbaycan'ın ihraç ettiği en önemli kaynağı petrol olduğu için petrol ihracatı ile ilişkili literatürler de yer almıştır. Petrol ile ilgili literatürler ise 1973-1974 yıllardan sonra 49 yıl içerisinde birçok bilimsel analizler ve bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Dönemsel olarak yapılan çalışmalar yeni çalışmalara altyapı sağlamaktadır. Bu çalışmalardan konuyla ilgili son dönemlerde yapılmış olanlardan birkaçına aşağıda yer verilmiştir.

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin incelendiği çalışmalara dayalı literatür taraması:

Süleymanov, Hasanov'un 2013 yılında yapmış olduğu çalışma araştırılmıştır. Azerbaycan ve Türkiye arasında yatırımları konu edilmiştir. İki ülke ilişkilerine etkileri değerlendirilmiştir. Bununla beraber enerji sektörüne yapmış olduğu yatırımlar da yer almaktadır. En önemlisi Hazar enerji kaynaklarının bulunduğu bölgedir. Azerbaycan bu sektörü SOCAR ile dünyaya yansıtmaktadır. Petrol ve gaz alanında sektörel olarak yapılan Azerbaycan Türkiye projeleri ve önemi kapsamlı şekilde yansıtılmıştır. Çalışmada iki ülke ekonomik ilişkileri incelenerek, değerlendirilmiştir.

Süleymanov, Hasanov 17-19 Haziran 2013 tarihinde Uluslararası Econ Anadolu-2013 Konferansı'nda sunulmuş bildiriden uyarlanmış çalışmasında Azerbaycan-Türkiye enerji sektöründe yapılmış yatırımlar ve bu yatırımların iki ülke ekonomik ilişkilerine pozitif etkileri değerlendirilmiştir. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) projesinin de Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkilerine etkisi araştırılmıştır. Azerbaycan ve Türkiye için önemli olan daha bir proje; Azerbaycan devlet petrol şirketi SOCAR'ın özelleştirme kapsamında satın aldığı Türkiye'nin en büyük petrokimya kuruluşu Petkim'e yapılan yatırımlar da araştırılmıştır.

Bağırzade (2014) Azerbaycan Türkiye istemli olarak attığı adımları ve yansımalarının incelendiği çalışmasında iki ülkenin ekonomik ortaklığı ve bu yönde

atılan sistematik adımlar ve bu adımların her iki devlet ve bölge için başarılı bir işbirliği modeli örneği oluşturduğu sonuçlarını doğrulamaktadır. Azerbaycan Türkiye ilişkilerinin Son 20 yılı ve bu dönemde doğrudan yapılmış yatırımlar ve milyarlarca dolar hacminde müteahhitlik hizmetlerinin gerçekleştirilmesi yansıtılmıştır. Çalışmada Baki-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Kars, TANAP dünya için önemli olan projeleri de yer almaktadır.

Çıkrık 2016 yılı çalışmasında Azerbaycan Türkiye arasındaki taşımacılık ilişkilerini değerlendirmiş ve iki ülkenin son yıllarda yaptığı büyük projeleri incelemiştir. Taşımacılığın kapsamlı olarak incelenmesi çalışmada ülkelerin uzun süreli dostluk ilişkileri, anlaşmaları ve karşılıklı alış satış işlemlerinin gelişimi ve güçlendirilmesi ve derinleştirilmesi için ortak adımların atılması sonucuna varılmıştır.

Mikail (2017) çalışmasında Türkiye ve Azerbaycan 1990-2005 yıllarındaki iktisadi gelişmeleri, siyasi ve sosyal ilişkileri incelemiştir. 1990 yıllarından sonra Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmesi ile Türkiye ile ekonomik ilişkilerinin hacmi büyümüş ve sadece ekonomik değil eğitimde, turizmde, inşaat sektöründe, ticaretin birçok alanlarında Türkiye-Azerbaycan işbirliğini araştırılmıştır. Yazar Türkiye Azerbaycan arasında olan gerginliklere de yer verilmiş, Türkiye şirketleri ile Azerbaycan hükümeti arasında gerginlikler olsa da sonuç olarak sorunlar çözüme kavuşturulmuştur, konular geniş şekilde çalışmada yer almaktadır. Türkiye'nin ABD üyeliği sürecinde yaşadığı iniş, çıkışlar da araştırılmıştır. Bölgedeki Karabağ sorununa da değinilmiştir. Çalışmada Azerbaycan'ın sorunları uzunca ele alındığı gibi Türkiye'nin de Kıbrıs sorununu yazar kişisel analizlerinin sonucu olarak incelemiştir. Genel ekonomik ilişkileri araştırılmıştır. Türkiye-Azerbaycan alım ve satış alanları da araştırılmıştır.

Aslanli 2018 yılında yapmış olduğu Türkiye Azerbaycan ilişkileri yer aldığı çalışmasında Türkiye ve Azerbaycan'ın ekonomik ilişkilerinin hukuki altyapısı, ikili ekonomik ilişkiler açısından önemli yapıların işlevselliği, ikili ticarete ilişkin veriler, karşılıklı yatırımlar ve benzer hususlar analiz edilmiştir. İkili ilişkilerin tüm alanlarda olduğu gibi ekonomik alandaki çok boyutluluğu da incelenmiş ve iki ülkenin ortak ekonomik girişimlerin, özellikle de ortak yatırımların artırılması ve benzeri yeni adımlara ihtiyaç duyulması sonucuna varılmıştır.

Özpay (2018) Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu'nun tüm öneminin incelemiştir. Yürüttüğü çalışmasında demiryolu hattı ile ilgili ilk görüşmelerden Avrupa ile Hazar Denizi arasında yeni bir demiryolu hattının yapım süresi araştırılmıştır. Bakü-Tiflis-Kars

Demiryolu'nun planlanması ve hazırlanması detaylarıyla çalışmada yer almaktadır. Bölgesel ve küresel ulaşım ağının bir parçası olan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının ekonomik siyasi ve kültürel boyutları da çalışmada yer verilmiştir.

Eyvazov 2019 yılında yapmış olduğu çalışmasında Türkiye Azerbaycan ilişkileri, karşılıklı yatırımları, karşılıklı ticaretin hacmi, ticaret ve ticari işbirliklerine ilişkin veriler yorumlanmıştır. Güney Gaz Koridorunun bu devletlerin hükümetleri ve dışsal ilişkilerine etkileri de incelenmiş ve olumlu yönde etkilerin olduğu sonucuna varılmıştır.

Şahin, Konak (2019) Türkiye ve Azerbaycan örneğinde büyümenin, enerji ve dış ticaret dinamikleri çalışmasında Azerbaycan Türkiye örneğinde 1995-2016 yıllarında enerji ithalatı ve ihracatı ile dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmada değişkenler için eşbütünleşme, Vektör Hata Düzeltme Modeli ve nedensellik mitolojileri kullanılarak tahminler yapılmıştır. Sonuç olarak Türkiye Azerbaycan uzun ve kısa dönem ilişkilerinin etkileşimlerinin olduğu, tek ve çift yönlü nedensellik ilişkilerinin varlığı ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin iktisadi durumu ve istihdamı ihracata bağlı olduğu gibi, Azerbaycan ekonomisi ve gelişmesi de ithalat ile bağlı olduğu araştırılmıştır.

Aras, Süleymanov Azerbaycan'ın bağımsızlığının 12 yılında Azerbaycan Türkiye ekonomik ilişkileri ve perspektifi çalışmasında iki ülkenin birbiri açısından farklı alanlardaki işbirliklerinin yanı sıra ekonomik açıdan da işbirliği içerisinde olmasının önemi araştırılmıştır. İki ülke ekonomik, ticari ilişkileri ve onların hukuki boyutları ele alınmıştır. Bu çalışmada iki ülke ilişkilerinin gelişimi ve değişkenleri de araştırılmıştır.

Aliyev, Uysal (2021) Azerbaycan'ın Türkiye'ye petrole dayanan ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmada Azerbaycan ve Türkiye 15 yıllık verilerin Granger eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi ve Var modeli ile analizleri yapılmıştır. Sonuç olarak ekonomik etkilerin kısıtlı olduğu öğrenilmiştir. 2001-2008 ekonomik gelişmelerin zayıf olduğu krizlerin yaşandığı dönemi kapsamaktadır. Azerbaycan'ın ekonomisi büyümesinde ikili ticaret ilişkilerinin önemi yer almış olduğu çalışmada araştırılmıştır. Bu çalışma seçilen değişkenler ve zaman açısından ilk çalışmadır. Çalışma daha sonraki çalışmalar için zaman periyodunun genişlendirilmesi ile beraber diğer ülkeleri de ele alınarak ekonomik etkilerin incelenmesinde kullanılabilir.

Avcı (2021) çalışmasından bölgelerde işbirliğinin önemi ve yeni dünya için problem halini almış enerji, iktisat ve ticaret alanında stratejik gelişmeler araştırılmıştır. Bölgede Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan'ın durumları ve Gürcistan-Türkiye, Azerbaycan-Türkiye ilişkileri incelenmiş bu ilişkilerin oluşturduğu önem ve gelecek perspektifleri de çalışmada ele alınmıştır. Sovyetler Birliği'den sonra bölgedeki durumlar ve ilişkiler, Kafkaslar ve Karabağ sorunu, Gürcistan, Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak projeler araştırılmıştır.

Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinin ekonometrik bakımdan panel veri analizine ilişkin literatür taraması. Bu çalışmada konuya yakın olan literatürler de araştırılmıştır. En yakın dönemi kapsayan çalışmalar kısa olarak özetlenmiştir:

Erdem, Tuğcu 2012 yılında Azerbaycan Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'de İktisadi Özgürlük ve İstihdam İlişkisi: Bir Panel Veri Analizi çalışması yapılmıştır. Bu çalışmanın literatüre eklemekde maksat ekonominin en önemli unsurlarından biri ekonomik büyüme olduğu gibi diğeri de iktisadi özgürlük ve istihdam olması ve literatürde panel veri yöntemi ile incelenen ilk çalışma olmasıdır. Dolayısıyla bu çalışma yöntem açısından literatüre bir yenilik ve iktisadi özgürlük, istihdam Türk Cumhuriyetlerin'de o çalışmaya kadar araştırılmamış konu olmuştur. Ampirik literatüre katkı sağlayan bu çalışmanın panel veri analizine dair literatürde yer verilmiştir. Çalışma 1998-2001 dönemi Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan temsiliinde Türk Cumhuriyetleri'nin iktisadi özgürlük ve istihdam arasındaki doğrudan ilişkisinin tespiti için panel veri analizinin yapılmasıdır. Çalışmada tahmin için en küçük kareler (EKK) yöntemi, sabit etkiler modeli (SEM) ve rassal etkiler modeli (REM), durağın tahmini içinde Levin-Lin-Chu (2002) (LLC) ve İm, Pesaran, Shin (2003) (IPS) testleri yapılmıştır. Çalışmanın sonucu olarak iktisadi özgürlük ve istihdam arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı kanıtlanmıştır.

Ünlü, Kabak 2016 yılında Türkiye-Azerbaycan ticaretini sürdürebilirlik ve ampirik analizi çalışmasını yapmıştır. Çalışmada iki ülkenin dış ticaret ilişkilerinin dil, tarih ve kültürel geleneksel faktörler açısından benzerlikleri dikkate alınarak, Türkiye-Azerbaycan ticaretinin devamlı olup olmadığı analiz edilmiştir. Birim kök testleri, bütünleşme analizi ve uzun, kısa dönem denklemleri elde edilmekle ekonometrik analizini kapsamıştır. İki ülkenin ticaretinin yapısal analizi ve ampirik analizi yapılmıştır. Sonuç olarak Türkiye Azerbaycan sürdürülebilir ilişkiye rastlanmıştır.

Dura, Beşer, Acaroğlu 2017 yılında Türkiye'nin ihracata dayalı büyümesinin ekonometrik analizini yapmıştır. Çalışma büyüme ve ihracata dayalı büyüme ilişkisini ayrıntılı olarak araştırılmıştır. Çalışmada ihracata dayalı büyüme hipotezini ve doğrusal olmayan nedensellik testlerini uygulayarak ihracatta ekonomik büyüme yönlü doğrusal olmayan bir nedensellik ilişkisinin mümkün olabileceği değerlendirilmiştir.

Ersoy, Durmuşkaya, İbrahimli 2017 yılında Azerbaycan ve Türkiye ticari ilişkilerinin ekonomik analizini yapmışlardır. Azerbaycan Türkiye arasındaki dış ticaret faaliyetleri araştırılmıştır. Azerbaycan Türkiye dış ticari ilişkileri "VAR tekniği" ile analiz edilmiş katsayı tahmini, birim kök testleri, bütünleşme, otokorelasyon testleri yapılmış ve iki ülke arasında uzun dönem bir ilişki saptanmamıştır. Bu da Azerbaycan ve Türkiye'nin birbirleri üzerinde etkisinin olmadığını göstermektedir.

İbrahimli 2017 yılı Azerbaycan ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaret: Ekonometrik Bir analiz çalışmasında Azerbaycan'ın dış ticaret faaliyetleri incelenmiş ve Türkiye ile olan dış ticaretinin analizi yapılmıştır. Analiz 2007-2014 yılları arasında Azerbaycan ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinin birbiri üzerindeki etkilerini "VAR tekniği" kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde ADF Birim Kök Testi, Johansen Eşbütünleşme Testi, AR Karakteristik Ters Polinom Kökleri ile Dinamik Analiz ve Otokorelasyon Testi, Normallik Testi ve Değişen Varyans Testi yapılmıştır. Sonuç olarak Azerbaycan için ham petrol sektörünün dış rekabet gücünün yüksek olduğu ve Türkiye içinde sebze, meyve ve sert kabuklu meyveler ve bitkilerin dış rekabet gücünün yüksek olduğu için bu değişkenler üzerinde analizler yapılmış, bu değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin var olmadığı açıklanmıştır. Analizlerin sonuçlarına uygun olarak Türkiye ve Azerbaycan arasında ticaretin karşılıklı olarak arttırılması ve geliştirilmesi için önerilerde bulunulmuştur.

Aliyev 2018 iki ülke arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi yüksek lisans tezinde Azerbaycan'ın petrol satışı ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olmasını veya olmamasını ve varsa da değişkenler arasında olası nedensellik ilişkisini araştırılmıştır. Çalışmada uzun dönem ilişkilerde tahmininde kullanılan Augmented Dickey Fuller birim kök testi, Engle ve Granger eşbütünleşme Testi ve nedenselliğin belirlenmesi için de Granger Nedensellik testleri yapılmıştır. Sonuç olarak 2010 yılı itibari ile Azerbaycan petrolü Türkiye ithalatında artış göstermiştir. İthalat ve ihracat verilerinin incelenmesi ile Türkiye'de olan ihracat payı Türkiye'den yapılan ithalat

payına kıyasla daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Azerbaycan ve Türkiye yalnız petrol değil, petrol dışı ihracatının ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olduğu araştırılmıştır.

Durmuş (2018) Türkiye Azerbaycan dış ticaret hacmi ve cari açık: ampirik bir çalışma yapmıştır. Çalışmada ülkeler arasında sosyo, ekonomik, siyasi, askeri ilişkileri araştırılmıştır. Türkiye Azerbaycan arasında dış ticaret hacmi ve cari açık VAR modeli ve Granger Nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak cari açıktan ticaret hacmine doğru pozitif yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Altınar 2019 yılında toplam faktör verimliliği ve ekonomik büyüme: gelişmekte olan ülkeler için panel veri analizi çalışmasında geleneksel büyüme teorilerinden Solow ekonomik büyüme teorisini ele alarak toplam faktör verimliliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. 20 gelişmekte olan ülke için 1991-2017 dönemine ait verilerle panel veri analizi yapmıştır. Yatay kesit bağımlılığı testi, MADF panel birim kök testi, Hadri-Kurozumi panel birim kök testi, homojenlik testi ve uzun dönem katsayı tahmini yapılmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik büyüme üzerinde etkili sonuçlar elde edilmiştir. Araştırılan ülkelere sermayenin emek faktörüne göre ekonomik büyümede daha çok payı olduğu incelenmiş ve Solow modelinin bu ülkeler için geçerli olduğu vurgulanmıştır.

Yıldız 2019 yılı Türkiye ekonomisinde dış borç, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisinin analizi çalışmasında, Türkiye ekonomisinin 1998-2017 yıllarındaki verileri kullanılarak VAR modeline dayalı ekonomik büyüme, dış borç ve cari işlemler dengesi ilişkisini analiz etmiştir. Birim kök testleri, VAR gecikme uzunluğu testi, otokorelasyon, normallik, değişen varyans, eşbütünleşme testleri, Granger nedensellik analizi ve etki tepki analizleri yapılmıştır. Çalışmada sonuç olarak cari açığın ekonomik büyüme ile dış borçlar üzerinde ve dış borçların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışma farklı özelliklere sahip ülkeler özelinde yapılacak çalışmalar için cari açık ve dış borçlanmayı ilişkin yapısal sonuçların tespitinde katkı sağlayacak niteliktedir.

Yeter, Eroğlu, Kangal ve Çoban 2021 yılında ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve çevresel bozulma ilişkisi: Türk Cumhuriyet'leri üzerine panel veri analizi çalışmasında Türk Cumhuriyet'lerindeki ekonomik büyümenin ve enerji tüketiminin çevresel bozulma üzerine etkileri araştırılmıştır. Çalışmada yatay kesit bağımlılık ve durağanlık, dinamik panel modeller: Arellano ve Bond genelleştirilmiş momentler tahmincisi ile analizler

yapılmıştır. 1992-2019 yılları için Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) modeli test edilmiş ve Türk Cumhuriyet'lerinin oluşturduğu panel grup için geçerli sonuçlar alınmıştır.

Yavuz, Karakaş 2021 yılında yapılmış bir çalışma; 1980 Sonrası Türk Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. Çalışmada 1980-2018 yıllarındaki veriler kullanılarak, Türkiye’de dış ticaret politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin belirlenmesi için ekonometrik bir analizi kapsamaktadır. Çalışmada durağanlık analizi, GDF testi, Johansen eşbütünleşme analizi, VAR değişen varyans testleri, Granger nedensellik testleri yapılmıştır. Sonuç olarak uzun dönem ilişkilerinde ihracatın artışının ekonomik büyüme üzerinde pozitif katkı sağlayacağı, ithalat’ın artışının ekonomik büyüme üzerinde negatif etki sağlayacağı, yabancı ve doğrudan yatırımların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki sağlayacağı doğrultusunda bir sonuç ortaya çıkmıştır. Çalışmada ihracata dayalı sanayileşme modelini esas almıştır ve 1980 öncesi ithal ikamecilik esas alan büyüme modelinin 1980 sonrası yerini ihracata dayalı modellere bırakmış olması fikrine yer verilmiştir. Son olarak da dış ticaretin ekonomik büyümeye yol açtığı, ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu çalışmada desteklenmiştir.

3.2. EKONOMETRİK MODEL VE VERİ SETİ

Azerbaycan-Türkiye için 2010-2020 yıllarında analize konu olan değişkenlerin ekonomik büyümeye olan etkisi panel veri analizi ile araştırılmıştır. Zaman serileri ve yatay kesit veriler bir araya getirilerek inceleme yapılmıştır. Azerbaycan ve Türkiye için analize konu olan değişkenler ihracat, ithalat, finansal yatırımlar, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değişkenleri araştırılmıştır. İki ülkenin ekonomik büyümesinde hangi faktörlerin etkisinin nasıl olduğu ekonometrik yöntemlerle araştırılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler aşağıdaki ekonometrik model ile araştırılmıştır.

$$\ln GSYİH_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln EPRT_{it} + \beta_2 \ln IPRT_{it} + \beta_3 \ln Fİİ_{it} + \beta_4 \ln FİO_{it} \varepsilon_{it} \quad (3.1)$$

Panel veri analizi iki ülkenin ekonomik büyümesinde değişkenlerin zaman içinde incelenmesine olanak tanıyan bir yöntemdir. Azerbaycan-Türkiye ekonomik büyümesinde etkili değişkenler arasındaki ilişkiler incelenecektir. Ekonometrik analizde ilk olarak değişkenler arasındaki ilişkilerin tesbitinden önce Levin-Lin-Chu, Fisher ADF ve Hadri panel birim kök testleri kullanılarak değişkenlerin durağanlık dereceleri tesbit

edilmiştir. Sonraki aşamada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin varlığı Kao Eşbütünleşme testi ve Pedroni Eşbütünleşme testi ile tespit edilmiştir. Son aşamada uzun dönemli ilişkilerin tahmini FMOLS yöntemi ile yapılmıştır.

Denklem birde gösterilen değişkenlerin tanımı şu şekildedir: $\ln GSYİH$ USD cinsinden Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın doğal logaritmasını göstermektedir. $\ln EPRT$ ihracatın doğal logaritmasını, $\ln IPRT$ ithalatın doğal logaritmasını, $\ln Fİİ$ finansal yatırım girişlerinin doğal logaritmasını, $\ln FİO$ finansal yatırım çıkışlarının doğal logaritmasını göstermektedir. α_{it} ve ε_{it} sırasıyla sabit terimi ve hata terimini göstermektedir. Düzenli verilere 2010-2020 yılları arasında ulaşılabildiği için analiz bu dönemi kapsamaktadır. Veriler Dünya Bankasının resmi internet sitesinden derlenmiştir (WorldBank, 2022). Çalışmada EVIEWS 9 paket programı kullanılmıştır.

Tablo 3.1: Değişkenlerin Tanımı ve Beklenen Etki Yönleri

Değişkenler	Tanım	Beklenen Etki Yönü
1. GSYİH	i ülkesinde t dönemindeki GSYİH	Bağımlı Değişken
2. EPRT	i ülkesinde t dönemindeki ihracat	Negatif/Pozitif
3. IPRT	i ülkesinde t dönemindeki ithalat	Negatif/Pozitif
4. Fİİ	i ülkesinde t dönemindeki finansal yatırım girişleri	Negatif/Pozitif
5. FİO	i ülkesinde t dönemindeki finansal yatırım çıkışları	Negatif/Pozitif

3.3. BULGULAR

3.3.1. Panel Birim Kök Testleri

Panel veri çalışmalarında kullanılan birim kök testleri iki kısımda incelenebilmektedir. Birinci grupta yer alan Im, Peseran, Shin (2003) ve Fisher odaklı testlere (ADF ve PP testleri gibi), bireysel birim kök testleri denilmektedir. Levin-Lin-Chu (2002); Breitung (2000) ve Hadri (2000) birim kök testlerine ise ortak birim kök testleri denilmektedir. Bu çalışmada, Levin-Lin-Chu, Fisher ADF ve Hadri birim kök testlerinden ve durağanlık testlerinden yararlanılmıştır (Varol, 2019).

Panel birim kök testinin uygulanması için N yatay kesit ve T zaman serisi olmak üzere, y_{it} birinci dereceden otoregresif süreçte,

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N; t = 1, 2, \dots, T \quad (3.2)$$

Levin, Lin, Chu aşağıdaki gibi bir modeli dikkate alır.

$$\Delta y_{it} = \rho y_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N; t = 1, 2, \dots, T \quad (3.3)$$

$H_0 : p_i = 0$, bütün i 'ler (yani yatay kesit birimler) için

$H_1 : p_i < 0, i = 1, 2, \dots, N1, \beta_i = 0, i = N1 + 1, N1 + 2, \dots, N$

Testlerde verileri birleştirmek yerine tüm birimler için zaman serilerine ayrı ayrı birim kök testi uygulamaktadır. Fisher testinde her birim için birim kök testi yapıp daha sonra bu elde edilen p-değerleri tüm testi üretmek için kullanılmaktadır. Ele alınan model aşağıdaki gibidir;

$$Y_{it} = d_{it} + X_{it} \quad i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T_i \quad (3.4)$$

$H_0 : p_i = 0$ (tüm birimlerin zaman serileri birim köklüdür, durağan değildir)

$H_1 : p_i < 0$ (bazı birimlerin zaman serileri durağanken bazıları durağan değildir) (Varol, 2019). Paneldeki değişkenlerin durağanlığına ilişkin test sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 3.2: Levin-Lin-Chu Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	LLC			
	Seviyede		Birinci fark	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
lnGSYİH	-2,87(0,002)	0,620(0,732)	1,042(0,851)	-4,97(0,000)
lnEPRT	-1,45(0,072)	-1,90(0,028)	-3,47(0,000)	-0,81(0,206)
lnIPRT	-1,54(0,060)	-2,04(0,020)	-4,14(0,000)	-4,51(0,000)
lnFİİ	-0,04(0,480)	-1,77(0,037)	-3,32(0,000)	-3,85(0,000)
lnFİO	-2,04(0,020)	-1,66(0,047)	-3,89(0,000)	-3,64(0,000)

Not: Eviews 9 paket programı kullanılarak oluşturulmuştur. C sabitli modeli C+T sabitli ve trendli modeli temsil etmektedir. Maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmış olup, en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike bilgi kriterinden yararlanılmıştır. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir.

Levin-Lin-Chu ve Fisher ADF birim kök testlerine göre Akaike bilgi kriterine uygun belirlenen gecikme uzunlukları dikkate alındığında seviyede serilerin hem sabitli hem sabitli-trendli modelde olasılık değerlerinin 0.05'ten büyük olduğu yani %95 güven aralığında H_0 hipotezi kabul edilmiştir. H_0 hipotezine göre her bir kesit serisinin birim kökü içerdiği ve durağan olmadığı sonucuna varılmıştır.

Levin-Lin-Chu ve Fisher ADF birim kök testleri birinci farkları alındığında hem sabitli hem sabitli-trendli modelde olasılık değerlerinin 0.05'den küçük olduğu görülmektedir. Levin-Lin-Chu ve Fisher ADF birim kök testleri sonucunda H_0 hipotezi %95 güven aralığında reddedilmiş ve H_1 hipotezi kabul edilmiştir. H_0 her bir kesit serisinin birim kökü içerdiği, serilerin birinci farkları alındığında durağanlaştıkları tespit edilmiştir.

Tablo 3.3: Fisher ADF Birim Kök Test Sonuçları

Fisher ADF				
Değişkenler	Seviyede		Birinci fark	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
lnGSYİH	Cs:6,28(0,178) Z:-0,95(0,170)	Cs:0,31(0,988) Z:2,64(0,996)	Cs:2,53(0,638) Z:0,45(0,674)	Cs:12,87(0,011) Z:-2,24(0,012)
lnEPRT	Cs:4,64(0,325) Z:-0,67(0,248)	Cs:8,14(0,086) Z:-1,44(0,074)	Cs:7,75(0,101) Z:-1,23(0,107)	Cs:3,67(0,451) Z:0,04(0,516)
lnIPRT	Cs:4,71(0,318) Z:-0,68(0,246)	Cs:2,91(0,571) Z:-0,04(0,482)	Cs:10,91(0,027) Z:-2,019(0,021)	Cs:7,93(0,094) Z:-1,47(0,069)
lnFİİ	Cs:4,88(0,299) Z:-0,08(0,465)	Cs:4,56(0,335) Z:0,055(0,522)	Cs:10,66(0,030) Z:-2,057(0,019)	Cs:8,31(0,080) Z:-1,58(0,056)
lnFİO	Cs:7,92(0,094) Z:-1,49(0,068)	Cs:3,45(0,484) Z:-0,24(0,404)	Cs:11,00(0,026) Z:-2,152(0,015)	Cs:6,47(0,166) Z:-1,18(0,117)

Not: Eviews 9 paket programı kullanılarak oluşturulmuştur. C sabitli modeli C+T sabitli ve trendli modeli temsil etmektedir. Maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmış olup, en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike bilgi kriterinden yararlanılmıştır. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir.

Her iki birim kök testinde seviyede birim kök içerdikleri yani durağan olmadıkları tespit edilmiştir. Serilerin farkı alındığında Levin-Lin-Chu ve Fisher ADF birim kök testlerinin durağanlaştığı tespit edilmiştir. Levin-Lin-Chu ve Fisher ADF birim kök ve durağanlık testlerinin sonuçlarına uygun olarak; GSYİH değişkeninin Levin-Lin-Chu test sonucunda seviyede sabitli modelde durağan olduğu, Levin-Lin-Chu ve Fisher ADF testleri sonucu ise birinci farkı alındığında sabitli trendli modelde durağanlaştığı sonucuna varılmıştır. İhracat değişkeni Fisher ADF test sonucunda hem seviyede sabitli modelde hem de sabitli trendli modelde durağan olmadığı, birinci farkı alındığında da durağan olmadığı, Levin-Lin-Chu test sonucunda sabitli ve trendli modelde durağan olduğu, birinci farkı alındığında da serinin durağanlaştığı tespit edilmiştir. İthalat değişkeni Levin-Lin-Chu ve Fisher ADF test sonuçlarına göre birinci farkı alındığında hem seviyede sabitli modelde hem de sabitli trendli modelde durağan olduğu, Levin-Lin-Chu test sonucunda seviyede sabitli trendli modelde de durağan olduğu tespit edilmiştir. Finansal yatırım girişleri değişkeni Levin-Lin-Chu ve Fisher ADF test sonuçlarına göre sabitli trendli modelde durağan olmadığı, birinci farkı alındığında ise hem seviyede sabitli modelde hem de sabitli trendli modelde durağanlaştığı görülmektedir. Finansal yatırım çıkışları değişkeninin Levin-Lin-Chu test sonuçlarına göre hem seviyede sabitli modelde hem de sabitli trendli modelde durağan olduğu, birinci farkı alındığında da hem seviyede sabitli modelde hem de sabitli trendli modelde durağanlaştığı, Fisher ADF test sonucunda ise birinci fark alındığında sabitli modelde durağan olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3.4: Hadri Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Hadri			
	Seviyede		Birinci fark	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
lnGSYİH	Z:2,818(0,002) CZ:1,52(0,064)	Z:3,632(0,000) CZ:3,67(0,000)	Z:1,801(0,035) CZ:1,60(0,053)	Z:9,901(0,000) CZ:9,57(0,000)
lnEPRT	Z:2,032(0,021) CZ:1,93(0,026)	Z:1,006(0,157) CZ:2,41(0,007)	Z:-0,23(0,593) CZ:1,35(0,087)	Z:2,987(0,001) CZ:8,42(0,000)
lnIPRT	Z:2,218(0,013) CZ:1,74(0,040)	Z:3,298(0,000) CZ:2,78(0,002)	Z:0,673(0,250) CZ:1,82(0,034)	Z:11,078(0,000) CZ:12,16(0,000)
lnFİİ	Z:1,418(0,078) CZ:1,08(0,138)	Z:2,563(0,005) CZ:4,91(0,000)	Z:0,993(0,160) CZ:1,97(0,024)	Z:3,682(0,000) CZ:6,98(0,000)
lnFİO	Z:0,080(0,468) CZ:0,20(0,418)	Z:1,755(0,039) CZ:2,09(0,018)	Z:0,834(0,202) CZ:0,81(0,206)	Z:5,879(0,000) CZ:6,19(0,000)

Not: Eviews 9 paket programı kullanılarak oluşturulmuştur. C sabitli modeli C+T sabitli ve trendli modeli temsil etmektedir. En uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Newey-West yönteminden yararlanılmıştır. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir.

Hadri birim kök testi Levin-Lin-Chu ve Fisher ADF birim kök testlerinden farklı olarak durağanlık analizinin daha güçlü sonuçlar vermesi için H_0 hipotezi bu testte ters kurulur. Hatırlanacağı üzere Hadri birim kök testinde H_0 hipotezi şöyle idi; $H_0: \lambda = 0$, serinin birim kökü yoktur, seri durağandır. Buna göre Tablo 3.4'te görüldüğü üzere seviyede serilerinin hem sabitli hem sabitli-trendli terimlerde olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olduğu ve %95 güven aralığında H_0 hipotezinin reddedilmiş ve H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Serinin birim kökü yoktur, seri durağandır. Hadri birim kök testinde serilerin Levin-Lin-Chu birim kök testinde olduğu gibi birim kök içerdiği sonucuna varılmıştır. Birim kök hipotezinin ters kurulduğu Hadri birim kök testinde birinci farkları alındığında seriler sabitli modelde değerlerin çoğunluğu itibarıyla durağan olmadıkları, sabitli-trendli modelde durağanlaştığı tespit edilmiştir.

Levin-Lin-Chu; Fisher ADF; Hadri birim kök testleri sonucunda, söz konusu serilerin seviyede birim kök içerdikleri yani durağan olmadıkları ve birinci farkları alındığında durağanlaştıkları tespit edilmiş ve sonraki aşama (koentegrasyon analizi) yapılması için uygun olmuştur.

3.3.2. Kao Panel Koentegrasyon Testi

Panel veri analizinde koentegre ilişkiyi test etmek için, homojen ve heterojen paneller için kullanılan Kao Panel Koentegrasyon testleri ve Pedroni Panel Koentegrasyon testleri çalışmalarda sıklıkla araştırılmıştır. Kao Panel Koentegrasyon Testi 1999 yılında Kao tarafından geliştirilmiştir. Uzun dönem seriler arasında ilişkilerin

olduğu ve teorik kısıtlamaları karşılayıp karşılamadıklarını Panel Koentegrasyon testleri ile analiz edilmiştir.

Chen, McCoskey ve Kao (1999) Panel Koentegrasyon testlerini t-istatistiği, sapma düzeltmeli OLS tahmincisine göre geliştirmiştir. Phillips ve Moon (1999) ve Pedroni (2000) bir FM tahmincisini önermiştir. Kao ve Chiang (2000) panel regresyonu panel dinamik en küçük kareler (DOLS) tahmincisine alternatif geliştirmiştir.

Kao ve Chiang (2000) Panel regresyon modeli aşağıda gösterilmiştir (Baltagi, 2005, s. 252):

$$y_{it} = x'_{it}\beta + z'_{it}\gamma + e_{it} \quad (3.5)$$

Kao (1999) DF ve ADF birim kök testleri kullanarak e_{it} hipotezinin kabul ettiği koentegrasyon tahmin denklemi aşağıda gösterilmiştir

$$\hat{e}_{it} = p\hat{e}_{it-1} + v_{it} \quad (3.6)$$

Burada Null hipotezi $H_0: p = 1$ gösterilmektedir. p 'nin OLS tahmini ve t istatistiği kullanılmakla aşağıdaki denklemler oluşmuştur (Baltagi, 2005, s. 253).

$$\hat{p} = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it} \hat{e}_{it-1}}{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it}^2} \quad (3.7)$$

$$t_p = \frac{(\hat{p}-1) \sqrt{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2}}{S_e} \quad (3.8)$$

$$\text{Burada: } S_e^2 = \frac{1}{NT} \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T (\hat{e}_{it} - \hat{p} \hat{e}_{it-1})^2 \quad (3.9)$$

Kao dört tip DF testi önermiştir. Bu testlerde DF_p ve DF_t denklemlerinde hata terimi ve bağımsız değişkenler arasında test istatistiği dışsallığa dayanırken, DF_p^* , DF_t^* hata terimi ve bağımsız değişkenler arasında test istatistiği içsellığe dayanarak koentegrasyon oluşturmaktadır (Çifçi, 2016, s. 91).

ADF test istatistiği için aşağıdaki regresyon kullanılmıştır.

$$\hat{e}_{it} = \rho \hat{e}_{it-1} + \sum_{j=1}^p v_j \Delta \hat{e}_{it-j} + v_{itp} \quad (3.10)$$

Koentegrasyon H_0 olduğunda, ADF test istatistiği için aşağıdaki denklem oluşturulmuştur (Baltagi, 2005, s. 253).

$$ADF = \frac{t_{ADF} + \frac{\sqrt{6N}\delta_r}{2\delta_{0r}}}{\sqrt{\frac{\delta_{0r}^2}{2\delta_v^2} + \frac{3\delta_r^2}{10\delta_{0r}^2}}} \quad (3.11)$$

Tablo 3.5: Kao Panel Koentegrasyon Test Sonuçları

Kao Panel Koentegrasyon Test Sonucu (Sabitli Terim)		
	t-İstatistiği	Olasılık Değerleri
ADF t-istatistiği	-2.918267	0.0018

Not: Eviews 9 paket programı kullanılarak oluşturulmuştur. Kao Panel Koentegrasyon testlerinde gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre alınmıştır. Koentegrasyon testlerinde Kernel Bartlett metodu kullanılmış ve bant genişliği Newey-West yöntemiyle belirlenmiştir.

Kao Panel Koentegrasyon test sonuçları modelin homojen olduğu ve uzun dönem tüm kesitler için geçerliliği kabul edilmiştir. Kao Panel Koentegrasyon ADF olasılık değerinin 0.05'ten küçük olduğu sonucuna varılmıştır. Kao Panel Koentegrasyon testine göre %95 güven aralığında H_0 hipotezi koentegrasyon yoktur rededilmiş ve H_1 hipotezi koentegrasyon var kabul edilmiştir. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, ithalat, ihracat ve finansal yatırımlar değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğu araştırılmıştır.

3.3.3. Pedroni Panel Koentegrasyon Testi

Pedroni (2000, 2004) sıfır hipotezi için çeşitli eşbütünleşme testleri verilmiştir. Pedroni koentegrasyon panel veri modeli heterojenliğe izin veren modeldir (Baltagi, 2005, s. 254).

Pedroni panel koentegrasyon testleri grup ve ayrı-ayrı paneller için testler hesaplanmaktadır. H_0 hipotezi için uzun dönem değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisinin olmaması pedroni tarafından yedi adet koentegrasyon testleri ile hesaplanılmıştır (Küçükaksoy ve Çifçi, 2017, s. 75).

İlk istatistik seti, Phillips ve Ouliaris'in (1990) ortalamasının bir biçimini içermektedir (Baltagi, 2005, s.255).

$$\hat{Z}_p = \sum_{it}^N \frac{\sum_{t=1}^T (\hat{e}_{it-1} \Delta \hat{e}_{it} - \hat{\lambda}_i)}{(\sum_{t=1}^T \hat{e}_{it-1}^2)} \quad (3.12)$$

Buradan $\hat{\lambda}_i = \frac{1}{2} (\hat{\delta}_i^2 - \hat{s}_i^2)$ ve $\hat{\delta}_i^2, \hat{s}_i^2$ bireysel artık, e_{it} 'in uzunvadeli ve eşzamanlı varyansdır.

Pedroni (1999) çoklu regresörlerin olduğu panellerde eşbütünleşme yokluğunun birkaç artık tabanlı test için asimptotik dağılımlar ve kritik değerler türetmiştir. Pedroni (2001) analizlerde panelden gelen PPP'yi redetmekle kendi hipotezini ortaya koymuş ve hiçbir ölçüde yatay kesit bağımlılığının yeterli olmayacağını bulmuştur (Baltagi, 2005, s. 255).

Tablo 3.6: Pedroni Panel Koentegrasyon Test Sonuçları

Pedroni Panel Koentegrasyon Test Sonucu				
Kesit-içi (within-dimension)	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	t-İstatistiği	Olasılık Değerleri	t-İstatistiği	Olasılık Değerleri
Panel v-istatistiği	-0.577248	0.7181	1,368322	0.0856
Panel ρ -istatistiği	1.488709	0.9317	1,545733	0.9389
Panel t-istatistiği (parametrik olmayan) (PP)	0.457814	0.6765	-2,831208	0.0023
Panel t-istatistiği (parametrik) (ADF)	0.308981	0.6213	-1,301493	0.0965
Kesitler-arası (between-dimension)	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	t-İstatistiği	Olasılık Değerleri	t-İstatistiği	Olasılık Değerleri
Grup ρ -istatistiği	2.223776	0.9869	2.354191	0.9907
Grup t-istatistiği (parametrik olmayan) (PP)	0.282564	0.6112	-1,289481	0.0986
Grup t-istatistiği (parametrik) (ADF)	0.569533	0.7155	-0,014931	0.4940

Not: Eviews 9 paket programı kullanılarak oluşturulmuştur. Kao Panel Koentegrasyon testlerinde gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre alınmıştır. Koentegrasyon testlerinde Kernel Bartlett metodu kullanılmış ve bant genişliği Newey-West yöntemiyle belirlenmiştir.

Pedroni Panel Koentegrasyon testinde, değişkenler arasındaki uzun dönem için birinci grup test istatistiğinde kesit içi artıklar kullanılarak ve ikinci gruptaki test istatistiğinde paneldeki kesitler arasındaki artıklar kullanılarak testler edilmiştir. Analizde yedi adet test istatistiği araştırılmıştır. %95 güven aralığında, sabitli ve sabitli-trendli terim test istatistiklerinin olasılık değerleri 0.10 ve 0.05'ten küçük olanlara uygun olarak yorumlanarak H_0 hipotezi koentegrasyon yoktur rededilmiş ve H_1 hipotezi koentegrasyon var kabul edilmiştir. Hem panel hemde grup veriler için değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir. Pedroni Panel Koentegrasyon testlerinde, sabitli ve sabitli-trendli terim olasılık değerlerinde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, ithalat, ihracat ve

finansal yatırımlar değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

3.3.4. Panel Eşbütünleşme Tahminleri

FMOLS eşbütünleşme yöntemi 1990 yılında Hansen ve Phillips tarafından geliştirilmiş yöntemdir. Diğer eşbütünleşme yöntemleri gibi FMOLS serilerin farkları alındığında durağanlaştığı zaman yapılmakta ve uzun dönem tahminler yapılmakla içsellik sorununu kernel tahminleri ile ortadan kaldırmayı sağlamaktadır.

Uzun dönem eşbütünleşme denklemi (Erdoğan, Ceylan ve Tiryaki, 2018).

$$\ln GSYİH_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{n_1} \sigma_{it} \ln GSYİH + \sum_{i=0}^{n_2} \beta_{it} \ln IPRT_{i,t-i} + \sum_{i=0}^{n_3} \theta_{it} \ln EPRT_{i,t-i} + \sum_{i=0}^{n_4} \varphi_{it} \ln Fİİ_{i,t-1} + \sum_{i=0}^{n_5} \rho_{it} \ln FİO_{i,t-i} + \varepsilon_{it} \quad (3.13)$$

FMOLS, eş-bütünleşme denklemleri ve stokastik süreçler arasındaki uzun dönem korelasyonlardan kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmak için, hata terimlerinin ko-varyans matrisini kullanır. FMOLS metodunun teorik temelleri aşağıdaki denklem ile verilebilir:

$$Y_t^* = y_{t-1} \bar{w}_{12} \Omega_{22}^{-1} u_{21} \quad (3.14)$$

Sapmalı korelasyon terimi;

$$Y_{12} = y_{12} - \bar{w}_{12} \Omega_{22}^{-1} \xi_{22} \quad (3.15)$$

şeklinde ifade edilebilir. Burada, Ω ve ξ terimleri, $u_1 = (u_{tt} u'_{2t})'$ artıkları kullanılarak hesaplanan uzun dönem ko-varyans katsayılarıdır. Bu durumda FMOLS tahmini aşağıdaki denklem ile gerçekleştirilebilir:

$$\theta = \begin{bmatrix} \alpha \\ \beta \end{bmatrix} = (\sum_{i=1}^T S_t S_t')^{-1} \left(\sum_{i=1}^T S_t S_t^* - T \begin{bmatrix} Y_{12} \\ 0 \end{bmatrix} \right) = \left((\sum_{i=1}^T x_t' d_t')' (\sum_{i=1}^T x_t' d_t')^{-1} Y_t^* - T \begin{bmatrix} Y_{12} \\ 0 \end{bmatrix} \right) \quad (3.16)$$

Buradan $S_t = (x_t' d_t')'$ olarak verilmektedir (Erdoğan, Ceylan ve Tiryaki, 2018).

Tablo 3.7: FMOLS Eşbütünleşme Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık Değerleri
lnIPRT	-4,374086	0,115956	-37,72207	0.0000 *
lnEPRT	6,406016	0,115280	55,56939	0.0000 *
lnFİİ	1,964106	0,067284	29,19118	0,0000 *
lnFİO	-3,127199	0,043973	-71,11561	0.0000 *

Not: *, **, *** ifadeleri sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

FMOLS modeline göre uzun dönemde IPRT, EPRT, Fİİ, FİO değişkenlerimizin iktisadi büyüme üzerinde etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. FMOLS test sonuçlarının %99 güven aralığında istatistiki olarak anlamlı olduğu elde edilmiştir. FMOLS modeline göre ithalatda %1'lik artış Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı % - 4,374086 kadar azaltarak ekonomik büyümeye negatif etki etmektedir. İhracatda %1'lik artış Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı %6,406016 kadar arttırmaktadır. Bu da ihracatda %1'lik artışın ekonomik büyümeyede pozitif etki ederek, ekonomik büyümeye katkı sağladığını göstermektedir. Finansal yatırım girişlerinde %1'lik artış Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı %1,964106 arttıracak ve ekonomik büyümeye pozitif yönde etki edeceği sonucuna varılmıştır. Finansal yatırım çıkışlarında %1'lik artışı Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı % - 3,127199 azaltacak ve ekonomik büyümeye negatif yönde etki edeceği sonucuna ulaşılmıştır. FMOLS eşbütünleşme modeli ile uzun dönemde ekonomik büyüme için ihracat, ithalat, finansal yatırım girişleri, finansal yatırım çıkışları değişkenlerinin ekonomik büyümeyi istatistiki olarak anlamlı bir şekilde etkilediği bulunmuştur. İhracat ve finansal yatırım girişlerinin ekonomik büyümeye pozitif etki ettiği, ithalat ve finansal yatırım çıkışlarının da negatif etkiye sahip olduğu elde edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Azerbaycan-Türkiye arasındaki genel özellikler ve iki ülke ilişkileri kapsamlı şekilde araştırılmıştır. Daha sonra da iki ülke ekonomik büyümesinde etkili değişkenler ele alınarak ekonometrik yöntemle üç aşamada analiz edilmiştir. Ekonometrik analizin birinci aşamasında durağanlık analizleri 3 farklı yöntemle: Levin-Lin-Chu; Hadri; Fisher ADF test edilmiştir. İkinci aşamada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin varlığı Kao Panel Koentegrasyon testi ve Pedroni Panel Koentegrasyon testiyle araştırılmıştır. Son aşamada ise değişkenler arasındaki uzun dönemli katsayılar Grup Ortalama Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) ile tahmin edilmiştir.

Bu testler Azerbaycan-Türkiye arasında ekonomik ilişkileri gösteren GSYİH, ihracat ve ithalatı, finansal yatırım girişleri ve finansal yatırım çıkışları zaman serisi ile panel veri analizi yapılmıştır. Seriler farkları alınarak durağanlaştırılmıştır. İki ülke ilişkileri arasında homojen ilişki olduğu araştırılmıştır. İki ülke arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı Kao Panel Koentegrasyon testi ve Pedroni Panel Koentegrasyon testiyle araştırılmıştır. Kao Panel Koentegrasyon test sonucu %95 güven aralığında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, ihracat, ithalat, finansal yatırımlar değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Pedroni Panel Koentegrasyon (kesitler-arası ve kesit-içi) test sonuçlarına göre toplamda 7 test istatistiği, %95 güven aralığında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, ihracat, ithalat, finansal yatırımlar değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. İki ülke ekonomik büyümesinin test edilmesi için kurulan model doğrultusunda değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönünü ve etkisi yani değişkenler arasındaki uzun dönemli katsayılar FMOLS yöntemleriyle tahmin edilmiştir. Uzun dönem ekonomik büyümeni pozitif etkileyen değişkenlerin ihracat ve finansal yatırım girişleri değişkenlerinin olduğu, ithalat ve finansal yatırım çıkışları değişkenlerinin ekonomik büyümeye etkisinin negatif olduğu bulunmuştur.

Çalışmada elde edilen bulgular nihai olarak şöyle sıralanabilir: a) İki ülkenin ekonomik büyümesi etkili ihracat, ithalat, finansal yatırımlar değişkenleri arasında uygulanan durağanlık analizi (Levin-Lin-Chu; Hadri; Fisher ADF birim kök testleri) sonucunda, her dört değişkenin düzey değerlerinde durağan olmadıkları, logaritması alınıp farkları alındığında ise %1 önem seviyesinde durağanlaştıkları bulgusuna ulaşılmıştır. İhracat, ithalat, finansal yatırımlar değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmaması 2010-2020 dönemlerinde ekonomik dalgalanmaların etkilerini yansıtmaktadır. b) Değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi Pedroni Panel

Koentegrasyon ve Kao Panel Koentegrasyon analiziyle test edilmiş ve %5 önem seviyesinde değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi sonuç çokluğu ile kabul edilmiş, Kao Panel Koentegrasyon analizi sonuçlarında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. c) Değişkenler arasında tespit edilen uzun dönemli ilişkinin yönü ve etkisi, FMOLS yöntemiyle tahmin edilmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre iki ülke ekonomisi bazında, ithalatda %1'lik artış Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı % -4,374086 azaltmakla ekonomik büyümeye negatif etki etmekte, ihracatda %1'lik artış Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı %6,406016 arttırmaktadır. Finansal yatırım girişlerinde %1'lik artış Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı %1,964106 kadar arttıracığı ve ekonomik büyümeye pozitif yönde etki edeceği sonucuna ulaşılmıştır. Finansal yatırım çıkışlarında %1'lik artış Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı % -3,127199 azaltacağı ve ekonomik büyümeye negatif yönde etki edeceği tespit edilmiştir.

Öncelikle iki ülke ilişkilerinde ulaşılan bulgular literatürdeki çalışmalarla kıyaslandığında, Aras, Süleymanov (2012); Süleymanov, Hasanov (17-19 Haziran 2013 tarihinde Uluslararası Econ Anadolu-2013 Konferansı'nda sunulmuş bildiri); Süleymanov, Hasanov (2013); Bağırzade (2014); Çıkrık (2016); Mikail (2017); Aslanlı (2018); Özpays (2018); Eyvazov (2019); Şahin, Konak (2019); Avcı (2021); Aliyev, Uysal (2021) bu çalışmalardaki Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini kapsayan ve destekleyen benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin ekonometrik bakımdan incelenmesine yönelik ulaşılan bulgular literatürdeki bu konuya zaman aralığı olarak yakın ve belli başlı çalışmalarla kıyaslandığında, Erdem, Tuğcu (2012); Ünlü, Kabak (2016); Ersoy, Durmuşkaya ve İbrahimli (2017); Dura, Beşer ve Acaroğlu (2017); İbrahimli (2017); Aliyev (2018); Durmuş (2018); Altınır (2019); Yıldız (2019); Yeter, Eroğlu, Kangal, ve Çoban (2021); Yavuz, Karakaş (2021) farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmada, analize dahil edilen ekonomik büyümeye etki eden değişkenlerin dikkate alınması ve Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkilerin ekonometrik analizin uzun dönemli katsayı tahmincisiyle (FMOLS) ortaya koyulması bakımından literatürdeki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Elde edilen test sonuçlarına göre ihracat ve ithalatı arttırmakla Azerbaycan'a ve Türkiye'ye yapılan yatırımları arttırmak, dışa akan sermayeyi de dengelemek gerekmektedir. İki ülke ekonomik yatırımları ve ticarete dayalı ekonomik politikalarını karşılıklı şekilde desteklemeli ve ortak adımlar atılmalıdır. Ekonometrik analizin

tahminleri beklenen işaretlere sahiptir ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu çalışma literatüre ampirik destek verir.

Azerbaycan Türkiye ilişkilerini kapsamlı şekilde incelediğimiz bu çalışma da, ilişkiler tarihi ortaklığı ve projeler kapsamında ticari, lojistik, ekonomik ve politik anlamda ve ilişkilerin etkileri çerçevesinde incelemeye ve analiz yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı iki ülke ilişkilerinin 1990 yılı Azerbaycan'ın ikinci bağımsızlığından sonraki dönemde kat ettiği yol ve ulaştığı hedefleri vurgulamakla alabileceği riskler ve yakalanan fırsatları görmektir. Azerbaycan Türkiye ilişkilerin dönemsel olarak da değişen seyri izlenmiştir. Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel, İlham Aliyev ve Recep Tayyip Erdoğan devlet başkanları seviyesinde dostluk ve kardeşliğin olduğu ve dönemsel olarak devletde yaşanan zorluklara rağmen iki devlet arasında ilişkileri belli bir dengeye ulaştırılmıştır. Ekonomik ticari ve siyasi ilişkilerin gelişmesi ve güçlenmesinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı projesi önemli rol oynamıştır. “Asrın Mukavelesi” ile başlanan güçlü ilişkilerin TANAP projesi ile derinleşerek birbirine bağlanması iki ülke için bölgede oluşturduğu gücün yansımasıdır. Bölgede barış ve sürdürülebilir istihdamın sağlanması Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine paralel olarak gelişmektedir. İki ülke arasındaki işbirliği bölgesel olduğu kadar da Türk dünyası için de büyük önem taşımaktadır. Ekonomik işbirliğinin gelişmesine ilişkin olarak iki ülke ekonomik faktörleri için panel veri analizi yapılmıştır. Sonuç olarak 2010-2020 yıllarında Azerbaycan-Türkiye ekonomik büyümesine ihracat ve finansal yatırım girişleri değişkenlerinin anlamlı ve pozitif etki ettiği, ithalat ve finansal yatırım çıkışları değişkenlerinin anlamlı ve negatif bir etkinin bulunduğu ifade edilebilir. İki ülke ekonomik ilişkilerini incelediğimizde dışsal ekonomik büyüme modeline uygun olarak gelişen ekonomiye sahip olduğunu görebiliriz. İki ülkenin gelişmekte olan ekonomik ilişkilerinin ve ekonomik büyümenin Solow ekonomik büyüme modeline uyduğunu ve gelişmekte olan ülkelere ait edilen bu modelin Azerbaycan ve Türkiye içinde uygun olduğunu söyleyebiliriz. Liberalizmin hüküm sürmesi bu model ekonomik büyümesine aittir. Solow ekonomik büyüme modeli ABD ekonomisine uyarlandığı da söylenmektedir. Azerbaycan ve Türkiye ekonomik büyüme modeli daha çok içsel büyümeni kendinde barındırmakla sadece Solow modeline değil, hem içsel hem de dışsal ekonomik büyüme teorilerine uygun olarak kendine has ekonomik modellere sahiptir. Azerbaycan-Türkiye ilişkileri incelenmiş ve bulunan sonuçlarla, çözüm önerileri ve politika önerileri verilmiştir.

İki ülke arasında ilişkiler uzun tarihli altyapıya sahiptir. Zaman zaman yaşanan gerginlikler Azerbaycan Türkiye ilişkileri arasında sorunların olduğunu göstermektedir. Bu ülkelerin iç ve dış aktörleri ve iki ülkenin ilişkilerine karşı olan bakış açılarının olduğunu göstermektedir. 2010-2020 yıllarında her iki ülkenin iç politikası ve yaşanmış olduğu gerginlikler iki ülke halkları arasında da dönemle uzaklaşmalara yol açsa da, 2016 15 Temmuz olayları ve 2020 27 Eylül İkinci Karabağ Savaşı'nın başlaması uzaklaşan ilişkileri daha yakınlaştırmış ve halkları birbiri için tam destekçi haline dönüştürmüştür. Sorunlar bu başlıklar altında toplanabilir.

- İki ülke hakimiyetindeki farklı görüşler,
- Komşu devletlerin bu ilişkilere olumsuz etkileri,
- Her iki ülkenin dahili sorunları,
- Her iki ülkede yaşanan ekonomik gerginlikler,
- Her iki ülke halkı içindeki huzursuzluk,
- Her iki ülkenin yürütmüş olduğu kendi çıkar politikalarının iki ülke arasındaki ilişkilere olumsuz etkisi,
- Değişen ve dönüşen dünyada ülkelerin ve küresel güç mekanizmasının etkileri,
- Her iki ülke lobilerinin zayıf gelişimi,
- İki ülke arasındaki ekonomik, siyasi, sosyokültürel ve çok boyutlu ilişkilerin yeterince güçlü olmaması,
- İki ülke toplumundaki sosyal sınıf farkı.

Son dönemde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde sorunlar ülke harici dış faktörlerden kaynaklanmaktadır. İki ülke arasında derinleşen ilişkiler ve 2021 yılı itibarıyla bütün boyutlarda gelişen Azerbaycan-Türkiye ilişkileri yeni jeopolitik güç odağını yaratmaktadır. Şuşa Beyannamesinin imzalanması ile Azerbaycan Türkiye arasında yeni dönem işbirliğinin öncül adımı olmuştur. Gelişen bu ilişkilere karşı olan ulusal aktörler de her türlü sorun oluşturmak kapasitededir. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan 2001-2009 yıllarında Türkiye ile yaşanmış gerginlikleri ve Türkiye'nin bu dönemlerde Azerbaycan ile zayıflayan ilişkileri 2010-2020 yıllarında devlet başkanlarının da Recep Tayyip Erdoğan ve İlham Aliyev'in sıkı ilişkileri ve yakın dostluğu ile iyileşme dönemine girmiştir. Fakat her iki ülke hakimiyetindeki farklı fikir ayrılıklarına sahip güçlerin bulunması ve zaman zaman bu güçlerin hakimiyete ettiği baskılar iki ülke ilişkileri için sorun yaratmaktadır. Bölgede oluşturulmuş yeni jeopolitik güç ve Kafkaslardaki Karabağ sorununun çözülmesi ve Müslüman dünyasının ortak

fikirleri bölgesel tezatlarla neden olmakla, Batı Hristiyan dünyasının önünde rakip olmakla onların saldırgan tavırlarına maruz kalmaktadır. Bölgedeki ekonomik projeler Kafkasya bölgesinde İran ve Rusya'ya alternatif olmakla Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde sorunlara neden oluşturmaktadır. Yeni projeler ve stratejik ortaklıklarla bu sorunlar çözüme kavuşturulurken daha büyük sorunlara da neden olmaktadır. Her iki ülke ekonomisinde ve dahilinde bölgesel gelişimindeki eksiklikler ve tam olarak sağlanmayan istihdam Azerbaycan Türkiye ilişkilerine de sorunlar yaratmaktadır. Ülkenin dışa bağımlı olması ekonomik olarak kendine yetememesi liberalizmde normal bir sürecin bir parçası olsa da iki ülke ilişkilerinde sorunlar da yaratmaktadır. Kendi ürettiğini ihraç edip lazım olanı da ithal etmekle piyasaları döndürmekle ikili ülke ilişkilerinde iki ülkenin birbirine bağlasa da zamanla değişen talep ve ihracat yetersizliği daha değişik sorunlara neden olmaktadır. Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde de bu sorunun oluşması mümkün görülmektedir. Her ülkenin ekonomik büyümesi ve istihdamı o ülke için güç kaynağı olmakla beraber ülkeni oluşturan toplum içinde yeri doldurulamaz paya sahiptir. Bir ülkenin halkının refahını yükselmesi o ülke bireylerinin de verimliliğini artırmakla diğer ülkelerle ve toplumlarla iletişimini de arttıracaktır. O yüzden bir toplumun hayat kalitesi ne kadar yükselirse başka toplumlara entegrasyonu da o kadar artacaktır. Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde de Azerbaycan ve Türkiye halkının refah düzeyi ve toplumsal huzuru iki halkın ilişkilerini de güçlendirecektir. Azerbaycan ve Türk halklarının ayrı ayrı yaşanmış olduğu gerginlikler ortak ilişkilerinde de sorunlara neden olmakla huzursuzluk yaratacaktır. Bu sorunlar iki devletin toplumsal sınıf farklılıklarından, etnik düzeyinden, eğitim ve gelişmişlik düzeyinden, refah düzeyinden ve yaşadıkları ekolojik ortama bağlı olarak artmakta ve azalmaktadır. Devletlerin esas temeli halk olduğu için hakların devletin iç durumunda ve dış ilişkilerinde çok önemli yer edinmekle önemli rol oynamaktadır. Bu durum da Azerbaycan-Türkiye devletlerinin farklı çıkar ilişkileriyle iki ülke ilişkilerinde sorunlar oluşturmaktadır. Değişen dünyada yeni güç dengeleri oluşmaktadır. Güneyde oluşmuş güç dengeleri Kuzey'e doğru kaymaktadır. Amerika Rusya hegemonyası Kuzey'e doğru yönelmekle Kuzey Amerika'ya, Rusya ve Çin'den de Türkiye, Tayland, Malezya ve diğer ülkelere kaymıştır. Bu küresel denge iki ülke ilişkilerinde sorunlar oluşturmaktadır. Güç dengeleri değiştikçe jeopolitik önem de değiştiği için ülkelerin rolü de buna uygun olarak gelişmekte ve değişmektedir. Küresel gücün farklı mekanizmaya evrilmesi ve dünyada oluşan dalgalanmalar ve pandemi sürece dünyayı değiştirmiştir. Dijital dönüşüm ve değişim güç mekanizmaları Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde önemli gelişmeler yapsa da sorunlarda oluşturmaktadır. Türkiye

Azerbaycan ilişkileri uzun tarihi altyapıya sahip olmaktadır. Siyasi olarak güçlenmesi ve ekonomik ortaklığı Azerbaycan'ın bağımsızlığı ile 1991 yılı itibarıyla güçlenmiştir. Ortak ekonomik projeleri ve politik çıkarları Azerbaycan ve Türkiye'yi birleştirmiş ve güçlü çok boyutlu ilişkilere neden olmuş, iki ülkenin birbirinde temsil ve ulusal düzeyde lobisinin zayıflığı Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde sorunlar oluşturmuştur. 30 yıllık Azerbaycan Türkiye ekonomik ortaklığına rağmen iki ülkenin farklı çıkar ekseninde de bulunması Azerbaycan Türkiye ilişkilerinin derinliğinin oluşmasına neden olsa da yeterince güçlü olmamasını da kendinde bulundurmaktadır. Ekonomik çıkarların değişmesi kurulu düzeni sarsmakla beraber Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini etkilemektedir. İki ülke toplumunun sınıflandırılmasındaki berabersizlik ve toplumda farklı bakış açıları ve toplumsal ve bireysel tartışmalar ikili ilişkilerde sorunlara neden olmaktadır. İki ülke hâkimiyetinde ulusal hukukun işleyişinin farklı olması ve toplumun berabersizliği Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde sorunlarının altyapısını oluşturmakta devletteki iç aktörlere etki etmektedir. Azerbaycan Türkiye ilişkilerindeki sorunlar Makro düzeyde ve mikro düzeyde incelenebilir. Makro düzeyde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin sorunlarında komşu ülkeleri ve diğer büyük güçlerin yan etkileri durmaktadır. Azerbaycan Türkiye ilişkilerinin Kafkasya'da, Avrupa ve Asya için enerji koridorunun oluşturmasının doğurduğu önemi bölge devletlerinin çıkarları doğrultusunda çelişkiler oluşturması, önemli ulusal ve ulusüstü kuruluşların ilgi alanlarının bu işbirliğini olumsuz etkilemesi, dünya enerji kaynaklarının ihracında ve ulusal taşımacılıkta önemine göre güç kazanması ve rakiplerle oluşan rekabet durumunun iki ülke ilişkilerini etkilemiştir. Makro düzeyde oluşan sorunların altında da mikro etkenlerin oluşturduğu sorunlar durmaktadır. Toplumun farklı kesimlerinin, hane halklarının, bireylerin oluşturmuş olduğu sorunlar genel kapsamda ele alındığında ülkenin ilişkilerine de etki etmektedir. Mikro düzeyde ülkelerin dahili kuruluşlarındaki fikir ayrılıkları ve ülke toplumunun ve ikili ilişkilerde halkların ortak çıkarlarının farklılaşması ve ikili ilişkilere olumsuz etki etmesi bireylerde ve toplumda oluşturulan harici aktörlerin eli ile karışıklıklar genelde ele alındığında iki ülke ilişkilerinde de sorunlara neden olacak düzeyde gerginlikler oluşturmaktadır.

İki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmek için çözüm olabilecek yollar aşağıdakılardır:

- İki ülke arasındaki ilişkiyi iki ülke çıkarlarından daha çok iki halkın ortak görüşlerine dayandırmak. Böylelikle çıkar ilişkisi bittiği zamanda iki ülke halkı arasında devam eden bir ilişki oluşacaktır.

- Ulusal çıkarları iki ülke için ortak bir noktada birleştirmek bu makro ve mikro düzeyde oluşturulacak ortaklığı pekiştirecektir.
- İki devletin işgücü piyasalarının oluşturulması ve devletlerin önemli yerlerinde ve güvenilecek işgücünün eğitilmesi ve görevlendirilmesi.
- İki ülkenin ortak sanayi bölgelerinin kurulması bu bölgelerde ortak çalışacak işçilerin de Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitimini almış olması ve ortak proje üstünde çalışmalar yapılması.
- İki ülke için ortak ürünlerin üretimi ve yapılması planlanan ürünlerin iki ülke tarafından ortak şekilde yapılarak dünya pazarına sunulması.
- Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde Avrupa ve Asya arasında Koridor rolünü oynaması ve iki ülkenin enerji sektöründeki ortaklığının dünya için önemli koridora çevirmekle ortak lojistik üst kurmakla beraber değişen ve dijitalleşen dünya için ortak siber güvenlik buludunun oluşturulması ve ortak ulusüstü kuruluşun oluşturulması.
- Elmi (bilim) faaliyetlerin genişletilmesi ve teknolojik ortaklık. Ortak araştırma alanlarının oluşturulması ve yeniliklerin keşfi.
- Toplumun geleceğini oluşturan gençlerin iki ülke kapsamında eğitilmesi ve gençlere destek sağlamakla ikili ilişkilerin güçlendirilmesi için her iki ülke tarihi ve kültürünün öğrenilmesi ve bilinçli ve eğitimli gençlerin hazırlanması.
- İki ülkenin araç ve gereçlerinin kullanımında ve toplumlar arasındaki iletişim ve taşınma kapsamında kolaylıkların sağlanması.
- Devletler arası imtiyazlar ve devletin sağladığı imkanlar. Farklı boyutlarda ve farklı konularda oluşturulan ortaklıklar iki ülkenin ilişkilerinin güçlendirilmesinde önemli etki edecektir.
- Toplumlara etkileyen önemli aktör olan sosyal medya ve dijital platformlarda iki ülke halklarını etkileyecek ve Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine pozitif etki edecek içerikler üretmek ve bu konuda bilinçli olarak farkındalık yaratmak.
- Çevre sorunları ve bölge problemlerinin çözümlendirilmesi için ortaklığın güçlendirilmesi.
- Eğitimin öncülük ettiği yol haritasının belirlenmesi ve global projeler üretmek. Dünyamızın yaşanılabilir bir gezegen olarak kalması için sadece ikili ilişkiler değil ikili ilişkiler çerçevesinde üçlü, dörtlü ve çok boyutlu ortaklıkların oluşturulması.

- Türk dünyasında daha hızlı işbirliklerine gitmek ve tarihsel yapılandırmaları desteklemek ve geliştirmek için geniş perspektiften ele alınarak, Türk toplumunun ortak bilincinin oluşturulması.
- Bütün dünyanın en iyi etkileme ve yararlanmış olduğu düşünce metodu ile öncelikle ilişkilerde ortak düşünce yapısı ve toplumsal değerleri etkilemek ve bununla da Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde daha sıkı işbirliği sağlamak mümkün olacaktır.
- Dünya için önemli olan enerji sektöründe büyük adımlar atmak. Şanhaydaki enerji borsasına alternatif bölgede enerji borsasını kurmak ve bunun için Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak katkı sağlaması. İki ülkenin bu konuda yürüttüğü işler ikili ilişkilerin güçlendirilmesi için de büyük katkı sağlayacaktır.
- Bütün bu çözüm önerilerinin uygulanmasında devlet ve bireyler bilinçli ve planlanmış adımlar atmalı, devamlılığı ve sürdürülebilirlik prensiplerine de uyulmalıdır.

Tarihi durum ve şartları göz önünde bulundurursak iki ülke ilişkileri için ve iki ülke potansiyel güç olma konusunda dünyada yürütebileceği politikalar için oluşan ortam tam olarak fırsatlar sunmaktadır. İki ülke ilişkilerinin güçlendirilmesi için politik öneriler sunmak bu ülkelerde demokrasi, ulusal hukuk ve insan haklarına yanaşmanın öneminin artırılması, diplomatik ve kültürel çözümlerin yapılması durumunda mümkün olacaktır. Etik ve ahlaki değerler çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde yapılan anlaşmalar iki ülke için önemli adımlardır. Diplomasi, dostluk ve uzlaşma iki ülkenin sorumluluğundaki değerlerin ve politikanın düzgün biçimde yürütülmesi iki ülke ilişkilerinin diplomatik nezaket ve müttefikliğinin ifadesidir. Dünyanın değişen konumuna uygun olarak Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde de dış politikada değişen stratejiler ve yeni politikaları önem arz etmektedir. Kafkasya bölgesinde Türkiye'nin de desteği ile Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun çözümlenmesine doğru atılan adımlar sırasında Azerbaycan ve Türkiye cumhurbaşkanlarının görüşleri de çok büyük önem arz etmektedir. İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra Şuşa beyannamesinin imzalanması ve ardından yürütülen politikalar Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde yeni politik dönem yaratmıştır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Recep Tayyip Erdoğan görüşlerinde Altılık platforma değinmişlerdir. Bölgesel barış ve istikrar için dış güçlerin değil bölge güçlerinin birleşmesi gerekmektedir. Altılık platformda Rusya-Türkiye-Azerbaycan-İran-Gürcistan ve Ermenistan'ın bölgesel barış ve istikrarı için atacağı adımlar çok önemlidir.

Güney Kafkasya ve Hazar Bölgesi'nin barış ve güvenliğini oluşturmakla yeni iktisadi, siyasi, alt yapı, üst yapı ve bölgede sürdürülebilir istihdam için gerekli kapılar açacaktır. Azerbaycan Türkiye cumhurbaşkanları bu konunun olumlu olacağını bildirmiş ve Rusya'nın da tutumu bu yönde olmuştur. İran ve Gürcistan'ın da bölgesel işbirliğine çıkarları doğrultusunda karşı çıkmayacakları kesindir. Ermenistan'da Rusya'nın tutumu ve hareketi ile bu konuda gereken tavrı göstereceği, ABD ve Batı ülkelerinin de bölgesel gücün oluşturulması takdirinde karşı koyamayacakları görülmektedir. Azerbaycan ve Türkiye'nin bu konuda attığı adımlar takdir edilebilir. Bölgede bulunan diplomatik hamleler Rusya, Çin ve Transatlantik Bloku ve Türkiye'nin alternatif bir kuruluş oluşturması gerekmektedir. Pandemi öncesi başlayan pandemi ile genişleyen ve 2022 yılı ile de daha karışık durum alan dünya ekonomisi ve ulus devletlerin karşılaştığı dalgalanmalar ve kırılmalar dönemi ve ardından da Rusya Ukrayna savaşı dünya için maliyetli krizler oluşturmuştur. Bu dönemde yürütüleceği politikalar, atılacak tüm adımlar ve ortaklıklar gelecek dönemde büyük kazançlar sağlayacaktır. Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde en önemlisi bölgede güç oluşturmakla, tarihsel ve dönemsel çıkarları ele alarak istikrarı sağlamaktır. Oluşturulacak teknolojik olarak gelişmiş bir sistem ve stratejik yol haritası dönemde kendine yer edinecek ve ikili ilişkilerin sürdürülebilirliğini oluşturacaktır.

Gelecekte yapılacak çalışmalar için öneriler olarak; farklı ekonometrik modeller kurmakla ve daha geniş zaman serileri üzerinde çalışmalar yapmakla ve genelleştirilmiş bilgilerden daha çok marjinal bilgiler aktarılmalıdır. İki ülke için ortak verilerin incelenmesine üstünlük vermek, iki ülke arasındaki sorunları daha geniş ve kapsamlı düzeyde ele almakla çalışmalar yapılmalıdır. Enerji dışı ortaklık ve ilişkilerin geniş incelenmesi ve geleceğe yönelik bakış açısına kapsamlı şekilde değinmekle, iki ülke ilişkileri için literatüre katkı sağlayacak çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abbasov, A. ve Tolay, E. (2021). Dijital liderliğin bireysel performans üzerindeki etkisi: Azerbaycan'da Endüstri 4.0 teknolojilerini uygulayan bir firmada araştırma. *İzmir Yönetim Dergisi*, 2(1), 59-74.
- Acaroğlu, H., Beşer, M. ve Dura, Y. (2017). Türkiye'nin ihracata dayalı büyümesinin ekonometrik analizi. *Ege Akademik Bakış*, 17(2), 295-310.
- Açar, Y. (2017, 9-11 Ekim). TRT repertuarında bulunan Azerbaycan türküleri üzerine bir inceleme. İçinde Y. S., Kafkasyalı (Eds.). *Kafkasya halk kültürü kongresi*, (s. 1-463). Serhat Kalkınma Ajansı, Erişim Adresi: https://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/kafKongre/file/Cilt1__Kafkasya_Halk_K%C3%BClt%C3%BCr%C3%BC_Kongresi.pdf
- Akal, M., Alpdoğan, H. ve Hasanov, G. (2020). Türkiye ile Azerbaycan'ın dış ticaret gelişimi. *Journal of Business and Trade (JOİNBAT)*, 1(1), 16-26.
- Akan, Ü. (2021). *Türkiyede dış ticaret ve lojistik faktörü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Akdeniz, S. ve Üzümcü, A. (2014). Yeni ipek yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi. *T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Avrasya Etüdları*, 45(1), 171-199.
- Akpınar, E. (2005). Bakü-Tiflis-Ceyhan(BTC) ham petrol boru hattı ve Türkiye jeopolitiğine etkileri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 229-248.
- Akyol, S. Türkiye-Azerbaycan dijital dönüşüm forumu kuruldu. (2022, 16 Ocak). Erişim Adresi: <https://sonnoktahaber.com/azerbaycan/turkiye-azerbaycan-dijital-donusum-forumu-kuruldu/>
- Akyüz, A. Ö., Şimşek, B. ve Güngör, A. (2018). Enerji güvenliği açısından Türkiye: politikalar ve iş birlikleri. *Mesleki Bilimler Dergisi*, 7(2), 337-340.
- Albayrak, M. (2022). *Uluslararası ilişkiler bağlamında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine yön veren temel etkenler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

- Aliyev, E. (2018). *Azerbaycan'ın ekonomik büyümesi ile Türkiye'ye petrol ihracatı arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Alanya Alaadin Keykubat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Alanya.
- Aliyev, E. ve Uysal, Ö. (2021). Azerbaycan'ın Türkiye'ye petrol ihracatının Azerbaycan'ın ekonomik büyümesine etkileri. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(2), 309-325.
- Alizada, T. (2019). *Azerbaycan'ın lojistik performansının dış ticarete etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Alper, A. ve Bal, H. (2010). Bakü-Tiflisi-Ceyhan petrol boru hattı ve Türkiye ekonomisine etkileri. *Ç.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 345-360.
- Altınar, A. (2019). Toplam faktör verimliliği ve ekonomik büyüme: Gelişmekte olan ülkeler için panel veri analizi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 123-141.
- Arabhanova, R. ve Zengin, E. (2009). Bölgesel çevre sorunları ve Azerbaycan: Ülkeyi etkileyen önemli çevre sorunları ve çözüm çalışmalarında işbirliği arayışları. *T.C. Türk İşbirliği ve kalkınma İdaresi Başkanlığı Türk International Cooperation and Development Agency*, 35(1), 7-32.
- Aras, O. N. ve Suleymanov, E. (2020, 2-4 Eylül). Azerbaycan'ın bağımsızlığının 20 yılında: Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkileri ve perspektifi. İçinde S. Sarı, A. H., Gencer (Eds.). *In International Conference on Eurasian Economies*, (s. 1-326). Eurasian Economists Association, Erişim Adresi: <https://www.avekon.org/proceedings/avekon12.pdf>. 154.
- Aras, O. N., & Hasanov, F. (2013, 15 Eylül). Trans-Anadolu doğal gaz boru hattı projesi'nden ekonomik ve stratejik beklentiler. Erişim Adresi: <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/52187/>.
- Aslanlı, A. (2020, 6 Temmuz). Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin stratejik niteliği derinleşiyor. *Anadolu Ajansı*. İstanbul.
- Aslanli, A. (2018). Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkileri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25(1), 15-27.

- Atay, N. G. (2014). Azerbaycan-Türkiye ortak ekonomik projeleri ve bölgesel yansımaları. *EkoAvrasya Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 26(2), 5-17.
- Avcı, A. (2021). Güney Kafkasya ve Türkiye sosyo-ekonomik ilişkisi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 195-205.
- Aydın, Ü. (2018). Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin son on yılı (2006-2016): Kardeşlikten stratejik işbirliğine uzanan yol. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 38-62.
- Aydoğdu, B. B. (2016, 1 Aralık). Azerbaycan Cumhuriyeti ülke raporu. *T.C. Serhat Kalkınma Ajansı*. İstanbul.
- Azerbaycan hakkında. (2021, 20 Kasım). Erişim adresi : <https://ticaret.gov.tr/>.
- Azerbaycan ile Bayrak Krizi Sona Erdi. (2009, 28 Ekim). Erişim Adresi: cnnturk.com.
- Azerbaycan'daki boru hatları. (2022, 16 Ocak). Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan%27daki_boru_hatlar%C4%B1.
- Azerbaycan'ın 2010-2020 yılları arasındaki dış ticareti (Milyon \$). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://www.stat.gov.az/>.
- Azerbaycana yabancı yatırımlar (GSYİH Yıllık %). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.
- Azerbaycanın GSYİH (Cari ABD doları) yıllara göre değişimi. (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.
- Azerbaycanın ihracat değer indeksi (2000 = 100). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.
- Azerbaycanın ithalat değer indeksi (2000 = 100). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.
- Azerbaycanın Kişi Başına Düşen GSYİH (Cari ABD doları). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.
- Azerbaycanın Kişi Başına Düşen GSYİH büyümesi (yıllık %). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.

- Azerbaycanın ülkelere göre dış ticareti. (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.
- Azerbaycanın yabancı yatırımları (GSYİH Yıllık %). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>
- Babaşlı, M. (2006). Küreselleşme süreci ve Azerbaycan. *Journal of Qafqaz University*, 1, 15-23.
- Baghirova, A. (2015). *Küreselleşme kapsamında Türkiye ve Azerbaycan işletmelerinin ekonomik analizi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Bagirzadeh, E. (2014). Azerbaycan-Türkiye ortak ekonomik projeleri ve bölgesel yansımaları. *Eko Avrasya Ekonomik ve Stratejik Araşdırmalar Dergisi*, 2(26), 1-8.
- Bakı-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı. (2008, 19 Mayıs). Erişim Adresi: <https://lib.aliyevheritage.org/tk/6223906.html>.
- Bakü-Tiflis-Erzurum projesi. (2021, 21 Mart). Erişim Adresi: <http://www.xalqazeti.com/>.
- Bakü-Tiflis-Erzurum projesi. (2021, 21 Mart). Erişim Adresi: <https://president.az/>.
- Bakü-Tiflis-Kars demir yolu hattının kapasitesi artırıldı. (2020, 13 Mayıs). Erişim Adresi: <https://www.star.com.tr/ekonomi/baku-tiflis-kars-demir-yolu-hattinin-kapasitesi-artinildi-haber-1539344/>
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data* (3 th ed). Chichester: John Wiley& Sons Ltd.
- Beşikçi, . S. (2016). Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan dış politikasındaki stratejik değişimler ve yönelimler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), 238-252.
- Boru Hatları. (2022, 16 Haziran). Erişim Adresi: www.botas.gov.tr/projeler.
- Bykınar, A. B. (2017, 8-10 Nisan). *UMTEDB-I*. İinde S. Öztürk, A.B., Bykınar (Eds.). UMTEB Congress Book of Full Text, (s. 1-1086), Institution of Economic Development and Social Researches, Erişim Adresi: <https://www.academia.edu/>

35537858/UMTEB_CONGRESS_BOOK_OF_FULL_TEXT_APRIL_8_10_2017_BATUMI_GEORGIA.

Cəfərov, V. (2016, Eylül 2). *Hukukun üstünlüğünün işaretleri*. Ekspres. S.10. Erişim Adresi: <http://www.anl.az/down/meqale/express/2016/sentyabr/504406.htm>

Cesur, E. E. (2016, 12-14 Mayıs). Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin ekonomik politikası. İçinde M. S., Yılmaz, C., Yakupoğlu, N., Musalı (Eds.). *I Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasibetleri Sempozyumu*, (s. 1-827). Accelerating The World's Research, Erişim Adresi: https://www.academia.edu/30593264/I_Milletleraras%C4%B1_T%C3%BCrkiye_Azerbaycan_Sempozyumu_Bildiri_Kitabi_Edit%C3%B6rler_M_S_Y%C4%B1lmaz_C_Yakupo%C4%9Flu_N_Musal%C4%B1.

Ceylan, R., Erdoğan, L. ve Tiryaki, A. (2018). Türkiye’de uzun dönem ekonomik büyümenin belirleyicilerinin ARDL, FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleriyle tahmini. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(4), 39-58.

Çevik, S. ve Karataş, M. (2010). Stratejik doğal kaynak olarak su ve Türkiye’nin konumunun değerlendirilmesi. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 45(1), 1-29.

Çıkrık, R. (2016). *Uluslararası ticaret, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ve taşımacılık* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çıtak, E. (2016). Bölgesel güvenlik denkleminde Türkiye-Azerbaycan enerji ilişkisinin önemi. *Bölgesel Çalışmalar*, 1(1), 117-139.

Çifçi, İ. (2016). *Balassa-Samuelson hipotezi: Türkiye ve dış ticaret ortakları uygulaması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Dijital Türkiye Platformu’nun dijitalleşme yolunda Türkiye 2021 raporu açıklandı. (2021, 30 Nisan). Erişim Adresi: <https://tesid.org.tr/dijital-turkiye-platformunun-dijitallesme-yolunda-turkiye-2021-raporu-aciklandi>.

Dilaver, T. (2018, 18 Haziran). *TANAP doğalgaz boru hattı açılışı*. Erişim Adresi: <https://avim.org.tr/tr/Yorum/tanap-dogalgaz-boru-hatti-acilisi>.

- Durmuş, S. (2018). Türkiye-Azerbaycan dış ticaret hacmi ve cari açık: Ampirik bir çalışma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2575-2584.
- Durmuşkaya, S., Ersoy, A. Y. ve İbrahimli, A. (2017). Azerbaycan-Türkiye dış ticaret ilişkilerinin ekonometrik analizi. *İşletme Bilimi Dergisi(JOBS)*, 5(2), 181-197.
- Ekin, T. (2007). *Ekonomi ve enerji politikaları kapsamında Türkiye Azerbaycan ilişkileri (1991-2005)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Emanet, H. (2021). Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki uluslararası ticarete katkısı. *International Conference On Eurasian Economies*, 1(1), 141-148.
- Ener, M. ve Ahmedov, O. (2007). Türkiye-Azerbaycan petrol-doğalgaz boru hattı projelerinin ülke ekonomileri ve Avrupa Birliği açısından önemi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2(2), 117-136.
- Enerji sektöründeki tamamlanan projeler. (2021, 9 Aralık), Erişim Adresi: <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/tamamlanan-onemli-projelerimiz/504>.
- Eravcı, H. M. (2019). Sovyetler sonrası Azerbaycan-Türkiye arasındaki enerji işbirliği çalışmaları ve dış politikadaki etkisi. *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 3(1), 37-48.
- Erdem, E. ve Tuğcu, C. T. (2012). Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye’de iktisadi özgürlük ve istihdam ilişkisi: Bir panel veri analizi. *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Dergisi*, 3(1), 11-13.
- Erdil, M. (2013, 10 Şubat). Tek sistem, iki hat. Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tek-sistem-iki-hat-22564106>.
- Eroğlu, İ. (2021). Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve çevresel bozulma ilişkisi: Türk Cumhuriyetleri üzerine panel veri analizi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129(255), 405-432.
- Eyvazov, R. (2019). *Azerbaycan-Türkiye dış ticaret ilişkileri ve Güney Gaz Koridoru’nun etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

- Gencer, A. H. (2021, 24 Ağustos). *International conference on eurasian economies 2021*. Retrieved from: <https://www.avekon.org/proceedings/avekon13.pdf>.
- Görgülü, A ve Krikorian, O. (2021, 10 Aralık). *Türkiye'nin Güney Kafkasya politikası: Devlet ve sivil toplum aktörlerinin rolü*. Erişim Adresi: https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Turkiyenin_Guney_Kafkasya_Politikasi_Devletlerin_Ve_Sivil_Toplumun_Rolu.pdf.
- GSYİH büyümesi (yıllık %) yıllara göre değişimi. (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.
- Gürkaynak, M., Akman, E. ve Marulcu, T. (2016). Uluslararası iktisadi ve idari perspektifler kongresi: Yeni bölgesel vizyonlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(32), 557-585.
- Hamut, A. H. (2021). Türkiye’de dijitalleşme olgusuna ilişkin bibliyografya ve bir değerlendirme. *TRT Akademi*, 6(12), 600-627.
- Harunoğulları, M. (2018). Hazar’ın hukuki statüsü ve enerji kaynaklarının paylaşımı: Kıyıdaş ülkeler arasındaki anlaşmazlık ve mücadele. *International Journal of Geography and Geography Education (İGGE)*, 38, 202-217.
- Hasanoğlu, M., Memmedov, A. ve Maharramov, B. (2020). İkinci Karabağ Savaşı sonrası Azerbaycan-Türkiye ilişkileri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3), 522-529.
- Hasanov, F. ve Süleymanov, E. (2013). Azerbaycanın Türkiyenin enerji sektörüne yatırımlarının Azerbaycan Türkiye ekonomik ilişkilerindeki rolü. *Anadolu International Conference in Economics III*, 2(2), 73-100
- Hasanov, Z. (2007). *İlham Aliyev döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Hesenov, Ə. Q. (2005). *Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. derslik*. Bakı: “Azərbaycan” Neşriyyatı.
- Hobikoğlu, H. E. (2015). *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri turizm ilişkileri; Azerbaycan ve Kazakistan örnekleri*. Celalabat: Gaziyeve. H Matbaası.

- Hüseynova, F. S. (2007). *Müstəqillik dövründə Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri (elm, təhsil, mədəniyyət)*. Bakı: Qrifli nəşr.
- İbrahimli, A. (2017). *Azərbaycan ile Türkiyə arasındaki dış ticaret: Ekonometrik bir analiz* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- İbrahimov, R. (2012). Azərbaycan enerji politikası: Alternativ enerji nakil hatları arayışı. *Scholarly Journal. Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 7(14), 125-148.
- İlter, E. ve Kınık, H. (2017). Türkiye'nin enerji denklemi: Trans Anadolu doğalgaz boru hattı ve Türk akımı. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 18, 185-200.
- İsmayılov, İ. (2007). *Azərbaycan Nefti XX Əsrdə (hərbi-siyasi baxış)*. Bakü: Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İşlər İdaresi Cumhurbaşkanı Kütüphanesi.
- Kalkınma için uluslararası işbirliği altyapısının geliştirilmesi programı eylem planı. (2018, 25 Kasım). Erişim Adresi: https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/25Kalkinma_icin_Uluslararası_Isbirligi_Alt Yapısının_Gelistirilmesi-Programi.pdf
- Karahan, H. (2017). Bir Büyüme Muhasebesi: Türkiye’de Kişi Başına Düşen Gelir Gelişiminin Emek Dinamikleri . *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 625, 65-73.
- Karaismailoğlu, A. (2021, 14 Haziran). Kars-Nahçıvan Demiryolu projesi ile ilgili fizibilite çalışmalarının sürdürülmesi kararı alındı. *Yeni Şafak*. İstanbul.
- Karakaş , B. ve Yavuz , R. (2021). 1980 Sonrası Türk dış ticaret politikası ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine ekonometrik bir analiz. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-15.
- Kars-Baku-Tiflis-Demiryolu-Haritasi. (2021, Aralık 18). Erişim Adresi: <https://www.kazakistan.kz/kars-tiflis-baku-demiryolu-projesinde-ilk-seferler-eylulde/kars-baku-tiflis-demiryolu-haritasi/>.
- Kaya, F. (2017). Coğrafi potansiyelleri temelinde Türkiye jeopolitiği ve dünya siyasetindeki yeri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 1-14.

- Konak, A. ve Şahin , G. (2019). Türkiye ve Azerbaycan örnekleminde büyümenin, enerji ve dış ticaret dinamikleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 1851-1874.
- Köktaş, R. (2018). Türkiye'nin Ortadoğu'daki bölgesel örgütlerle ilişkileri: İİT, KİK, D-8, Arap Ligi ve ECO. *Bilgi*, 20(2), 45-75.
- Küçükaksoy, İ. ve Çifçi, İ. (2017). Balassa-Samuelson hipotezi: Türkiye ve dış ticaret ortakları uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 57-94.
- Merdan, A. S. (2021). Avrasya jeopolitiğinde Türkiye'nin enerji politikaları: TANAP ve Türk akımı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(2), 457-473
- Moiseyenko, E. (2009). *Türk-Rus ortak enerji politikaları ve ekonomik etkileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özpay, G. A. (2018). Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ve Türkiye açısından jeopolitik önemi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 37, 103-111.
- Pala, C. (2002). Hazar boru hatları, Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı projesi ve Türkiye. *Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel*, 7(4), 231-252.
- Pala, C. (2007). BTC ve enerji arz güvenliği. *Dosya*, 2, 28-31.
- Pala, P. B. (2016). Enerji güvenliği bağlamında Avrupa Birliği enerji politikaları. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF UYES Dergi*, 2, 48-58.
- Polat, D. Ş. (2019). Kafkasya'da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ittifakının bölgesel güvenliğe etkileri. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 248-265.
- Rehimov, R. (2021, 15 Eylül). Kafkas İslam Ordusunun Bakü'yü kurtarışının 103. Yıl dönümü. *Anadolu Ajansı*. Bakü.
- Rehimov, R. (2021, 2 Nisan). Türkiye ile Azerbaycan arasında e-ticaret mutabakat zaptı imzalandı. *Anadolu Ajansı*. Bakü.

- Sakar, Z. M. (2018). Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkileri çerçevesinde; “Nahçıvan ekonomisinin Türkiye için stratejik önemi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(59), 1063-1078
- Sancak, İ. (2017). Bağımsızlık sürecinde Azerbaycan ve Haziran Darbesinin dış politikaya etkileri. *Balkan Journal of Social Sciences/Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 57-71.
- Seferov, R. (2005). Azerbaycan’da petrol üretiminin tarihsel süreç içerisindeki değişimi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18, 285-297.
- Şamiyeva, G. (2019). *Azerbaycan’ın dış politikasında uluslararası örgütlerin işlevselliği sorunu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Şen, B. (2008). *Türkiye’de küreselleşme tartışmaları ve sonuçları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TAP Projesi İçin 1.5 Milyon Euroluk Finansman. (2018, 8 Şubat). Erişim Adresi: projedefirsat.com.
- The World Factbook. Azerbaijan. (2022, 17 Mayıs). Erişim Adresi: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/azerbaijan/#introduction>.
- The World Factbook. Turkey. (2022, 16 Mayıs). Erişim Adresi: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/turkey/>.
- Tuğrul, B. A. (2018, 15 Mayıs). Türkiye’nin üye olduğu uluslar arası kuruluşlar ve Türkiye enerji politikalarına olası etkileri. Erişim Adresi: https://www.emo.org.tr/ekler/0a616c3a89fa215_ek.pdf?tipi=2&turu=X&sube=7
- Türkiye ekonomisinde Kişi Başına Düşen GSYİH büyümesi (yıllık %). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.
- Türkiye hakkında genel bilgiler. (2022, 10 Mart). Erişim Adresi: <https://www.flypgs.com/gezi-rehberi/turkiye-hakkinda-genel-bilgiler>.
- Türkiye, Azerbaycan ile ‘Dijital’ iş birliğine gidiyor. (2021, 25 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.platinonline.com/teknoloji/turkiye-azerbaycan-ile-dijital-is-birligine-gidiyor-1079799>.

- Türkiye, Nüfus: Demografik durum, diller ve dinler. (2021, 1 Aralık). Erişim Adresi: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/population-demographic-situation-languages-and-religions-103_tr.
- Türkiye'nin 2010 - 2020 yılları arasındaki dış ticareti (Milyon \$). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://www.tuik.gov.tr/>.
- Türkiye'nin coğrafi konumu ve sonuçları. (2022, 13 Ocak). Erişim Adresi: <https://www.bilgicik.com/yazi/turkiyenin-cografi-konumu-ve-sonuclari/>.
- Türkiye'nin Doğal Kaynakları Hakkında En Güncel Bilgiler, (2020, 12 Kasım). Erişim Adresi: neoldu.com.
- Türkiye'nin iklimi. (2022, Şubat 22). Erişim Adresi: https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/85526/mod_resource/content/1/5_T%C3%BCrkiyenin%20%C4%B0klimi.pdf.
- Türkiye-Azerbaycan dijital dönüşüm çalışma grubu yol haritası imzalandı. (2021, 15 Eylül). Erişim Adresi: <https://cbddo.gov.tr/haberler/6160/turkiye-azerbaycan-dijital-donusumu-yol-haritasi-imzalandi>.
- Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yatırımlar daha stratejik hale geliyor. (2020, 8 Haziran). *Milliyet*.
- Türkiye-Nahçıvan Doğal Gaz Boru Hattı İçin İmzalar Atıldı. (2020, 15 Aralık). Erişim Adresi: <https://www.botas.gov.tr/Icerik/turkiyenahcivan-dogal-gaz-bor/315>.
- Türkiyenin dış ticaret (GSYİH Yıllık %). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.
- Türkiyenin GSYİH. (Cari ABD doları). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.
- Türkiyenin GSYİH büyümesi (yıllık %). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.
- Türkiyenin ihracat değer indeksi (2000 = 100). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.
- Türkiyenin ithalat değer indeksi (2000 = 100). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.

- Türkiyenin Kişi Başına Düşen GSYİH (Cari ABD doları). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.
- Türkiyenin yabancı yatırımları, dışarı (GSYİH Yıllık %). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.
- Türkiyenin yabancı yatırımları, içeri (GSYİH Yıllık %). (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.
- Van Ticaret ve Sanayi Odası Azerbaycan ülke raporu 2018. (2018, 5 Temmuz). Erişim Adresi: [file:///C:/Users/Shadow/Desktop/tez%20i%C5%9Fin%20makaleler/azerbaycan\(1\).pdf](file:///C:/Users/Shadow/Desktop/tez%20i%C5%9Fin%20makaleler/azerbaycan(1).pdf).
- Varol, T. (2019). *Panel birim kök testleriyle cari işlemler dengesi yakınsamasının sınanması: OECD ülkeleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Veliev, C. (2022, 14 Ocak). Türkiye-Azerbaycan diplomatik ilişkilerinin 30 yılının özeti. Erişim Adresi: <https://kriterdergi.com/dis-politika/turkiye-azerbaycan-diplomatik-iliskilerinin-30-yilinin-ozeti>.
- World Bank. (2022, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://www.worldbank.org/>.
- Yenisu, E. (2019). Türkiye’de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(3), 1175-1193.
- Yıldız, F. (2019). Türkiye ekonomisinde dış borç, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisinin analizi . *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3416-3438
- Zhaxyglova, G., & Myrzabekova, M. (2016). Boru hattı lojistiği: Kazakistan–Türkiye işbirliği imkânların değerlendirilmesi. *The International New Issues In Social Sciences*, 3(3), 7-23.

DİZİN

-A-

Asrın Mukavelesi, 27, 81

-B-

Bakı-Tiflis-Erzurum, 91

Birim kök testleri, 66, 68

-Ç-

Çevre sorunları, 85

-D-

Dış ticaret, 26, 29, 33, 34

-E-

Ekonomik büyüme, 2, 93

Ekonomik ilişkiler, 56

Enerji, 14, 18, 20, 24, 26, 38, 40, 42, 54,
59, 87, 88, 93, 96

-F-

FMOLS, v, vi, ix, 70, 77, 79, 80, 92

-G-

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, xi, xii, 4, 11,
12, 20, 21, 22, 69, 70, 75, 76, 78, 79,
80

Güney Gaz Koridoru (GGK), 48

-K-

Karabağ Sorunu, viii, 1, 50, 60

Koentegrasyon, viii, ix, 4, 73, 74, 75,
76, 79, 80

-L-

Lojistik, vii, viii, 27, 28, 29, 30, 54

-P-

Panel veri analizi, 69, 73

Petrol, v, x, xi, xii, xiii, 8, 9, 10, 26, 27,
28, 30, 31, 32, 37, 39, 40, 42, 43, 55,
60, 63, 81

-S-

Solow, 68, 81

-T-

TANAP, viii, x, xii, 27, 29, 30, 35, 38,
43, 46, 47, 48, 49, 54, 63, 64, 81, 92,
96

TAP, x, xiii, 27, 43, 46, 47, 48, 49, 54,
97